

ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 13

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2023

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2023. – Вип. 13. – 66 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 13

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 16.06.2016 р. Серія КВ № 22164-12064 ПР. Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 15 від 30 червня 2023 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н., доц.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н., проф.;

Монаснко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., проф.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:

Vernadsky National Library, Ulrich’s Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)

DOI: 10.36477/2616-7611

Електронна версія: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Дуфенюк О. М.

КОНЦЕПТ БАЛАНСУ У ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОМУ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ..... 5

Жаровська І. М.

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА В СУЧАСНОМУ ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....12

Коник М. І.

ПИТАННЯ НЕОНАЦИЗМУ НА ШПАЛЬТАХ СВІТОВИХ НАУКОВИХ ЧАСОПИСІВ.....17

Матвіїв Р. І.

КОМПЛЕКСНІСТЬ СКЛАДУ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ
В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....24

Плясун Г. С.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕЯКИХ ЮРИСДИКЦІЙНИХ НОРМ З МЕТОЮ ДОСЯГНЕННЯ
ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОГО СТАНУ ПРИМИРЕННЯ.....29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Зайкіна Г. М.

ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ
ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ.....35

Різник В. А.

ПРОТИДІЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 39

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Кушніренко Р. О.

ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ45

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

Жилін А. Е.

НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ЩОДО ЗБИРАННЯ
ПОЧАТКОВИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОБСТАВИНИ ПОДІЇ ТА ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК
ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ... 51

Стародубов С. В., Д'ячкова М. О., Сидорчук В. В.

ЩОДО СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НЕДОПУСТИМОСТІ ОТРИМАНИХ ДОКАЗІВ
ВНАСЛІДОК ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ..... 58

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Dufeniuk O. M.

THE CONCEPT OF BALANCE IN THEORETICAL LEGAL
AND CRIMINAL PROCEDURAL DISCOURSE.....5

Zharovska I. M.

AGGRESSIVE BEHAVIOR IN MODERN TRANSITIVE SOCIETY:
PHILOSOPHICAL-LEGAL AND THEORETICAL-LEGAL ASPECTS.....12

Konyk M. I.

THE ISSUE OF NEO-NAZISM IN THE COLUMNS OF WORLD SCIENTIFIC JOURNALS.....17

Matviiv R. I.

THE COMPLEXITY OF JUDICIAL INTEGRITY IN THE CONTEXT
OF THE LATEST TRENDS IN LEGAL REALITY.....24

Pliasun H. S.

IMPROVEMENT OF SOME JURISDICTIONAL NORMS IN ORDER TO ACHIEVE
A PSYCHOLOGICAL AND LEGAL STATE OF RECONCILIATION.....29

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Zaikina H. M.

FORMS OF PROVIDING MANAGEMENT OF PUBLIC RAIL TRANSPORT IN UKRAINE.....35

Riznyk V. A.

COUNTERACTION TO DISINFORMATION IN POLITICAL ADVERTISING: LEGAL ASPECT.....39

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Kushnirenko R. O.

SEPARATE MEASURES TO PREVENT INTENTIONAL ENCRUENCE ON HUMAN LIFE.....45

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE

Zhylin A. E.

SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING TACTICAL OPERATIONS REGARDING
THE COLLECTION OF INITIAL INFORMATION ABOUT THE CIRCUMSTANCES
OF THE EVENT AND THE DETECTION OF SIGNS OF FRAUD IN THE FIELD
OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS.....51

Starodubov S. V., Diachkova M. O., Sydorchuk V. V.

REGARDING JUDICIAL PRACTICE ON THE INADMISSION
OF EVIDENCE OBTAINED AS A RESULT OF THE CONDUCT
OF AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT.....58

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 340.1+343.1

Дуфенюк О. М.,

oxpost@lvduvs.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

Researcher ID: Y-6445-2019

к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

факультету № 1 Інституту з підготовки

фахівців для підрозділів Національної поліції,

Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів

КОНЦЕПТ БАЛАНСУ У ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОМУ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню доктринальних підходів до визначення змісту концепту балансу у теоретико-правовій та кримінально-процесуальній науці. Ці підходи складатимуть методологічну основу для подальшого формування концептуальної моделі рівноваги у кримінальному провадженні. Пропонується зміщення фокусу уваги від окремих вибіркового компонентів до системи загалом. Зміст дослідження структуровано на кілька блоків. У першій частині йдеться про витоки ідеї балансу в історико-правовому континуумі. Звісно, обмежених обсяг статті не дозволив окреслити повною мірою багатоманітність інтерпретацій правового балансу, проте узагальнення, зроблене авторкою, підтверджує, що ідея рівноваги, узгодженості, пропорційності обговорювалася тільки фрагментарно і під впливом домінуючої парадигми. Друга частина статті показує епоху стрімкого зростання уваги до процесу балансування в американській юриспруденції. У цьому контексті авторка апелює до напрацювань Т. А. Алейнікова та П. Макфадена, які показують не тільки переваги тесту балансування в праві, але й вади цієї теорії. Третя частина статті демонструє позиціонування концепту балансу в українському правовому дискурсі. Тут робиться акцент на балансуванні інтересів в юридичному процесі, хоча балансування має стосунок і до функцій диспозитивного методу регулювання, і до чинників диференціації кримінально-процесуальної форми, і до пропорційності застосування розсуду і т.д. Завершальна частина презентує авторську концептуальну трирівневу модель балансу. У висновках підкреслено, що баланс у кримінальному провадженні є невід'ємним атрибутом правової, демократичної держави. Про якісний баланс на рівні інституційному дбає держава, а критерієм цієї якості є те, що на рівні правозастосовному ця держава стає у таку ж "чергу за справедливістю", в якій очікує на справедливе рішення звичайна людина.

Ключові слова: теорія права, правова доктрина, кримінальне провадження, інституційний баланс, правозастосовний баланс, особистісний баланс, тест пропорційності, правова держава, справедливість.

Dufeniuk O. M.,

oxpost@lvduvs.edu.ua; ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

Researcher ID: Y-6445-2019

Phd, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics

of the Faculty 1 of the Institute of Training Specialists for the Units of the National Police

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv

THE CONCEPT OF BALANCE IN THEORETICAL LEGAL AND CRIMINAL PROCEDURAL DISCOURSE

Abstract. The article is devoted to clarifying doctrinal approaches that determine the content of the balance concept in legal theory and criminal procedural science. These approaches will form the methodological basis for the further formulation of the conceptual balance model in criminal proceedings. It is proposed to shift the focus from individual selective components to the overall system. The content of the study is structured into

several blocks. The first part deals with the origins of the idea of balance in the historical-legal continuum. Of course, the limited scope of the article did not allow to outline fully the pluralism of the legal balance interpretations. However, the author's conclusions confirm that the idea of balance and proportionality was discussed only fragmentarily and under the influence of the dominant paradigm. The second part of the article shows the era of rapid growth of attention to the balancing process in American jurisprudence. In this context, the author appeals to the works of T. A. Aleinikoff and P. McFadden, which show not only the advantages of the balancing test in law, but also the disadvantages of this theory. The third part of the article demonstrates the positioning of the balance concept in the Ukrainian legal discourse. Here the emphasis is on the balancing of interests in the legal process, although the balancing is related to the functions of the dispositive method of regulation, and to the factors of differentiation of the criminal procedural form, and to the proportionality of discretion, etc. The final part presents the author's conceptual three-level balance model. The conclusions emphasize that balance in criminal proceedings is an integral attribute of a legal, democratic state. The state takes care of the qualitative balance at the institutional level. The criterion of this quality is that the same state, at the level of application of the law, is in the same "line of justice" in which an ordinary person is waiting for a fair decision.

Key words: theory of law, legal doctrine, criminal proceedings, institutional balance, law application balance, personal balance, proportionality test, legal state, justice.

JEL Classification: K 40

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-01>

Постановка проблеми. Природа права має іманентною метою досягнення справедливості, правильного співвідношення, пропорційності, гармонії. Відтак, балансування має ключове значення і розглядається як «центральне поняття» і в правотворчості, і в процесі застосування права [1, с. 12–13]. Втім для того, щоб баланс став досяжним у праксеологічній площині, він має отримати фундаментальне підґрунтя на доктринальному рівні. Як зауважує О. Костенко, «людський фактор у праві» не може ефективно діяти без доктрини. Люди не можуть творити належне законодавства і належним чином його використовувати у правовій практиці, бо тільки за допомогою доктрини можна пізнати ті закони природи, на яких має засновуватися право. Законодавець чи юриста без правової доктрини вчений метафорично порівнює з «вершником без голови» [2, с. 33].

Загальним об'єктом юридичної науки вважається «цілісний нормативно-інституціонально-регулятивний комплекс, що сформувався у процесі функціональної взаємодії права та держави, включений в єдину систему досягнення соціальної стабільності суспільства в онтичній площині співвіднесення суспільного і правового порядків» [3, с. 78]. Отже, більшою чи меншою мірою кожний дослідник права опирається на теорію права. Разом з тим, як слушно зауважує А. Бугайчук, кримінальна процесуальна наука на сучасному етапі переважно поповнюється здобутками прикладного характеру, хоча юридичні науки мають широкий спектр дослідно-функціональних мож-

ливостей і в багатьох випадках комплексний характер окремих явищ і процесів потребує використання теоретико-методологічного підходу [4, с. 49–50]. Сказане мотивує до міжгалузевих наукових пошуків та формування таких концептуальних положень, які б набули доктринального характеру і водночас мали б вплив на вирішення практичних проблем, наприклад, у сфері кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуки розробленої комплексної концепції правового балансу у правовій науці не дали суттєвих результатів. Втім слід визнати, що фрагментарно ідеї балансу у праві з'являлися у працях теоретиків та філософів права: О. Балинської, В. Бігуна, Т. Полянського, П. Рабіновича, О. Рогача, О. Чепис та ін. Ідеї пропорційності у кримінальному процесі розглядали Н. Глинська, І. Гловюк, Л. Лобойко, Ю.Мирошниченко, В. Михайленко, С. Погребняк, І. Тітко та ін. Визнаючи беззаперечну цінність опублікованих праць вказаних вище та багатьох інших авторів, важливо підкреслити, що попри намагання осмислення феномена правового балансування, багато питань залишаються об'єктом дискусій і потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування підходів до визначення змісту концепту балансу у теоретико-правовій та кримінально-процесуальній науці. Ці підходи складатимуть методологічну основу для формування концептуальної моделі рівноваги у кримінальному провадженні та зміни парадигми через від-

мову від концентрації на одному чи кількох компонентах балансування та розширення фокусу на систему загалом. Можливо, саме в цьому полягатиме ключ до виходу зі замкнутого кола перманентних з часу проголошення незалежності судових реформ та реформ органів правопорядку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки ідеї балансу в історико-правовому континуумі Західної Європи. Ще у давньогрецькому розумінні держави фундаментальною думкою була гармонія життя, яке спільно ведуть її громадяни. Закон вважався таким, що створює цю гармонію або рівновагу між багатими і бідними, щоби всі по справедливості отримали їм належне. Цю ідею гармонії та пропорційності розуміли і як фізичний, і як етичний, і як політико-правовий принцип, що відображав властивість природи загалом і властивість людської природи зокрема [5, с. 53]. Християнська доктрина впровадила новий вектор балансу в дихотомії «церква – держава», зміст якого лаконічно транслює максима: «... віддайте кесарю – кесаре, а Богові – Боже!». Накладена на ідею світського права ідея християнського обов'язку, ставила громадянина у становище двоїстого підпорядкування: з одного боку держава і закон, а з іншого – Царство Небесне і духовний закон. Людський послух і вірогідданство розщеплювалося на два ідеали, на дві лінії підпорядкування. Як наслідок, ці дві сили стали причиною тривалих і гострих дискусій у Західній Європі, боротьби за автономію церкви в державі та свободу совісті, що мало далекосяжні наслідки [5, с. 194].

Про необхідність рівноваги суперечливих інтересів під контролем владного суверена писав Н. Макіавеллі. Віддаючи державцю абсолютну владу, позиціонує його поза законом і поза мораллю, наділяючи його рисами «вершителя долі нації», «бездоганного втілення гострого розуму» і т.д., Н. Макіавеллі став автором «макіавелізму» у його неоднозначній смисловій конотації подвійності стандартів для правителя і для звичайної людини [5, с. 315–317]. Такий підхід передбачав, що про інституційне балансування не могло бути й мови, а балансування інтересів було можливе тільки там, де не було інтересу в правителя. Безсумнівно, там, де такий інтерес з'являвся, його перевага була передбачувана та безапеляційна.

У Гобсівській концепції суспільного контракту цінність державного правління полягає у самому його існуванні, адже альтернативою залишається

анархія, яка не може гарантувати «відчутні на дотик» мир, комфорт, безпеку особи і захист її власності. Раціональна засада самозбереження керує людьми. І хоча Т. Гобс скептично ставився до ідеї розподільчої справедливості та моральних ідеалів як основи договору, все ж він підкреслював важливість утвердження законів природи, що здатне відновити в суспільстві рівновагу, а також цінність відплатної справедливості, коли ефективно врядування карає за невиконання угод: «Слова надто слабкі, би приборкати людські амбіції, жадібність, лютощі й інші пристрасті, не спираючись на страх перед силою примусу» [5, с. 411, 416–417]. Отже, стан рівноваги у суспільстві є екзистенційною умовою буття людини.

Трансформуючи ідеї Т. Гобса, кількома століттями пізніше Дж. Бентам у своїй утилітаристській манері переконував, що принцип найбільшого блага найбільшого числа людей має бути «мірою правди й кривди». Юридична система зводилась до правильного розподілу покарань для досягнення бажаних наслідків, а бентамівський критерій пропорційності полягав у тому, що «одна людина варта того ж самого, що й інша», а в підрахунку найбільшого блага «кожна особа рахується за одну й ніхто – більш, ніж за одну» [5, с. 591–598].

Можна продовжити пошуки в історико-правовому континуумі окремих фрагментарних ідей, дотичних до теми правового балансування, проте слід визнати, що ця ідея обговорювалася тільки фрагментарно і під впливом домінуючої парадигми і тільки в ХХ ст. цей напрям набув більш конкретизованого змісту. Баланс у праві став розглядатися переважно в контексті дискусій про цінності та інтереси сторін, які постали перед обличчям суду. Превалював спрощений підхід ототожнення роботи бакалійника і роботи судді, що полягає в тому, щоби поставити конкуруючі права та інтереси на ваги та зважити їх один проти одного. Проте цей процес набагато складніший, ніж здається на перший погляд. Зважаються не тільки права та інтереси, але й цілі та засоби, а в деяких випадках застосовується «асиметричне балансування, коли суддя ставить великий палець на одну чашу ваги» [6, с. 397].

Епоха балансування в американській юриспруденції. Концепція балансування стала трендом дебатів американської юриспруденції у 1950-х та 1960-х роках. Посилання американського федерального суду та суду штату на «тест балансування» 1955–1987 роки коливається від нуля на початку 60-их, до сотні вже на початку

70-их та п'ятсот наприкінці 80-их років. Втім погана або хороша ідея не стає кращою або ще гіршою тільки тому, що стає популярною [7, с. 603, 605].

Американський правник Т. А. Алейніков називає балансування метафорою, яка відповідає нашим звичним уявленням про справедливість і використовується для опису надзвичайно важливої концептуальної операції. Майже в усіх конфліктах, особливо тих, що проникають у сферу права, є щось, що можна сказати на користь двох або більше результатів. Який би результат не був обраний, комусь це буде вигідно, а хтось буде відчувати себе знедоленим. Незаперечним є те, що такий процес має бути частиною будь-якої практичної правової системи. Зрештою, більшість того, що робить суд насправді є балансуванням. Водночас, підкреслює вчений, це не повинно засліпити нас перед надзвичайною небезпекою легковажного використання балансування в системі правосуддя, нерозуміння серйозних проблем в його механізмі [8, с. 943–945].

Подібний спосіб міркування демонструє ще один представник американської юриспруденції П. Макфаден. У своїй праці «Тест балансування» (1988 р.), погоджуючись зі складністю зважування цінностей та інтересів, правник вказує на особливість цього процесу у порівнянні з консервативним позитивістським підходом: «судді пропонується вийти з-за межі рамки формального обґрунтування, заснованого на правилах, і прямо зіткнутися з реальними проблемами сторін судового процесу» [7, с. 586]. З цього логічно випливають переваги балансування, адже йдеться про більшу відвертість в процесі суддівства та більшу чутливість до труднощів індивідуального випадку [7, с. 588].

П. Макфаден диференціює баланс у правозастосовній діяльності на три типи. До першого типу відноситься *балансування фактів*, тобто зважування представлених доказів для визначення наявності юридично значущих станів речей. Другий тип балансування передбачає *балансування правил*. Він більш проблематичний, оскільки йдеться про визначення норми права, яка має бути застосована, а вона перебуває у тісному зв'язку з інтересами, які потрібно балансувати. Саме цей баланс зумовив появу правил, які забороняють окремі форми діяльності органів поліції. Третій тип балансування – *балансування результатів*. Тут вирішальну роль відіграють не констатація фактів, не норма права, а наслідки вирішення справи, правовий результат. Для кра-

шого розуміння його змісту потрібно нагадати, що концепція верховенства права вимагає, щоб усі закони застосовувалися на засадах загальності та рівності. Таким чином, було сформовано методологічні підвалини опору проведенню юридичних відмінностей між особами поза межами тих винятків, існування яких абсолютно необхідне. Однак існує і протилежна мотивація. Суд хоче вчинити правильно в особливому випадку і може припустити, що саме в цій ситуації доречним є виняток з правил. Це давня дискусія про змагання загального й особливого, і вирішення її коливається то в одну, то в іншу сторону, як вітер [7, с. 597–602].

Концепт правового балансу в українському дискурсі. У кабінетах української юридичної школи також відчутною є тенденція обмежувати дискурс про баланс у праві як баланс публічних та приватних інтересів або тест пропорційності. У цьому контексті важливим є дослідження О. Чепис, в якому авторка, апелюючи до низки джерел, систематизувала різні підходи до розуміння балансу в праві і розглядає його, по-перше, як правову ідею, що полягає у збалансованості правового регулювання; по-друге, як принцип, який є практичним орієнтиром, зокрема, для законодавця; по-третє, як цінність, яка виявляється при зіставленні належного балансу (який необхідно обґрунтувати на доктринальному рівні) та дійсного стану узгодженості правового регулювання [9, с. 224]. Вчена переконана, що правовий дисбаланс слід розглядати радше як неминуче, а не випадкове явище, щодо якого має бути вироблена система гнучких інструментів реагування, що дають змогу своєчасно гармонізувати як систему законодавства, так і систему права загалом [9, с. 225].

Про балансування інтересів у загальнотеоретичному вимірі говорить О. Рогач. Вчений звертає увагу, що встановлення обмежень прав і свобод людини на певному етапі розвитку держави є необхідністю, яка запроваджується з метою балансування інтересів, досягнення компромісу між державними інтересами (основи конституційного ладу, суверенітет, незалежність, територіальна цілісність, національна, державна безпека, громадський порядок), суспільними інтересами (свобода слова, свобода віросповідань, забезпечення здоров'я і моральності населення; охорона навколишнього природного середовища, економічна та інформаційна безпека тощо) та правами і свободами людини [10, с. 139]. Такий підхід реплікує ідею легітимності порядку П. Рікера, за

допомогою якого, підкреслював правник, "держава намагається стати на перешкоді насильству, нехай навіть ціною іншого насильства, від якого, власне, є похідною і сама політична влада й ознаки якого вона не може позбутися" [11, с. 9].

Більшість дослідників визнають вагому роль балансу інтересів для системи кримінального провадження, щоправда акцентуючи увагу на різних аспектах. Так, Л. Лобойко у своїй докторській дисертації розглядав забезпечення розумного балансу (оптимального співвідношення) публічно-правового і приватно-правового начал під час провадження у кримінальних справах як одну із *основних функцій диспозитивного методу правового регулювання у кримінальному процесі* [12, с. 18]. І. Тітко присвятив окремий підрозділ свого дисертаційного дослідження, в якому обґрунтував, що превалювання приватного або публічного інтересу безпосередньо впливає на встановлення кримінальної процесуальної форми, а баланс зазначених інтересів виступає одним із *чинників її диференціації*. Вчений також висловив конструктивні пропозиції для оптимізації балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні проваджень у формі приватного обвинувачення [13, с. 14–15, 27]. С. Погребняк, у ґрунтовній праці «Тест на пропорційність» (2013 р.), ретельно дослідивши історичну еволюцію цього правового феномена, акцентує увагу на *домірності застосування розсуду* органів державної влади при здійсненні своїх функцій, критеріїв визначення легітимності втручання у приватне життя заради досягнення публічної мети [14, с. 6–7]. О. Загурський, посилаючись на доповідь Н. Глинської, наводить твердження, згідно з яким *прямим обов'язком держави у сфері кримінального судочинства є забезпечення гармонійного балансу приватних і суспільних інтересів*, що деталізується, по-перше, у балансі між необхідністю забезпечити права та інтереси приватних осіб, з одного боку, та гарантіях ефективного здійснення органами держави кримінального переслідування та відправлення правосуддя, з іншого; по-друге, у балансі прав та законних інтересів сторони обвинувачення та захисту; по-третє, у балансі правових можливостей державного обвинувача та потерпілого у справах публічного та приватно-публічного обвинувачення. При цьому проблематика збалансованості, передусім, розглядається як результат правотворчої діяльності і саме там криється основа досконалого кримінального провадження [15, с. 163]. Суголосно Ю. Мирошніченко вбачає *запоруку*

ефективного судочинства і справедливого правосуддя у розумному балансі приватних і публічних інтересів, диспозитивних і офіційних засад, змагальних і розшукових начал в кримінальному процесі, адже доведення будь-яких цивілізаційних цінностей до рівня «крайньої гіпертрофованості» загрожує руйнуванням системи, яка їх сповідує [16, с. 112].

Н. Нетеса, розглядаючи баланс інтересів крізь призму кримінального права, наголошує, що йдеться не про абсолютну рівнозначність суспільних та приватних інтересів, а про оптимальне їх поєднання, що допускає можливість встановлення пріоритету тих чи інших інтересів, виходячи зі ступеня їх важливості [17, с. 132]. Схоже розуміння юридичної формули «справедливого балансу» використовується в судовій практиці ЄСПЛ і полягає в тому, щоби «кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно другої сторони» [18, с. 25].

Можна продовжити виклад численних прикладів апелювання до концепту «балансу інтересів» в академічних колах, однак зупинимось на цьому та зауважимо, що балансування в контексті кримінального провадження аж ніяк не вичерпується тільки врівноважуванням інтересів. Баланс у кримінальному провадженні співвідноситься до балансування інтересів як ціле до частини. Існують інші дихотомії, інші вектори, які у наративах правників фігурують здебільшого фрагментарно та сепаровано від єдиної системи, яка в цьому дослідженні стає «на повний зріст». Як справедливо зазначає А. Андрушко, баланс слід розглядати як узагальнену комплексну категорію, яка не може бути обмеженою відображенням лише одного аспекту (наприклад, інтересу, права чи обов'язку). Його архітектоніка асоціюється з стійкістю, упорядкованістю та рівновагою у праві в цілому, рівновагою взаємодіючих понять, процесів, правовідносин, що забезпечують стійкість правової системи загалом [19, с. 12].

Баланс у кримінальному провадженні. Балансу як правовому явищу, проєктованому у площину кримінального провадження, властиві специфічні характеристики. По-перше, *балансу властивий системотворчий потенціал*. Він формує каркас системи кримінального провадження, навколо якого розвиваються різні інститути, інституції, стандарти, процедури і правила. Звужений погляд на концепт «балансу» необхідно розширити до трьохрівневої системи,

де *макрорівень балансу* передбачає узгоджену діяльність інституційної інфраструктури кримінального провадження, пропорційність між метою і засобами її досягнення, між завданнями та ресурсами, між національними та наднаціональними джерелами права; *мезорівень балансу* передбачає зважування, рівновагу, узгодження різних компонентів (цінностей та інтересів, правових позицій та можливостей, науки і практики, змісту і форми) на правозастосовному рівні; *мікрорівень балансу* стосується рівня особистісного, в межах якого йдеться про узгодження об'єктивного та суб'єктивного, освіти і практики, моралі і права.

По-друге, цей баланс є білатеральним, оскільки передбачає, як мінімум дві сторони, два компоненти, які конкурують між собою. По-третє, баланс є хитким і динамічним, адже одна невелика зміна в КПК може призвести до величезних зрушень в усій системі кримінального провадження, один суттєвий доведений факт може вплинути на внутрішнє переконання судді. Серед факторів, які впливають на баланс можна назвати: *фактори макрорівня* (наукова доктрина, правові норми, політична воля, доступні ресурси, аналітичні та статистичні звіти, узагальнення практик, оцінювання ефективності роботи, легітимність реформ, суспільна думка); *фактори мезорівня* (обставини, що підлягають з'ясуванню, докази та їх джерела, стандарти їх оцінки, аргументи сторін, правові позиції, досягнення науки, які застосовуються у процесі доказування); *фактори мікрорівня* (професійна підготовка працівників органів досудового розслідування, прокурорів та суддів, їхня правова свідомість та культура, світогляд, імператив добросовісності, здатність до рефлексії, мораль).

По-четверте, у демократичній, правовій державі баланс має бути справедливий і розумний. Зміст урівноважування не означає досягнення механічної симетрії, а збереження пропорційності. Для кожного рівня балансування формується свій унікальний набір критеріїв визначення бажаної рівноваги у системі та навпаки визначення ризиків дисбалансу.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Узагальнення наукових джерел показало різноманітність підходів та складність вирішення різновекторних аспектів балансу як в загальнотеоретичному сенсі, так і в правозастосовній діяльності, а головне – відсутність системності у вивченні балансу в контексті кримінально-процесуальних відносин. Запропонована концептуальна модель передбачає три

рівні балансу: (1) інституційний; (2) правозастосовний; (3) особистісний. На кожному з цих рівнів можна виокремити субрівні балансу і кожному з них може бути присвячено окреме дослідження. Баланс у кримінальному провадженні має низку суттєвих характеристик і хоча він не є панацеєю від несправедливих рішень і має «слабкі місця» (порівняння непорівнюваного та вимірювання невимірного, коли співвідношення стосується різнорідних цінностей, прав та інтересів, або творення підстав для різного застосування правових норм у схожих справах і т.д.), проте є індикатором демократичного режиму. В тоталітарних державах балансування взагалі не потрібне. Там кримінальне провадження є засобом захисту інтересів правлячої верхівки, сатисфакції автократії, тому балансування інтересів, доказів, правил, змісту, форми і т.д. або відсутнє взагалі, або має декоративний сенс, або присутнє епізодично.

Баланс у кримінальному провадженні є індикатором розвитку саме демократичних інституцій, правової держави. Воно підважує категоричну доктрину абсолютизму публічного інтересу, ставиться до права як до «живої», пластичної матерії. З цього випливає важливий висновок: *про якісний баланс на рівні інституційному дбає держава, а критерієм цієї якості є те, що на рівні правозастосовному ця держава стає у таку ж «чергу за справедливістю», в якій очікує на справедливе рішення звичайна людина.*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Турянський Ю. Права людини нового покоління: суспільна мораль vs людська гідність. *Публічне право*. 2019. № 3(35). С. 9–15.
2. Костенко О. Природні і людські фактори у праві (Дослідження з позиції соціального натуралізму). *Вісник НАН України*. 2005. № 8. С. 25–35.
3. Захарченко П., Мірошніченко М. Про необхідність підвищення уваги до об'єкта дисертаційного дослідження з юридичних наук. *Право України*. 2021. № 3. С. 76–90.
4. Бугайчук А. Моніторинг наукової розробленості сучасної джерельної бази кримінального процесуального права України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 49–57.
5. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. М. Габлевич, І. Гарник та ін. Київ: Основи, 1997. 838 с.
6. Beery B. T. Tiered balancing and the fate of Roe V. Wade: how the new Supreme Court majority could turn the Undue-Burden standard into a Deferential Pike test. *Kansas Journal of Law and Public Policy*. 2019. Vol. XXVIII. P. 395–424.

7. McFadden P. M. The Balancing Test. *Boston College Law Review*. 1988. Vol. 29(3). P. 585–656.

8. Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 943–1005.

9. Чепис О. І. Баланс і дисбаланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 223–227.

10. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

11. Пікер П. Право і справедливість / пер. із фр. Київ: Дух і літера, 2002. 216 с.

12. Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 37 с.

13. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 37 с.

14. Погребняк С. Тест на пропорційність. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 5–10.

15. Загурський О. Б. Завдання кримінального провадження в контексті нової кримінальної процесуальної політики України. *Право і безпека*. 2012. № 5(47). С. 161–165.

16. Мирошниченко Ю. М. Про об'єктивну істину і змагальність кримінального судочинства. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2016. Вип. 11. С. 109–115.

17. Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 123–137.

18. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. Київ, 2015. 208 с.

19. Андрушко А. В. «Баланс інтересів»: експлікація поняття в контексті трудового права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 109–119.

REFERENCES:

1. Turianskyi Yu. Prava liudyny novoho pokolinnia: suspilna moral vs liudska hidnist. *Publichne pravo*. 2019. № 3(35). S. 9–15.

2. Kostenko O. Pryrodni i liudski faktory u pravi (Doslidzhennia z pozytsii sotsialnoho naturalizmu). *Visnyk NAN Ukrainy*. 2005. № 8. S. 25–35.

3. Zakharchenko P., Miroschnychenko M. Pro neobkhdnist pidvyshchennia uvahy do obiekta dysertatsiinoho doslidzhennia z yurydychnykh nauk. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 3. S. 76–90.

4. Buhaichuk A. Monitorynh naukovoi rozroblenosti suchasnoi dzherelnoi bazy kryminalnoho protsesual-

noho prava Ukrainy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 6. S. 49–57.

5. Sebain Dzh. H., Torson T. L. Istoriia politychnoi dumky / per. z anh. M. Hablevych, I. Harnyk ta in. Kyiv: Osnovy, 1997. 838 s.

6. Beery B. T. Tiered balancing and the fate of Roe V. Wade: how the new Supreme Court majority could turn the Undue-Burden standard into a Deferential Pike test. *Kansas Journal of Law and Public Policy*. 2019. Vol. XXVIII. P. 395–424.

7. McFadden P. M. The Balancing Test. *Boston College Law Review*. 1988. Vol. 29(3). P. 585–656.

8. Aleinikoff T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *The Yale Law Journal*. 1987. Vol. 96. P. 943–1005.

9. Chepys O. I. Balans i dysbalans interesiv subiektyv prava intelektualnoi vlasnosti. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2020. № 1. S. 223–227.

10. Rohach O. Ya. Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia. Uzhhorod: Lira, 2011. 368 s.

11. Riker P. Pravo i spravdelyvist / per. iz fr. Kyiv: Dukh i litera, 2002. 216 s.

12. Loboiko L. M. Metody pravovoho rehuliuвання u kryminalnomu protsesi Ukrainy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.09; Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv,, 2007. 37 s.

13. Titko I. A. Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.09; Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2016. 37 s.

14. Pohrebniak S. Test na proportsiinist. *Yuryst Ukrainy*. 2013. № 2. S. 5–10.

15. Zahurskyi O. B. Zavdannia kryminalnoho provadzhennia v konteksti novoi kryminalnoi protsesualnoi polityky Ukrainy. *Pravo i bezpeka*. 2012. № 5(47). S. 161–165.

16. Myroshnychenko Yu. M. Pro obiektyvnu istynu i zmahalnist kryminalnoho sudochynstva. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu*. 2016. Vyp. 11. S. 109–115.

17. Netesa N. V. Suspilni ta pryvatni interesy v kryminalnomu pravi: do pytannia poshuku balansu. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. 2017. Vyp. 33. S. 123–137.

18. Fulei T. I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. 2-he vyd. Kyiv, 2015. 208 s.

19. Andrushko A. V. "Balans interesiv": eksplikatsiia poniattia v konteksti trudovoho prava. *Universytetski naukovi zapysky*. 2015. № 1. S. 109–119.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2023

УДК 340.12(043)

Жаровська І. М.,

irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120,

*д.ю.н., професор кафедри теорії права та конституціоналізму,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів*

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА В СУЧАСНОМУ ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Автором статті проведено аналіз філософсько-правових та теоретико-правових аспектів агресивної поведінки суб'єктів права в транзитивному суспільстві сучасної правової реальності.

В дослідженні загалом доводиться, що загрози глобалізаційного, пандемічного, трансформаційно-транзитивного характеру зумовлюють нові додаткові засоби суб'єктам з агресивною поведінкою для реалізації неправомірної поведінки. Постмодерністський соціум та інформаційні чинники також є додатковими факторами для трансформації філософсько-правового розуміння природи агресивної поведінки.

Вказується, що формування природи агресії в індивідуальному прояві зводиться до сфери дитинства. Поведінкові та емоційні проблеми є поширеними в дитинстві, мають тенденцію бути стабільними і пов'язані з широким спектром негативних результатів протягом життя, включаючи злочинну поведінку.

Виокремлено два фактори впливу сучасних суспільних відносин на агресивну поведінку: вплив засобів масової інформації та соціальних мереж (в час невизначеності та невідомості саме вони несуть суттєву відповідальність за суспільні настрої, оскільки ці інституції наділені потенціалом посилення стресу, але також до певного рівня плутанини через неоднозначність інформації щодо оцінки ризику та запобіжних заходів); правова політика щодо контролю за поширенням пандемії супроводжувалася обмеженням прав та свобод людини, їх законних інтересів, особливо ізоляційного характеру, що призвело до поширення проявів агресії щодо рідних та близьких осіб, спровокувало різке зростання домашнього насильства.

Акцентовано, що правовий статус соціальних мереж в епоху інформаційно-комунікаційних трансформацій та оновленої суспільної реальності знаходяться поза межами чіткого правового впливу та унормування, отож інформація яка надходить цими каналами може містити, суттєві агресивні прояви, прояви нетерпимості та формує нетолерантне суспільство загалом.

Ключові слова: агресія, філософсько-правовий аналіз, соціальні медіа, неправомірна поведінка, злочинна поведінка, постмодерністське суспільство, інформаційне суспільство.

Zharovska I. M.,

irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120,

*Doctor of Law, Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Lviv Polytechnic National University, Lviv*

AGGRESSIVE BEHAVIOR IN MODERN TRANSITIVE SOCIETY: PHILOSOPHICAL-LEGAL AND THEORETICAL-LEGAL ASPECTS

Abstract. The author of the article analyzed the philosophical-legal and theoretical-legal aspects of the aggressive behavior of legal subjects in the transitive society of the modern legal reality.

In general, the research proves that threats of a globalization, pandemic, transformational and transitive nature cause new additional means for subjects with aggressive behavior to implement illegal behavior. Postmodern society and informational factors are also additional factors for the transformation of the philosophical and legal understanding of the nature of aggressive behavior.

It is indicated that the formation of the nature of aggression in an individual manifestation is reduced to the sphere of childhood. Behavioral and emotional problems are common in childhood, tend to be stable, and are associated with a wide range of negative outcomes over the life course, including criminal behavior.

Two factors of the impact of modern social relations on aggressive behavior are singled out: the influence of the mass media and social networks (in times of uncertainty and unknown, they bear a significant responsibility for public mood, since these institutions are endowed with the potential to increase stress, but also to a certain level of confusion due to the ambiguity of information regarding risk assessment and precautionary measures);

the legal policy to control the spread of the pandemic was accompanied by the restriction of human rights and freedoms, their legitimate interests, especially of an isolating nature, which led to the spread of manifestations of aggression against relatives and loved ones, and provoked a sharp increase in domestic violence.

It is emphasized that the legal status of social networks in the era of information and communication transformations and updated social reality is beyond the boundaries of clear legal influence and regulation, so the information received through these channels may contain significant aggressive manifestations, manifestations of intolerance and forms an intolerant society in general.

Key words: aggression, philosophical and legal analysis, social media, illegal behavior, criminal behavior, postmodern society, information society.

JEL Classification: K 39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-02>

Постановка проблеми. Агресія має деструктивну природу для безпосередньо самої особи, оточуючих, суспільства загалом та держави. Вона може стати чинником для посилення протиправної поведінки та збільшення рівня злочинності. Сучасне транзитивне суспільство має трансформаційну змінну правову природу, невизначеність правової, політичної, економічної реальності впливає на поведінку особи. Проте нині є незрозумілим яким чином змінюється правова природа поведінки суб'єктів права. Аналіз такої соціальної реальності є дуже вагомим для доктринального тлумачення правових процесів, а також для удосконалення правової політики держави з метою запобігання деструкції у поведінці осіб.

Стан дослідження. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості правил та норм правового характеру та їх забезпечення неправомірної поведінки буди предметом аналізу низки фахівців у сфері як галузевого права так і загальнотеоретичної юриспруденції. Серед українських науковців слід відмітити праці Т. З. Гарасиміва, Н.П. Бортник, І.О. Личенко, Н.В. Ортинської, О.В. Парути, М.М. Сірант та інших.

Набагато ширше цими питаннями займалися представники іноземної доктрини, зокрема А. Z.Sarnoto, L. Hayatina, Y.S. Zamani, M. Juergensmeyer D. Van Zyl, M. Nakib та інші.

Проте проблема досі є не вирішеною, особливо в контексті змінних детермінант постмодерністського суспільства.

Метою статті є аналіз філософсько-правових та теоретико-правових аспектів агресивної поведінки суб'єктів права в транзитивному суспільстві сучасної правової реальності.

Виклад основних положень. Транзитивне суспільство надає нові додаткові засоби агресорам для реалізації позаправової поведінки. Наприклад, нових форм проявляється через залякування як використання насильства, погроз

або примусу з метою образи чи цькування інших. Нині погрози та образи з боку агресора в цей час здійснюються не лише безпосередньо віч-на-віч між кривдником і жертвою, але й через посередницькі засоби, такі як мобільні телефони, короткі повідомлення чи соціальні мережі.

З погляду філософії права пояснення агресивної та антисоціальної поведінки часто стосуються порушення саморегуляції або здатності здійснювати контроль над своїми думками, емоціями та поведінкою. Проте докази того, що порушення саморегуляції пов'язане з антисоціальною поведінкою, дещо неоднозначні та, ймовірно, залежатимуть від типу (наприклад, реактивна чи проактивна агресія) та тяжкості антисоціальної поведінки. Розуміння механізмів, що лежать в основі цього зв'язку, може призвести до розробки втручань, спрямованих на зменшення агресивної та антисоціальної поведінки на основі чітко визначеного механізму змін [1].

Формування природи агресії в індивідуальному прояві зводиться до сфери дитинства. Поведінкові та емоційні проблеми є поширеними в дитинстві, мають тенденцію бути стабільними і пов'язані з широким спектром негативних результатів протягом життя, включаючи психічні розлади підлітків і дорослих, вживання психоактивних речовин, соціальні проблеми. Загалом, поведінкові проблеми охоплюють агресивну поведінку (наприклад, порушення правил, проблеми з поведінкою та агресію по відношенню до інших), з одного боку, і проблеми з увагою, з іншого боку. Емоційні проблеми в основному включають депресивні симптоми (наприклад, смуток, занепокоєння) і тривоги (наприклад, перфекціонізм або охайність). Є вагомі докази того, що поведінкові та емоційні проблеми збігаються з труднощами в школі. Наприклад, академічні досягнення є нижчими, коли діти мають проблеми з увагою, або коли є поведінкові чи інші

емоційні проблеми, хоча ці результати менш послідовні. Отож соціально-психологічна природа агресивної поведінки формується в дитячому та підлітковому віці.

Важливим фактором подолання проблем з агресивною поведінкою і як можливого наслідку протиправною поведінкою є саморегуляція – це процес, за допомогою якого люди керують своїми думками, емоціями та поведінкою, і лежить в основі багатьох концепцій проблемної та незаконної поведінки. Воно включає міркування про негативний вплив, афективну нестабільність, а також емоційність і регуляцію емоцій.

Потребує окремого розгляду постмодерніське суспільство. Кожна епоха надає свої чинники, що є атракторами для поширення агресивної поведінки. Глобалізація як явище загальної уніфікованої реальності спричиняє ряд переваг, скажімо швидкий доступ до урядової інформації, активізація електронного урядування, покращення соціальної комунікації, проте поряд з цими позитивами є ряд деструкцій, серед яких нові виклики для суспільства з якими ні окрема людина, ні держава загалом ще не стикалася.

Пандемія COVID-19, надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я з міжнародними наслідками, серйозно вплинула на всі аспекти суспільства та впливає не лише на здоров'я та економіку, а й на психологічне функціонування та психічне здоров'я. Очевидно, що зміна соціальної реакції вплинула на багато аспектів життя. Джерела змін психосоціального функціонування в такій ситуації, з одного боку, пов'язані з самою наявністю загрози інфікування та його потенційно небезпечних наслідків, а з іншого – з різними заходами, які вживаються в більшості країн для запобігання поширенню інфекції.

Сербські дослідники шляхом використання експериментального методу довели, що система поведінкової активації значною мірою пов'язана з тривогою, страхом і нудьгою, боротьба з нудьгою та гнівом, а система поведінкового гальмування – з гнівом. Дотримання заходів захисту, а також підвищений вплив засобів масової інформації мали значний позитивний зв'язок із занепокоєнням і страхом. Ці результати вказують на те, що як стабільні характеристики, так і специфічна поведінка, пов'язана з пандемією, суттєво пов'язані з емоційною реакцією під час пандемії [2].

Розглянемо тут два аспекти впливу на агресивну поведінку, що зумовлена стресом.

По-перше, вплив засобів масової інформації та соціальних мереж. В час невизначеності та

невідомості саме вони несуть суттєву відповідальність за суспільні настрої. Вплив інформації, пов'язаної з інфекцією, незалежно від того, надходить вона із засобів масової інформації чи соціальних мереж, може призвести до посилення реакції на стрес, але також до певного рівня плутанини через неоднозначність інформації щодо оцінки ризику та запобіжних заходів. Останнє спричиняє додатковий масив стресу, що посилює схильність до проявів агресії.

Вважається, що агресивні люди обробляють соціальну інформацію таким чином, що ймовірність вчинення агресивних дій різко зростає. Крім того, емоції та навички регулювання емоцій також пов'язані з агресивною та насильницькою поведінкою. Однак при поясненні агресії мало уваги приділено взаємним зв'язкам між емоціями та регуляцією емоцій і обробкою соціальної інформації.

Функціонування засобів масової інформації унормовано на державному рівні. Наприклад в Україні діє нещодавно прийнятий Закон «Про медіа». В нормативному тлумаченні «медіа (засіб масової інформації) – засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою». Для таких суб'єктів існує низка вимог соціально-правового характеру, так п. 4 ст 5 цього Закону принципом функціонування медіа визначає захист користувачів інформації, особливо дітей, від шкідливого впливу інформації. Тобто збалансованість, коректність поряд з доступністю і достовірністю – це запорука формування ментально та морально здорового суспільства.

Однак якщо мова буде йти про соціальні мережі, то вони в епоху інформаційно-комунікаційних трансформацій та оновленої суспільної реальності знаходяться поза межами чіткого правового впливу та унормування, отож інформація яка надходить цими каналами може містити, більше того містить, суттєві агресивні прояви, прояви нетерпимості та формує нетолерантне суспільство загалом.

У доктрині знаходимо посилення на негативні дискримінаційні прояви та агресію як наслідок пандемії. «Негативні повідомлення в соціальних мережах про COVID-19 та старіння часто характеризують людей похилого віку як безпорадних, на підтримання життєдіяльності котрих необхідні суттєві зусилля держави та суспільства. Існуючі висловлювання ненависті та образи між поколіннями можуть бути проілюстровані хештегом Twitter #BoomerRemover, який широко розповсюджувався в соціальних мережах на початку пан-

демії. Щоб зрозуміти поширення вікових повідомлень у соціальних мережах, група дослідників провела якісний аналіз вмісту англомовних твітів про COVID-19 та літніх людей, розміщених протягом десяти днів після декларації про пандемію. Наші висновки показали, що майже чверть твітів применшили важливість COVID-19, оскільки він пов'язувався з більшою смертністю серед людей похилого віку. Вони містили 14% образливого «вікового змісту» чи жартів» [3].

По-друге, правова політика щодо контролю за поширенням пандемії супроводжувалася обмеженням прав та свобод людини, їх законних інтересів. Не завжди ці обмеження мали легітимний характер, часто супроводжувалися оціночними критеріями та призводили до дискримінації (особливо осіб літнього віку). Після того, як COVID-19 набув масштабів пандемії, були вжиті заходи для його контролю. Окрім рекомендацій щодо захисної поведінки (наприклад, дотримання дистанції, гігієна рук, уникнення дотику до обличчя, носіння рукавичок і масок), ці заходи в більшості країн передбачають різні форми фізичного дистанціювання від інших людей, зменшення контактів і, як наслідок, зміну звичок і звичайної поведінки. Осіб, які потенційно мали контакт з інфекцією, просили залишатися в ізоляції вдома або на карантині, щоб знизити ризик зараження інших людей. Іншим рекомендували не виходити з дому, якщо немає необхідності, а в деяких країнах карантин вводиться як глобальний захід, незалежно від можливого попереднього контакту з коронавірусом. Дотримання цього заходу загального обмеження є нижчим, якщо не зрозуміти його обґрунтування, призводить до агресивної поведінки стосовно представників органів публічної влади та суспільного оточення.

Домашня ізоляція стала тим ключовим критерієм, що збільшило домашнє насильство в рази. Локдаун як засіб охорони громадського здоров'я, призвів до того, що близько 80 відсотків населення світу – близько 1,6 мільярда дітей і близько 2 мільярдів дорослих у віці від 18 до 49 років, які мають партнерські стосунки, проводять багато тижнів здебільшого або повністю замкнутись у своїх домівках. Це зумовило суттєве занепокоєння громадськості, оскільки такі надзвичайні заходи сприяють сплеску домашнього насильства як щодо дітей, так і щодо жінок [4].

Проілюструємо це статистикою різних країн. За даними прокуратури Еквадору, на 90% збільшилися кількості скарг на гендерне насильство під час локдауну, агресія проявлялася у бік партнера,

попередньо така енергія була спрямована на іншу рекреаційну чи спортивну діяльність [5, с. 12]. У Сполучених Штатах Американський журнал невідкладної медицини повідомив про тривожні тенденції домашнього насильства в США, а Національна гаряча лінія домашнього насильства (The Hotline) отримала понад 74 000 дзвінків, чатів і текстових повідомлень у лютому, що є найбільшим місячним числом контактів за 25-річну історію [6].

Ймовірні проксимальні механізми насильства з боку інтимного партнера включають економічні негаразди, тривогу, страх, депресію, гнів, швидка ескалація напруженості під час безперервного співжиття та відсутність варіантів звернення за допомогою для жертв. Всі ці емоційні фактори підвищили ризики насильства над дітьми вдома. Крім того, відсутність доступу до заходів на свіжому повітрі призводило до поведінки дітей, здатної спровокувати насильство серед дорослих, які вже є агресивно налаштовані на суспільні обставини.

Уряди, представники громадянського суспільства та міжнародні організації, такі як ЮНІСЕФ і ВООЗ просуvalа стратегії, спрямовані на пом'якшення наслідків карантину подружніх пар і дітей, хоча все ще існують великі прогалини в цих положеннях і ризик домашнього насильства, зростав в міру наростання напруги кризи. Ці зусилля включають підтримку батьківства через консультації експертів, вирішення проблем психічного здоров'я, пов'язаних зі стресом і депресією, підтримку контактів із уразливими групами та підтримку їх, надання харчової та фінансової підтримки та пропонувати жертвам інноваційні способи зв'язку з поліцією та іншими спеціальними органами публічної влади. В Італії та Франції, уряди організували доступ до готельних номерів для жінок, які шукають захисту від жорстокого поводження, оскільки потрапляння до притулків для жертв домашнього насильства порушувало б вимоги соціального дистанціювання карантину. В Аргентині жінок, які зазнають насильства, заохочують вимагати червону маску для обличчя в аптеках у вигляді кодованого запиту на дзвінок в поліцію або на лінію довіри. Фармацевтів зобов'язували вести запис жінки, контактну інформацію, нібито для того, щоб її можна було сповістити, коли прийде її замовлення [7, с. 11].

Особливістю соціально-правової реальності стало те, що агресія і злочинна поведінка трансформувалася в інші прояви, жертвами насильства стали інші суб'єкти – особи, які перебували разом на домашній ізоляції із агресивною особою. Поряд з цим фіксувалося зменшення кількості «класичних»

злочинів – протягом першого тижня в поліція зафіксувала зниження на 71 відсоток вбивств, 85 відсотків згвалтувань і 83 відсотки у серйозному нападі порівняно з тим самим тижнем роком раніше [8].

Висновок. В статті загалом доводиться, що загрози глобалізаційного, пандемічного, трансформаційно-транзитивного характеру зумовлюють нові додаткові засоби суб'єктам з агресивною поведінкою для реалізації неправомірної поведінки. Постмодерністський соціум та інформаційні чинники також є додатковими факторами для трансформації філософсько-правового розуміння природи агресивної поведінки.

Виокремлено два фактори впливу сучасних суспільних відносин на агресивну поведінку: вплив засобів масової інформації та соціальних мереж (в час невизначеності та невідомості саме вони несуть суттєву відповідальність за суспільні настрої, оскільки ці інституції наділені потенціалом посилення стресу, але також до певного рівня плутанини через неоднозначність інформації щодо оцінки ризику та запобіжних заходів); правова політика щодо контролю за поширенням пандемії супроводжувалася обмеженням прав та свобод людини, їх законних інтересів, особливо ізоляційного характеру, що призвело до поширення проявів агресії щодо рідних та близьких осіб, спровокувало різке зростання домашнього насильства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gillespie S.M., Brzozowski A., Mitchell I. J. Self-regulation and aggressive antisocial behaviour: insights from amygdala-prefrontal and heart-brain interactions, *Psychology, Crime & Law*, 2018. V. 24:3. P. 243–257
2. Sadiković S., Branovački B., Oljača M., Mitrović D., Pajić D., Smederevac S. Daily Monitoring of Emotional Responses to the Coronavirus Pandemic in Serbia: A Citizen Science Approach. *Front. Psychol.*, 2020, Vol. 11.
3. Jimenez-Sotomayor M. R., Gomez-Moreno C., Soto-Perez-de-Celis E. Coronavirus, Ageism, and Twitter: an evaluation of tweets about older adults and COVID-19. *J Am Geriatr Soc*. 2020. V. 68. P. 1661–1665.
4. Cluver, L. et al. Parenting in a Time of COVID-19. *The Lancet (Correspondence)*. 2020, March 25 URL: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30736-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30736-4)
5. Navarrete Solórzano D., Gamez M de Corcho c., Osvaldo J. Violence on Pandemic of COVID-19. *International Journal of Health Sciences*. URL: www.sciencescholar.us Vol. 4 No. 2, August 2020, P. 10–18.
6. Mineo L. 'Shadow pandemic' of domestic violence *Harvard Gazette*, 2022, June URL:

<https://news.harvard.edu/gazette/story/2022/06/shadow-pandemic-of-domestic-violence/>

7. Eisner M. Violence and the Pandemic Urgent Questions for Research AMY NIVETTE. 2020 URL: <https://www.hfg.org/wp-content/uploads/2021/06/ViolenceandthePandemic.pdf>

8. Marupeng P. Bheki Cele Says Serious Violent Crimes Dropped since Nationwide Lockdown. *Sowetan Live*. 2020, April 5 URL: <https://www.sowetanlive.co.za/news/southafrica/2020-04-05-bheki-cele-says-serious-violent-crimes-dropped-since-nationwide-lockdown>

REFERENCES:

1. Gillespie S.M., Brzozowski A., Mitchell I. J. (2018) Self-regulation and aggressive antisocial behaviour: insights from amygdala-prefrontal and heart-brain interactions, *Psychology, Crime & Law*, 24(3):243–257 [in English]
2. Sadiković S., Branovački B., Oljača M., Mitrović D., Pajić D., Smederevac S. (2020) Daily Monitoring of Emotional Responses to the Coronavirus Pandemic in Serbia: A Citizen Science Approach. *Front. Psychol.*, 11 [in English]
3. Jimenez-Sotomayor M. R., Gomez-Moreno C., Soto-Perez-de-Celis E. (2020) Coronavirus, Ageism, and Twitter: an evaluation of tweets about older adults and COVID-19. *J Am Geriatr Soc.*, 68:1661–1665. [in English]
4. Cluver, L. et al. (2020) Parenting in a Time of COVID-19. *The Lancet (Correspondence)*. URL: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30736-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30736-4) [in English]
5. Navarrete Solórzano D., Gamez M de Corcho c., Osvaldo J. (2020) Violence on Pandemic of COVID-19. *International Journal of Health Sciences*. URL: www.sciencescholar.us, 4(2):10–18 [in English]
6. Mineo L. (2022) 'Shadow pandemic' of domestic violence *Harvard Gazette*, June URL: <https://news.harvard.edu/gazette/story/2022/06/shadow-pandemic-of-domestic-violence/> [in English]
7. Eisner M. (2020) Violence and the Pandemic Urgent Questions for Research AMY NIVETTE. URL: <https://www.hfg.org/wp-content/uploads/2021/06/ViolenceandthePandemic.pdf> [in English]
8. Marupeng P. (2020) Bheki Cele Says Serious Violent Crimes Dropped since Nationwide Lockdown. *Sowetan Live*, April 5 URL: <https://www.sowetanlive.co.za/news/southafrica/2020-04-05-bheki-cele-says-serious-violent-crimes-dropped-since-nationwide-lockdown> [in English]

Стаття надійшла до редакції 15.04.2023

УДК 070:327.3:329

Коник М. І.,

mariana.konyk.mk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4856-1707,

Researcher ID:0000-0003-4856-1707,

к.н.соц. ком., доцент кафедри маркетингу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПИТАННЯ НЕОНАЦИЗМУ НА ШПАЛЬТАХ СВІТОВИХ НАУКОВИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. У публікації окреслено результати досліджень сучасної неонацистської ідеології в країнах Центральної та Східної Європи: неонацизмом прийнято називати праворадикальні рухи чи певні екстремістські угруповання, ідеологія яких побудована на підвалинах нацизму. Виявлено значну заангажованість науковою спільнотою публіцистів, істориків, політологів, соціологів питанням неонацизму. Представлено бачення квестії функціонування неонацизму провідними європейськими та американськими дослідниками на шпальтах наукових часописів, зокрема, ними чітко продемонстровано цілісну систему діяльності руху у певних країнах: Австрії, Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Хорватії та інших. Окрім того, окреслено основні віхи співпраці представників медіа із неонацистами та проаналізовано створення ними популяризаторського чинника для ідеології у певному суспільстві. Здійснено історичний екскурс щодо формування основних постулатів розвитку неонацистського руху, зокрема, після Другої світової війни та розпаду Радянського Союзу. Проте, визначено, що тема функціонування неонацизму у Західній Європі є більш актуальною та досліджуваною, аніж у країнах Центральної та Східної, науковці якої зосереджували увагу здебільшого на створенні радикальних політичних партій і не проводили емпіричних досліджень щодо діяльності екстремістських угруповань. У наукових розвідках виявлено ряд чинників, які сприятливо вплинули та досі сфокусовані на просування ідеології у певних суспільствах. Автором здійснено аналіз окремих публікацій, в яких значна увага приділена початкам створення неонацистського руху та його значному розвитку сьогодні. З'ясовано, що в умовах глобалізаційних викликів, які провокують економічні, політичні, безпекові кризи, функціонують чинники, що стають сприятливим ґрунтом для формування неонацистської пропаганди. Практичне значення результатів дослідження: напрацьований матеріал може бути використаний для формування навчальних програм з міжнародної журналістики та медіаграмотності у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: Неонацистська ідеологія, наукові журнали, публікація, ЗМІ, демократія, Центральна та Східна Європа.

Конык М. І.,

mariana.konyk.mk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4856-1707

Researcher ID:0000-0003-4856-1707

Ph.D. in Social Communications, Associate Professor of Marketing Department,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THE ISSUE OF NEO-NAZISM IN THE COLUMNS OF WORLD SCIENTIFIC JOURNALS

Abstract. The publication presents the study of modern neo-Nazi ideology in the countries of Central and Eastern Europe. Right-wing radical movements and certain extremist groups whose ideology is built on the foundations of National Socialism are called neo-Nazis. Significant involvement of the scientific community of journalists, historians, political scientists and sociologists in the issue of neo-Nazism was revealed. The topic of neo-Nazism presented by European and American researchers is outlined. In particular, the authors provide a detailed overview of the neo-Nazi movement in Austria, Germany, Poland, Romania, Hungary, Croatia, etc. In addition, the main milestones of the cooperation of media representatives with neo-Nazis are outlined and their creation of a popularizing factor of ideology in a certain society is analyzed. A historical overview was provided regarding the formation of the main postulates of the creation and development of the neo-Nazi movement, in particular, after the Second World War and the collapse of the Soviet Union. However, it is

determined that the topic of neo-Nazism in Western Europe is better researched than in the countries of Central and Eastern Europe. Researchers in the latter focused mainly on the creation of radical political parties and did not conduct empirical research on the activities of extremist groups. The author analyzed individual publications in which considerable attention was paid to the beginnings of the creation of neo-Nazi ideology. Scientific investigations revealed a number of factors that contributed greatly to the development of ideology in certain countries. It was found that the conditions of globalization challenges, which provoke economic, political, and security crises, become a favorable platform for the formation of neo-Nazi propaganda. The practical significance of the research results: the developed material can be used for the formation of educational programs on international journalism and media literacy in higher educational institutions.

Key words: Neo-Nazi ideology, scientific journals, publication, media, democracy, Central and Eastern Europe.

JEL Classification: K33

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-03>

Актуальність теми. Паралельно з формуванням демократичного устрою, зокрема, після Другої світової війни та розпаду Радянського Союзу, здійснювалася організація діяльності неонацистських угруповань та інших радикальних інституцій в країнах Центральної та Східної Європи. Безперечно, неонацизм є яскравим праобразом нацистської ідеології, проте на сучасному рівні увібрав у себе елементи ультра націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та ін. За словами Р. Пилипчука, неонацизм – це загальне формулювання політичних праворадикальних рухів та екстремістських груп, в основі ідеології якого покладені засади націонал-соціалізму [1].

У статті проаналізовано низку наукових періодичних органів, на сторінках яких представлено дослідження питання сучасного функціонування неонацистського руху: «European Journal of Political Research» (Гобокен, США), «Journal of Democracy» (Вашингтон, США), «Georgetown Journal of International Affairs» (Вашингтон, США), «Government and Opposition» (Кембридж, Велика Британія), «Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity» (Кембридж, Велика Британія), «Helsinki roveija» (Белград, Сербія), «Nigdy więcej» (Варшава, Польща), зокрема, це видання у цілому присвячене дослідженню радикальних рухів, і вже понад двадцять років висвітлює теми расизму, ксенофобії, антисемітизму та їх розвиток і функціонування відповідно.

Простеживши думку багатьох авторів у наукових часописах, можемо стверджувати, що неонацизм – це своєрідна форма поєднання ультраправої політики та правого екстремізму. Неонацисти заперечують Голокост, як і усі злочини нацистів проти людяності, які тривали понад десять років (упродовж 1933–1945 рр.). Характерною особливістю для прихильників цієї ідеології вважається

широке використання нацистської символіки та захоплення й популяризація постаттю німецького диктатора А. Гітлера. До слова, засіб впливу на громадську думку – медіа, часто використовується представниками неонацистського руху, формуючи меседжі більш нейтрального чи позитивного змісту щодо певних терористичних актів чи інших злочинів відносно окремих представників національностей. Адже, без перебільшення, сьогодні ЗМІ вважаються провідним фактором у продукуванні політичної комунікації; часто вони формують політичну реальність.

Мета статті – продемонструвати основні наративи висвітлення питання неонацистського руху на сторінках наукових часописів; здійснити аналіз праць європейських та американських публіцистів щодо функціонування неонацизму, зокрема, у країнах Центральної та Східної Європи; сформувати загальний образ представлення даного питання на шпальтах наукових часописів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання неонацизму було підняте італійським науковцем К. Гаттінарою [8], німецьким – П. Гоккеносом [9], польським дослідником П. Жуком [20], британським – Дж. Лі [11], німецьким – М. Мінкенбергом [12; 13], американською дослідницею В. Рамалінгам [14], шведським – Дж. Рідгреном [15], румунсько-американським – В. Тісманяном [18], німецько-американським – К. Джараушем [10] та ін. Також простежено діяльність польської асоціації «Nigdy więcej» (була створена у 1996 р.), яка реалізує функціонування основних постулатів для розвитку демократії у Центральній та Східній Європі [19]. Асоціація працює над виданням спеціалізованого часопису з аналогічною назвою «Nigdy więcej», де публікують статті на теми висвітлення злочинних дій екстреміст-

ськими та расистськими групами в європейських країнах (чимало публікацій присвячено темі функціонування неонацистських організацій).

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст. держави Центральної та Східної Європи, які пережили злочини нацизму та комунізму, здійснили безпрецедентний перехід від тоталітаризму до демократії, від державної економіки до ринкової. І здавалося, що усі принципи диктатури назавжди будуть відкинута громадськістю цих держав, проте сьогодні, зокрема, у Центральній та Східній Європі, функціонують нацистські ідеї. Вони матеріалізуються через нацистську символіку та гасла на стінах міст; мають місце в масових зібраннях, маршах і заворушеннях проти етнічних і сексуальних меншин, імміграції чи мультикультуралізму; проголошуються через мови ворожнечі, тексти пісень, в інтернет-блогах та соціальних мережах; проявляються у численних насильницьких злочинах, які керуються неонацистською ідеологією. Важливо зрозуміти, чому нацистська ідеологія відроджується в сучасній Європі, і як можливо, що вона, будучи відповідальною за початок найбільш руйнівної війни в історії, призвела до загибелі понад сорока мільйонів людей та безпосередньо причетна до геноциду людства, стає привабливою у ХХІ ст.?

Реалії неонацистського питання в країнах Центральної та Східної Європи демонструють, що цей рух не є новим явищем. Його основа сформована на антисемітизмі, соціал-дарвінізмі, шовінізмі й антиплюралізмі та не вважається поодиноким явищем, а загальноєвропейським проблемним питанням [12]. Зокрема, відомий британський вчений, публіцист Р. Ітвелл, який з 1970 р. вивчав питання фашизму та популізму, писав, що термін неонацизму увібрав у себе значну роль від історичного націонал-соціалізму [6]. Без сумніву, історичний нацизм дає основу для сьогоденного неонацистського руху, проте період політичного та культурного режиму марксизму-ленінізму 1949–1989 рр., а особливо зміни державного регулювання в 1989–1992 рр. посприяли його «вдосконаленню». Попри нові форми неонацистського руху, які виникли по всій Європі, історична спадщина саме Центральної та Східної Європи найкраще сприяє розумінню та висвітленню сучасних подій, пов'язаних з цією ідеологією.

Проведемо паралель між світовим порядком після Першої світової війни та періодом після падіння радянського режиму в Центральній та Східній Європі: т. зв. «демонтаж» комуністичної системи посприяв появі низки держав, які були

обтяжені тягарем соціально-економічних проблем. Відомо, що аналогічна ситуація існувала у Німеччині після Першої світової війни: реакція окремих держав через невизначеність у формуванні державного устрою підштовхнула німецьку громадськість до формування націоналістичних настроїв. Зокрема, європейським державам цього післявоєнного періоду було притаманно все більше заглиблювалися у вир економічної кризи та певною мірою слабких демократичних традицій. Зокрема, фінансові труднощі та Версальський мирний договір (1919 р.) створили деморалізаційний вплив на німецьке суспільство. Таким чином, Німеччина пережила низку загальних потрясінь: військову поразку, втрату території, військові репарації, гіперінфляцію в 1920-х рр., подальшу економічну кризу 1930-х рр. і нездатність Веймарської Республіки до відновлення, що, по суті, викликало велике невдоволення та розчарування серед громадськості. Мабуть, не знайшлося б кращих умов для пропаганди націонал-соціалізму в цій державі.

Крах радянської системи дав громадськості можливість самостійно обирати курс свого майбутнього, вибору якого вона була позбавлена понад п'ятдесят років правління режиму [3]. Як бачимо, Центральна та Східна Європа була регіоном, де крах комуністичних режимів залишив відкрити прогалину для розвитку неонацизму. Адже, економічні проблеми в колишніх комуністичних країнах сприяли радикалізації проявів безнадії та упереджень. У контексті перехідного періоду, капіталізм передусім розглядався як засіб, який міг би допомогти країнам вийти з економічної депривації. Однак безпосередній результат трансформації був протилежним: економіка погіршилася, рівень заробітної плати різко впав, як наслідок – зросло безробіття та зубожіння, які здавалися зрадою для очікувань суспільств.

Після краху соціалізму були створені сприятливі умови для екстремізму у Центральній та Східній Європі. Громадськість була розчарована результатом економічного переходу, оскільки для багатьох людей засади функціонування ринкової економіки були тісно пов'язані із демократією, тому невдача економічної реструктуризації в їх розумінні також свідчила про невдачу демократії. Німецький науковець М. Мінкенберг писав, що розпад радянського режиму розширив ідею демократичної Європи, включивши також колишні комуністичні держави. Але за іронією долі це викликало недемократичні тенденції, а саме зростання екстремізму в Центральній та Східній Європі [13].

Зазначимо, що заборона націонал-соціалізму в Європі настала одразу після закінчення Другої світової війни. Перша спроба повернутися до нього з'явилася в 1949 р. із заснуванням політичної партії «Sozialistische Reichspartei» (Партія Соціалістичного Рейху) в Німеччині, яка була визначена як неонацистська за своїми цілями та ідеологією; офіційно розпущена в 1952 р. Згодом, у 1959 р., була проведена перша публічна демонстрація неонацистської молоді вже в Австрії. Існували також інші неонацистські рухи по всій Європі, які склалися переважно з першого післявоєнного покоління; однак їх чисельність не була значною. Активна хвиля радикалізації сформувалася після розпаду радянської системи. Ейфорія, викликана крахом радянського режиму, незабаром «поступилася місцем напрузі і виявила чималу кількість людей, глибоко вражених невизначеністю, з якою вони зіткнулися» [16].

Питання про точну кількість неонацистських груп та їхніх послідовників у Європі сьогодні достеменно не відома. По-перше, ці групи є забороненими та незаконними, тому такий факт унеможливує пошук особистих даних членів руху. Як було визначено Інститутом стратегічного діалогу, майже в кожній країні Європи бракує достатніх даних про діяльність неонацистів, оскільки комунікація між розвідувальними організаціями, правоохоронними органами, урядом, науковцями та громадянським суспільством не є ефективною [12]. Навіть у тих країнах, де урядові установи повідомляють приблизні цифри, наукова спільнота наголошує на невизначеному рівні вивчення цього явища, зокрема, через законодавчі заборони щодо висвітлення цієї теми для громадськості.

Спосіб вивчення поширення неонацизму в Центральній та Східній Європі (Німеччина, Угорщина, Польща, Латвія, Чехія та Австрія) полягає в тому, щоб дослідити статистику злочинів, які реалізувалися неонацистською ідеологією, вивчити антирасистські та урядові звіти про неонацистські демонстрації, а також простежити висвітлення їх діяльності в ЗМІ. Зокрема, у Німеччині неонацистська платформа формує у громадськості почуття страху перед імміграцією та т. зв. «великою заміною», при якій більшість етнічного населення держави замінюється національними меншинами. Як підтверджують публіцистичні матеріали, неонацисти прагнуть запобігти процесу імміграції, мультикультуралізму та відкриттю кордонів для мігрантів [15].

Після Другої світової війни, наприклад, австрійським політикумом було прийнято чимало

законів, які сприяли тому, що нацистські організації не могли функціонувати в країні. Правові механізми, які були розроблені для цієї мети: Договір про відновлення незалежної та демократичної Австрії, Конституційний закон про заборону націонал-соціалістичної німецької робітничої партії, Конституційний закон про воєнні злочини та інші звірства націонал-соціалістів. Проте, сьогодні неонацистське середовище в Австрії продовжує функціонувати: активно використовуються соціальні мережі та Інтернет для комунікації щодо питання реалізації різних демонстрацій. Зокрема, у 2017 р. в Австрії зафіксовано рекордну кількість насильницьких злочинів неонацистами – 1162 випадки. Зі зростанням мігрантофобії, яка присутня в багатьох європейських країнах, австрійські антиісламські організації за останні роки отримали більшу підтримку громадськості. Зазначимо, що австрійському неонацизму притаманні зібрання проти масової міграції, мультикультуралізму та антиісламізму.

До слова, потужність угорського неонацистського руху була яскраво продемонстрована 8 лютого 2020 р. в Будапешті на святкуванні «Дня Пошани»: вулицями столиці Угорщини пройшов марш із близько 600 осіб. «Насильницькі, найагресивніші люди відвідують цей захід», – писав Б. Хуняді, представник угорського аналітичного центру «Political Capital» [4]. Зазначимо, що особливе місце на ультраправій угорській платформі займає націоналістично-популістська партія «Йоббік». Раніше, ще до обрання її до угорського парламенту, було простежено комунікацію цієї партії з ультраправими, зокрема, неонацистськими групами.

У дослідженні, проведеному у 2000–2017 рр., відображено картину популяризації діяльності неонацистів у 39 європейських державах, зокрема, яким посприяли активні дії популістського руху (Наприклад, голоси популістів у Польщі становили відповідно у 2000 р. – 0,1%, у 2008 р. – 34,93% та у 2017 р. – 46,38%) [7]. Безперечно, некоректно пов'язувати термін неонацизм із діяльністю правих популістських партій, проте важливо розуміти масштаби підтримки екстремізму громадськістю сьогодні, беручи до уваги більшу підтримку неонацистських угруповань саме із популістських партій [21]. За наявними даними, можна простежити тенденцію зростання підтримки екстремізму, зокрема, різна тенденція спостерігається у країнах Центральної та Східної Європи. У Польщі, наприклад, у 2002–2003 рр. 20% населення висловили упереджене ставлення до інших національностей,

що проживали в цій країні; цей показник вже становив 25% у 2014-2015 рр. і 27% у 2017 р. Щодо кількості антисемітських злочинів, які були зафіксовані у 2017 р., Австрія повідомила про 39 інцидентів, Німеччина – 233, Польща – 78, Чехія – 27. Ті самі антисемітські злочини, які були мотивовані правим екстремізмом у 2018 р. зросли до: 49 в Австрії, 1799 – Німеччині, 179 у Польщі, 347 – Чехії [2].

Зазначимо, що для представників неонацистського руху в різних європейських країнах притаманні певні розбіжності у формуванні ідеологічних засад функціонування. Попри це, об'єднаною деталлю вважається притаманність неонацистській ідеології форм расизму. Зокрема, згідно з висловлюваннями А. Гітлера, арійська раса повинна була домінувати у майже 49 країнах світу; інші раси лише становитимуть загрозу для її функціонування. Ідеологічною основою неонацизму є «нація», проте не громадянська, яку формують члени нації різного етнічного походження, конфесійної та мовної приналежності, а етнічна. Відомий британський політолог, історик Е. Сміт писав, що прихильники етнічної нації підкреслюють перевагу власної нації над усіма іншими. Ідеологічні елементи неонацистів – це, перш за все, расистські. Їх мета, чи у Варшаві, Празі чи Ризі створити «расово чисте» суспільство, подібне до того, яке існувало за часів Третього Рейху, що сприяє втіленню ідеї чистокровної нації зі спільним походженням, історією та мовою. Неонацизм, у своєму «ліберальному» вираженні, знаходить свій шлях до антиєврейської пропаганди та заперечення Голокосту, зокрема, радикальні групи вдаються до насильницьких нападів, закликаючи до організації нового Голокосту [17]. Тому для неонацистської ідеології притаманною вважається ідея чистокровної нації з власними уявленнями про расову ієрархію, етнічну ворожнечу та автократію. Саме тому неонацисти рішуче виступають проти імміграції не білих груп людства до Європи. Зокрема, у Німеччині ці групи мобілізуються проти мусульман, у Чехії – проти ромів, у Польщі – проти євреїв та інших національностей, а також проти представників сексуальних меншин.

Ідея етнічної нації не є новим явищем, оскільки формувалося на підвалинах нацизму. Сьогодні ця ідеологія заборонена, а діяльність неонацистів є незаконною, проте вона була частиною німецького правового кодексу у 1930-х рр. Громадськість Третього Рейху визнавала легітимність цього закону: деякі через примус,

проте більшості були прихильні умови ідеології. «Багато хто щиро вірив у верховенство права, навіть якщо закон підтримував соціальний порядок, який був расистським і диктаторським [5]. Зазначимо, що у психології схильність людей до нетерпимості та неповаги до людей інших національностей пояснюється кількома основними характеристиками: гомогенна перевага (люди віддають перевагу тим, хто схожий на них і не сприймають т. зв. «іншості»); прагнення окремих людей мати перевагу над іншими; бажання об'єднати всіх членів етнічної спільноти та зробити їх рівними під сильним керівництвом; відчуття стурбованості через соціально-економічні кризи в країні.

Кінець ХХ ст. для громадськості в Центральній та Східній Європі був представлений незадовільним станом економіки, безробіттям, високим рівнем злочинності та загальним зниженням рівня життя; безперечно, ці та інші політичні, освітні, культурні чинники сприяли популяризації неонацистської ідеології. Якщо ж порівняти країни Центральної та Східної Європи з країнами Західної Європи, то наголосимо, що для перших також характерними вважаються вищий культурний консерватизм, слабка соціальна активність, сильна позиція популістських і націоналістичних рухів. Польський публіцист, політолог П. Жук писав, що розрив між європейськими країнами існував ще в ХVII ст., коли капіталістична економіка почала розвиватися в Західній Європі, тоді як східні європейці практикували феодалізм і рабовласництво. Економічну різницю ще більше посилювали різні соціальні структури та політичний спектр. Таким чином, для Західної Європи ХVIII ст. вже був характерний рух Просвітництва, тоді як у Польщі, наприклад, все ще панували католицизм і феодалізм [3]. Що ж до ХІХ ст., яке було періодом політичних і промислових революцій у Західній Європі, у Східній – для цього століття були притаманні революційні події під егідою селянства.

Висновки. Відродження неонацистської ідеології в Центральній та Східній Європі відбулося після Другої світової війни та краху радянської системи. Підтверджено, що трансформація, зокрема, після 1989 р. у регіоні створила чимало нових держав, які були обтяжені соціально-економічними проблемами та слабкими демократичними традиціями. Світлі перспективи західної демократії та капіталізму не принесли очікуваних покращень, навпаки, чимало колишніх державних підприємств було закрито, ширилося

безробіття, збільшився рівень злочинності та погіршився показник рівня життя. Молодь першою відчула наслідки економічної маргіналізації: їх невпевненість і невдоволення призвели до формування світогляду з неонацистською ідеологією. Так початки створення та функціонування руху описують дослідники на шпальтах наукових часописів, наводячи, до прикладу, ґрунтовні дослідження, які оперті на історичних чинниках розвитку неонацизму та сучасному стані. І хоча у певних країнах Центральної та Східної Європи частково різниться поточна ситуація щодо форм ведення неонацистської діяльності, проте їх споріднює сама ідеологія оперта на націонал-соціалізмі, який виник ще у 20-х рр. ХХ ст. у Німеччині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пилипчук Р. Неонацизм / Енциклопедія Сучасної України України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-73612>

2. Antisemitism: Overview of data available in European Union 2008-2018. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-antisemitism-overview-2008-2018_en.pdf

3. Buchholz K. Where have far-right parties had most success in Europe? // Statista, 2022. URL: <https://www.statista.com/chart/20094/national-election-success-of-far-right-parties-europe/>

4. Colborne M. Neo-Nazi from across Europe rally in Budapest. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/8/neo-nazis-from-across-europe-rally-in-budapest>

5. Counteraction to manifestations of neo-Nazism and right-wing extremism. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Counteraction to manifestations of neo-Nazism. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21219&lang=en>

6. Eatwell R. How to revise history (and influence people?), Neo-Fascist style // The far-right in Western and Eastern Europe / ed. Luciano Cheles. London : Longman, 1995. P. 309.

7. European populism: trends, threats and future prospects / Tony Blair Institute for Global Change URL: <https://www.institute.global/insights/geopolitics-and-security/european-populism-trends-threats-and-future-prospects>

8. Gattinara C. Discourses and practices of violence in the Italian extreme right: Frames, symbols and identity-building in CasaPound Italia // International Journal of Conflict and Violence. 2014. № 1. 154–170 pp.

9. Hockenos P. Free to hate: The rise of the right in post-communist Europe. London : Routledge, 1993. P. 12.

10. Jarausch K. The conundrum of complicity in The law in Nazi Germany: ideology, opportunism, and the perversion of justice / ed. Alan E. Steinweis and Robert D. Rachlin. New York : Berghahn, 2015. P. 3.

11. Lee J. Nazism and Neo-Nazism in Film and Media. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2018. 263 p.

12. Minkenberg M. The Renewal of the Radical Right: Between Modernity and Anti-modernity // Government and Opposition. 2000. № 35. Pp. 170–188.

13. Minkenberg M. The rise of the radical right in Eastern Europe: Between mainstreaming and radicalization // Georgetown Journal of International Affairs. 2017. № 18. Pp. 29–31.

14. Ramalingam V. Old threat, new approach: Tackling the far-right across Europe. London: Institute for Strategic Dialogue, 2014. 46 p.

15. Rydgren J. Is Extreme Right-Wing Populism Contagious? Explaining the Emergence of a New Party Family // European Journal of Political Research, 2005. 413–437 pp.

16. Skinhead International: A Worldwide Survey of Neo-Nazi Skinheads. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/skinhead-international-worldwide-survey-neo-nazi-skinheads>

17. Smith A. The dark side of nationalism: the revival of nationalism in the late twentieth century Europe in The far-right in Western and Eastern Europe / ed. Luciano Cheles. London: Longman, 1995. P. 13

18. Tismaneanu V. Is East-Central Europe backsliding? Leninist legacies, pluralist dilemmas // Journal of Democracy. 2007. № 4. P. 34–39.

19. Stowarzieszenia «Nigdy więcej». URL: <https://www.nigdywiecej.org/>

20. Żuk P. Non-alternative reality? On the misery of the Left in Eastern Europe: the case of Poland // Journal of Contemporary Central and Eastern Europe. 2017. № 1. pp. 63–66.

REFERENCES:

1. Pylypchuk R. Neonatsyzm / Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-73612>

2. Antisemitism: Overview of data available in European Union 2008-2018. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-antisemitism-overview-2008-2018_en.pdf

3. Buchholz K. Where have far-right parties had most success in Europe? // Statista, 2022. URL: <https://www.statista.com/chart/20094/national-election-success-of-far-right-parties-europe/>

4. Colborne M. Neo-Nazi from across Europe rally in Budapest. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/8/neo-nazis-from-across-europe-rally-in-budapest>

5. Counteraction to manifestations of neo-Nazism and right-wing extremism. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Counteraction to manifestations of neo-Nazism. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21219&lang=en>
6. Eatwell R. How to revise history (and influence people?), Neo-Fascist style // *The far-right in Western and Eastern Europe* / ed. Luciano Cheles. London : Longman, 1995. P. 309.
7. European populism: trends, threats and future prospects / Tony Blair Institute for Global Change URL: <https://www.institute.global/insights/geopolitics-and-security/european-populism-trends-threats-and-future-prospects>
8. Gattinara C. Discourses and practices of violence in the Italian extreme right: Frames, symbols and identity-building in CasaPound Italia // *International Journal of Conflict and Violence*, 2014. № 1. 154–170 pp.
9. Hockenos P. *Free to hate: The rise of the right in post-communist Europe*. London : Routledge, 1993. P. 12.
10. Jarausch K. The conundrum of complicity in The law in Nazi Germany: ideology, opportunism, and the perversion of justice / ed. Alan E. Steinweis and Robert D. Rachlin. New York: Berghahn, 2015. P. 3.
11. Lee J. *Nazism and Neo-Nazism in Film and Media*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018. 263 p.
12. Minkenberg M. The Renewal of the Radical Right: Between Modernity and Anti-modernity // *Government and Opposition*. 2000. № 35. Pp. 170–188.
13. Minkenberg M. The rise of the radical right in Eastern Europe: Between mainstreaming and radicalization // *Georgetown Journal of International Affairs*. 2017. № 18. Pp. 29–31.
14. Ramalingam V. Old threat, new approach: Tackling the far-right across Europe. London: Institute for Strategic Dialogue, 2014. 46 p.
15. Rydgren J. Is Extreme Right-Wing Populism Contagious? Explaining the Emergence of a New Party Family // *European Journal of Political Research*, 2005. 413–437 pp.
16. Skinhead International: A Worldwide Survey of Neo-Nazi Skinheads. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/skinhead-international-worldwide-survey-neo-nazi-skinheads>
17. Smith A. The dark side of nationalism: the revival of nationalism in the late twentieth century Europe in *The far-right in Western and Eastern Europe* / ed. Luciano Cheles. London: Longman, 1995. P. 13.
18. Tismaneanu V. Is East-Central Europe backsliding? Leninist legacies, pluralist dilemmas // *Journal of Democracy*, 2007. № 4. P. 34–39.
19. Stowarzieszenia «Nigdy więcej». URL: <https://www.nigdywiecej.org/>
20. Żuk P. Non-alternative reality? On the misery of the Left in Eastern Europe: the case of Poland // *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 2017. № 1. pp. 63–66.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2023

УДК 340.1

Матвій Р. І.,

martinty@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1280-6776

Researcher ID: G-2769-2022,

аспірант,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

КОМПЛЕКСНІСТЬ СКЛАДУ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. *Статтю присвячено аналізу основних елементів доброчесності судді в сучасних умовах трансформації правової реальності.*

Доведено, що трансформація суспільних відносин шляхом посиленого використання засобів інформаційно-технологічного прогресу, глобалізаційні та пандемічні загрози спричинили зміну ціннісно-світоглядних поглядів, що є основою правового регулювання та прямо впливають на зміну сфери правосуддя. Глобальні трансформаційні явища змінюють правову реальність, в тому числі надають нового прагматичного та методологічного підходу судовій гілці влади.

Вказано, що дистанційне правосуддя вимагає додаткових оновлених правил щодо учасників судового процесу, ролі та поведінки судді. Зі зростанням значення інформаційних технологій й у подальшому важливим є унормування визначеного питання.

Акцентовано на тенденціях використання штучного інтелекту у здійсненні правосуддя в типових справах. Вказане дисонує з концепцією справедливого правосуддя, що прагне застосовувати послідовні принципи та готове відкинути загальні моделі на користь унікальних обставин. Особливістю в контексті трансформації доброчесності судової системи є те, що новітні технології не тільки змінять механізми судового розгляду, але вони також впливатимуть на судові цінності, якими володіють наділені суб'єкти здійснення правосуддя, а також трансформують підхід до правосуддя в цілому.

Виокремлено наступні елементи доброчесності суддів у сучасному суспільстві перехідної моделі: справедливості судових рішень; уникнення дискримінації, нетолерантного ставлення чи нерівності при здійсненні правосуддя; толерантності комунікації в судовому та позасудовому процесі; розумне використання повноважень у сфері дискреційності судового рішення; відповідності поведінки судді загальним морально-етичні ціннісним детермінантам, що панують у суспільній реальності.

Ключові слова: правосуддя, доброчесність, судова система, правове регулювання, глобалізоване суспільство, штучний інтелект.

Matviiv R. I.,

martinty@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1280-6776

Researcher ID: G-2769-2022,

Postgraduate Student, Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

THE COMPLEXITY OF JUDICIAL INTEGRITY IN THE CONTEXT OF THE LATEST TRENDS IN LEGAL REALITY

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the main elements of a judge's integrity in modern conditions of the transformation of legal reality.*

It has been proven that the transformation of social relations through the increased use of means of information and technological progress, globalization and pandemic threats have caused a change in value and outlook, which is the basis of legal regulation and directly affects the change in the sphere of justice. Global transformational phenomena are changing the legal reality, including providing a new pragmatic and methodological approach to the judicial branch of power.

It is indicated that distance justice requires additional updated rules regarding the participants in the judicial process, the role and behavior of the judge. With the growing importance of information technologies, the normalization of the specified issue will continue to be important.

Emphasis is placed on trends in the use of artificial intelligence in the administration of justice in typical cases. This is inconsistent with the concept of fair justice, which seeks to apply consistent principles and is ready to reject general models in favor of unique circumstances. The peculiarity in the context of the transformation of the integrity of the judicial system is that the latest technologies will not only change the mechanisms of judicial proceedings, but they will also affect the judicial values possessed by the empowered subjects of the administration of justice, as well as transform the approach to justice in general.

The following elements of the integrity of judges in the modern society of the transitional model are singled out: justice of court decisions; avoiding discrimination, intolerance or inequality in the administration of justice; tolerance of communication in judicial and extrajudicial proceedings; reasonable use of powers in the area of judicial decision discretion; compliance of the judge's behavior with the general moral and ethical value determinants prevailing in social reality.

Key words: justice, integrity, judicial system, legal regulation, globalized society, artificial intelligence.

JEL Classification: K 41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-04>

Актуальність теми. Правосуддя має величезне значення, і воно повинно здійснюватися судами відповідно до закону та техніки. У кожному цивілізованому суспільстві існують одиниці права: матеріальне право і процесуальне регулювання. Матеріальне регулювання вирішує права та обов'язки громадян. Але ефективність важливих законів залежить від процедурних правових вказівок. У такій країні, як США, для захисту та зміцнення прав людей судова влада, крім законодавчої влади, виконує важливу функцію. Для забезпечення прав мешканців та поведінки з ними, у разі їх порушення, Судди були підключені на всіх рівнях всередині країни. Судди, використовуючи тлумачення законів, зміцнюють справедливість для особи та суспільства в цілому.

Глобальні трансформаційні явища змінюють правову реальність, в тому числі надають нового прагматичного та методологічного підходу судовій гілці влади.

Як доводять американські правознавці, зі швидким зростанням населення на додаток до технологічного та промислового розвитку, навантаження на судову систему особливо зросло. Погані наслідки цих тенденцій викликали надзвичайні проблеми з регулюванням і порядком у суспільстві за допомогою різних підходів. У суспільстві спостерігається надзвичайне зростання кількості злочинів; істотно змінився також характер злочину, підхід і способи вчинення злочинів. Все це створило ряд неприємностей для судових органів [1] та створило потребу перегляду правової політики у сфері правосуддя.

Стан дослідження. Проблеми оновлення судової влади, імплементації позитивних світових стандартів правосуддя відкритості та доступності органів публічного управління займалися

науковці галузевого та загальнотеоретичного спрямування. В межах національної доктрини це питання аналізували такі фахівці як Ю. Бисага, Д. Белов, І. Жаровська, Н. Ортинська, В. Ковальчук та інші.

Однак нова політична та правова реальність виокремлює додаткову необхідність аналізу питань належного формування суддівського корпусу, ефективного реформування судової системи заради чіткого та правового правосуддя, що ґрунтується на демократичних принципах.

Метою цієї статті є дослідження основних елементів доброчесності судді в сучасних умовах трансформації правової реальності.

Виклад основного матеріалу. Доброчесність суддів виступає суттєвим елементом реалізації права на справедливий суд і загалом реалізації публічної влади. На сучасному етапі розвитку як національної так і міжнародної правової доктрини відсутнє комплексне розуміння доброчесності. Існують норми м'якого права, що акцентують на вагомості цього чинника для оновлення судової системи. Громадськість та засоби масової інформації часто звертають увагу на вказану проблематику. Проте структура доброчесності все ще є предметом дискусій.

В межах цієї наукової статті долучимося до таких дебатів. На нашу думку, доброчесність судів вміщує цілісний комплекс необхідних елементів. Проте перелік є достатньо обширним, тому зосередимося на основних елементних складових.

Розглянемо їх детальніше.

По-перше, справедливість судових рішень, що виноситься суддею. Одним із елементів справедливої та ефективною судової системи є точність і добросовісність вироків, винесених судами цієї

системи на різних рівнях судової структури. Щоб отримати цю ознаку у вироках, судді повинні дотримуватися та враховувати деякі критерії. У зв'язку з цим судді зобов'язані всебічно оцінити докази та детально викласти мотиви вироку [2].

По-друге, уникнення дискримінації, нетолерантного ставлення чи нерівності при здійсненні правосуддя.

Іноземні дослідження вказують, що стать правопорушника, вік, раса, соціальне становище та навіть візуальні характеристики є чинниками, що ставляться в основу інтерпретації та оціночних суджень. Стереотипне мислення призводить до факторів дискримінації за різними ознаками.

Науковці проаналізувавши поведінку 340 суддів у країнах з різними судовими моделями довели, що в процесуальному порядку призначали перегляду 1 із 4 справ для осіб, які мають низький соціальний дохід [3]. Інші дослідження вказують, що чорношкірі особи у 2 рази більше засуджуються до реального терміну відбуття покарання ніж білі.

По-третє, добросовісність вміщує обов'язковий фактор толерантності комунікації в судовому та позасудовому процесі.

Аналіз судової практики низки держав продемонстрував не тільки необхідність такого чинника, але й подекуди унікальність, навіть певну аномалію поведінки суддів.

Досить жакликий приклад пов'язаний із суддею окружного суду 10-го округу Оклахоми у США, де було доведено використання насоса для пеніса під час слухання справи про вбивство. Присяжні визнали його винним і рекомендував один рік позбавлення волі, який був підвищений до чотирьох років головою суддею [4].

Більш широкі дебати морально-етичного характеру виникають щодо оцінки поведінки судді поза сферою виконання своїх функцій. Бельгійський суддя К.А., який часто відвідував садомазохістські клуби та брав участь у їх практиці зі своєю дружиною, де остання виступала в ролі «рабині» та піддавалася жорстоким тілесним практикам. Захист судді доводив, що це була приватна справа і мала консенсуальний характер. Проте національні суди, а згодом ЄСПЛ відхилив таку мотивацію. В судовому рішенні вказувалося що К.А., як суддя, повинен був знати про принцип, що згода жертви не мала жодного значення протиправності вчинених дій або вини винного.

Трансформація правової реальності безпосередньо вплинула і на сферу ведення правосуддя. 11 березня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно оголосила COVID-19

пандемією. Нові правила фізичного дистанціювання, які виникли в результаті, мали багато наслідків, деякі з яких відчуються в усій системі правосуддя, яка є опорою демократії для суспільств, заснованих на верховенстві права. Суди по всьому світу обмежували свою діяльність. Тим не менш, враховуючи, що відкладене правосуддя є відмовою в правосудді, багато юрисдикцій звернулися до технологій для вирішення термінових справ. Використання телефонних і комп'ютерних додатків, таких як Skype або Zoom, для проведення судових процесів замість звичайного особистого формату викликає занепокоєння, подібне до тих, які виявляють правознавці щодо судових процесів у режимі відеоконференцій, наприклад дегуманізація підсудних. Важливо, що використання таких додатків також піднімає ряд питань, які зазвичай ігноруються, пов'язані з роллю невербальної комунікації під час особистого спілкування. Такі загрози дистанційного правосуддя можуть спричинити серйозні загрози належному перебігу судового розгляду [5]. Дистанційне правосуддя вимагає додаткових оновлених правил щодо учасників судового процесу, ролі та поведінки судді. Зі зростанням значення інформаційних технологій й у подальшому важливим є унормування визначеного питання.

По-четверте, розумне використання повноважень у сфері дискреційності судового рішення. Справедливе правосуддя передбачає як рефлексію на цінності, встановлені на місці у правовій системі та обґрунтованого застосування цих цінностей у контексті реалізацією судових повноважень. Справедливе правосуддя є найбільш помітним у окремих судових рішеннях, які регулюються за стандартами і застосовується до фактів, встановлених за допомогою індивідуалізації провадження. Але навіть правові відносини, які мають чітке правове регулювання передбачають можливість застосування дискреційних повноважень судді. Справедливе правосуддя прагне застосовувати послідовні принципи та готове відкинути загальні моделі на користь унікальних обставин. Ця дискреційна влада вимагає легітимації та має обмеження. Коли суддя використовує особливий підхід в межах дискреційних повноважень слід чітко передбачити чому суддя вважає за необхідне виокремити унікальність правової ситуації та вказати на межі судового угляду.

Нова правова реальність інформаційного суспільства створює додаткові трансформації вказаного явища. Нині у сфері правосуддя як і в багатьох інших галузях, штучний інтелект допомагає,

змінює і навіть замінюють процес прийняття рішень людьми. Поки-що безпосередньо правосуддя здійснюється людьми, однак автоматизовані комп'ютерні програми вже сьогодні здатні замінити або доповнювати традиційні судові функції. В іноземній практиці штучний інтелект використовується все частіше, все більше покладаються на алгоритмічний аналіз під час звільнення під заставу та умовно-дострокового звільнення що прямо впливає на долі тисяч осіб впродовж тільки одного року. В наукових колах активно дискутуються питання технічного потенціалу штучного інтелекту щодо використання його при призначенні санкцій чи визнання провини в типових справах. Особливістю тут є те, що новітні технології не тільки змінюють механізми судового розгляду, але вони також впливатимуть на судові цінності, якими володіють наділені суб'єкти здійснення правосуддя, а також трансформують підхід в цілому.

Найважливіше те, що рішення щодо штучного інтелекту, ймовірно, вплине як на непрофесійних, так і на непрофесійних професійні погляди на право, зокрема в сферах, у тому числі кримінальних правосуддя та ухвалення апеляційних рішень—де «справедливе правосуддя» або дискреційне моральне судження часто вважається першорядним. Пропонуючи ефективність і, принаймні, видимість неупередженості, судові рішення з використанням штучного інтелекту сприятимуть повороту до «кодіфікованого правосуддя», тобто до парадигми рішення, яке надає перевагу стандартизації, а не розсуду. Але штучний інтелект запроваджує, по суті, новий вид судового розгляду, завдяки чому машини виробляють кореляції між величезними обсягами даних без побудови пояснювальної або причинно-наслідкової моделі. Нова закономірність уже помітна в останніх заголовках, оскільки уряди у всьому світі досягли технологічних засобів збільшення своїх судів ефективність, доступність і послідовність. Ці фундаментальні зміни у вхідних даних до правових норм можуть як спонукати еволюцію від старих до нових правил і, більш фундаментально, вплив на цінності, які спонукають до прийняття правових норм [6].

І останній складовий елемент доброчесності, часто його називають її визначним чинником, є загальні морально-етичні ціннісні детермінанти суспільства і їх панування у суспільному житті. Так дослідники вказують, що люди, які вірять у загальну мораль і правила мають нижчий намір поводитися неетично або проявляти порушення

пов'язані з нечесністю. Отже, важливість загальної суспільної моралі не повинна ставитися під сумнів, оскільки вона допомагає підвищити рівень чесності співробітника та підвищить ефективність роботи.

Морально-етичні категорії характеризуються індивідуалізацією та суб'єктивізмом. В широкому розумінні вони мають дуже багато оціночних понять. Стратегії боротьби з корупцією та громадської доброчесності Організації економічного співробітництва та розвитку (36 країн) визначає індикатори громадської доброчесності, котрі розкладають загальне поняття корупції на конкретні ризики доброчесності та вимірюють силу нормативних актів, інститутів і практик. В свою чергу ці індекси продемонстрували потребу активізації уваги суспільства та держави до питань доброчесності, оскільки навіть «мінімальна планка» ще не досягнута. Перший набір даних, опублікований щодо якості стратегічної структури показує, що рекомендований загальносуспільний підхід до стримування найсерйозніших форм корупції, в тому числі неналежний вплив на судову систему—ще не виконано. У багатьох країнах ЄС з проаналізованих відсутні стратегічні цілі високого рівня щодо боротьби з такими формами корупції. У країнах, які ставлять стратегічні цілі щодо подолання корупції, все ж реалізація слабка [7].

Висновок. Доведено, що трансформація суспільних відносин шляхом посиленого використання засобів інформаційно-технологічного прогресу, глобалізаційні та пандемічні загрози спричинили зміну ціннісно-світоглядних поглядів, що є основою правового регулювання та прямо впливають на зміну сфери правосуддя.

Виокремлено наступні елементи доброчесності суддів: справедливості судових рішень; уникнення дискримінації, нетолерантного ставлення чи нерівності при здійсненні правосуддя; толерантності комунікації в судовому та позасудовому процесі; розумне використання повноважень у сфері дискреційності судового рішення; відповідність поведінки судді загальним морально-етичні ціннісним детермінантам, що панують у суспільній реальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bhavya G., Agarwal A. Justice Delayed is Justice Denied. February 16, 2019. URL: <https://ssrn.com/abstract=3335923> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3335923>

Zabihi A. Criteria For Exactitude And Integrity Of Judge's Verdict Based On International Documents (with emphasis on family litigation) *The Legal Journal of Justice*, 2022. Vol. 86. Is. 120 P. 117–138

2. Skeem, J., Scurich, N., Monahan, J. Impact of risk assessment on judges' fairness in sentencing relatively poor defendants. *Law and Human Behavior*, 2020. Vol. 44(1), 51–59.

3. 'Penis Pump Judge Gets 4-Year Jail Term', USA Today, 18 August 2006. URL: http://lindaelianapaquette.com/wp-content/uploads/2013/02/Penis_pump_judge_USATODAY.pdf

4. Denault, V., Patterson, M.L. Justice and Non-verbal Communication in a Post-pandemic World: An Evidence-Based Commentary and Cautionary Statement for Lawyers and Judges. *J Nonverbal Behav* 2021. Vol. 45, 1–10 <https://doi.org/10.1007/s10919-020-00339-x>

5. Re R. Мю, Solow-Niederma A. Developing Artificially Intelligent Justice STAN. *TECH. L. REV.* 2019. Vol. 242.

6. Smidova, Z., Cavaciuti A., Johnson J. Anti-corruption and public integrity strategies – Insights from new OECD indicators, OECD Economics Department Working Papers, 2022. No. 1725, OECD Publishing, Paris, URL: <https://doi.org/10.1787/a925c7fd-en>

REFERENCES:

1. Bhavya G., Agarwal A. (2019) Justice Delayed is Justice Denied. URL: <https://ssrn.com/abstract=3335923> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3335923> [in English]

2. Zabihi A. (2022) Criteria For Exactitude And Integrity Of Judge's Verdict Based On International Documents (with emphasis on family litigation) *The Legal Journal of Justice*, 86(120):117–138 [in English]

3. Skeem, J., Scurich, N., Monahan, J. (2020) Impact of risk assessment on judges' fairness in sentencing relatively poor defendants. *Law and Human Behavior*, 44(1):51–59. [in English]

4. Penis Pump Judge Gets 4-Year Jail Term (2006) USA Today URL: http://lindaelianapaquette.com/wp-content/uploads/2013/02/Penis_pump_judge_USATODAY.pdf [in English]

5. Denault, V., Patterson, M. L. (2021) Justice and Nonverbal Communication in a Post-pandemic World: An Evidence-Based Commentary and Cautionary Statement for Lawyers and Judges. *J Nonverbal Behav*, 45:1–10 [in English]

6. Re R. Мю. Solow-Niederma A. (2019). Developing Artificially Intelligent Justice STAN. *TECH. L. REV.* 242 [in English]

7. Smidova, Z., Cavaciuti A., Johnson J. (2022) Anti-corruption and public integrity strategies – Insights from new OECD indicators, OECD Economics Department Working Papers, 1725, OECD Publishing, Paris, URL: <https://doi.org/10.1787/a925c7fd-en>. [in English]

Стаття надійшла до редакції 17.04.2023

УДК 343.951

Плясун Г. С.,

ORCID ID: 0000-0002-4315-5710,

аспірантка кафедри юридичної психології,

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕЯКИХ ЮРИСДИКЦІЙНИХ НОРМ З МЕТОЮ ДОСЯГНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПРАВОВОГО СТАНУ ПРИМИРЕННЯ

Анотація. У статті аналізуються новітні підходи направлені на досягнення психолого-правового стану примирення сторін. Приводяться міркування щодо необхідності розповсюдження практики ініціювання примирливих процесів захисниками, а також переваги які можуть отримати сторони у наслідок такої діяльності.

Приділяється увага інституту медіації, підкреслюється важливість і необхідність його запровадження в усі юрисдикційні норми нашої країни які мають відношення до врегулювання конфлікту, спору сторін. Аналізується Проект Закону про медіацію № 3504 від 19 травня 2020 року.

За наслідками проведеного аналізу пропонується внесення конкретних змін і доповнень у діючі юрисдикційні норми. Зокрема, впровадити у процес стажування осіб які отримали свідоцтво на право займатися адвокатською діяльністю програму, яка буде передбачати отримання загальних навичок медіації. А також, на рівні Національної асоціації адвокатів України проводити конференції, тренінги під час яких буде роз'яснюватися сутність і переваги застосування елементів медіації діючим захисникам.

Законопроект Про медіацію № 3504 пропонується унормувати шляхом внесення змін та доповнень які б підкреслювали існування двох невід'ємно взаємопов'язаних складових стану настання реального примирення сторін – психологічної та правової.

Також у статті наводяться та аналізуються примирливі інституції які вже тривалий час діють у зарубіжних країнах. Звертається увага на поняття досудового протоколу успішно запровадженого у Великої Британії. Наводяться приклади спонукання до досягнення примирення які не притаманні юрисдикційним нормам нашого законодавства, але які вже тривалий час використовуються у США (примирення сторін після набрання вироком суду законної сили, реінтеграційна церемонія). Здійснення аналізу діяльності зарубіжних інституцій у питанні альтернативного врегулювання спору призводить до пропозиції впровадити у наше законодавство новітнього підходу у вигляді можливості досягнення психолого-правового примирення сторін після набрання вироком законної сили. Обґрунтовується важливість заключення угоди про примирення у разі досягнення безконфліктного стану між засудженим та потерпілим та пропонується факт наявності такої угоди відносити до обставини, яка дозволяє пропонувати умовно-дострокове звільнення особи.

Ключові слова: примирення, медіація, медіатор, врегулювання конфлікту за участю адвоката, досудовий протокол.

Pliasun H. S.,

ORCID ID: 0000-0002-4315-5710,

Postgraduate Student at the Department of Legal Psychology,

National Academy of Internal Affairs, Kyiv

IMPROVEMENT OF SOME JURISDICTIONAL NORMS IN ORDER TO ACHIEVE A PSYCHOLOGICAL AND LEGAL STATE OF RECONCILIATION

Abstract. The article analyzes the latest approaches aimed at achieving the psychological and legal issues of reconciliation of the parties. Considerations are suggested with regard to the necessity of spreading the practice of initiating conciliatory procedures by defenders, as well as the benefits of the parties as a result of such activity.

Attention is paid to the mediation institution, with the importance and necessity of its introduction into all legal rules of our country, related to regulation of conflict and dispute between the parties emphasized. We have analyzed the Draft Law on Mediation No. 3504 dated May 19, 2020.

Based on the results of the analysis, specific amendments to the applicable legal rules are proposed, in particular, to implement a program in the internship of persons who have obtained a certificate for the right to practice law, which provides for acquisition of general mediation skills, as well as to hold conferences and trainings at the level of the National Association of Lawyers of Ukraine, which will explain the essence and advantages of elements of mediation to working defenders.

Draft Law on Mediation No. 3504 is proposed to be specified by introducing amendments which would emphasize two integral and interconnected components of real reconciliation of the parties, namely: psychological and legal.

The article also suggests and analyzes conciliatory institutions which have been operating in foreign countries for a long time. Special attention is paid to the concept of pre-trial protocol, successfully implemented in Great Britain. There are examples of incentives to achieve reconciliation which are not inherent in the legal rules of our country, but used in the USA for a long time (reconciliation of the parties after the court decision has become legally binding, reintegration ceremony). An analysis of the foreign institutions with regard to alternative dispute settlement leads to a proposal of introducing a new approach into our legislation in the form of the possibility of achieving psychological and legal reconciliation of the parties after the judgment becomes final. We have also substantiated an importance of entering into a reconciliation agreement in the event of achieving a conflict-free status between the convicted party and the injured party, as well as have suggested that such an agreement shall be attributed to a circumstance which enables the person to be granted early parole.

Key words: reconciliation, mediation, mediator, regulation of a conflict over the participation of a lawyer, pre-trial protocol.

JEL Classification: K 39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-05>

Вступ. Розглядаючи та досліджуючи питання досягнення безконфліктного стану яким буде обумовлено реальне примирення сторін необхідно звертатися до досвіду провідних країн світу та переймати їхні найкращі напрямки діяльності пов'язані із альтернативним врегулюванням спорів. До таких напрямків безумовно необхідно віднести здійснення медіації, використання прийомів медіації у роботі адвокатів, а також такі новітні підходи до даного питання які передбачають досягнення примирення навіть після вступу рішення суду у законну силу.

Проведення аналізу роботи зазначених інституцій дозволить більш детально дослідити діючі у нашому законодавстві процеси примирення сторін за участю адвокатів, підкреслити важливість запровадження у юрисдикційні норми елементи медіації, а також запропонувати шляхи вдосконалення правових норм за допомогою яких можливо досягнути психолого-правового примирення сторін.

Необхідно зазначити, що дослідженню окремих питань пов'язаних з діяльністю примирливих інститутів приділяли увагу такі вчені, як В. Берназ, Т. Вільчик, А. Колесникова, Н. Мазаракі, Ю. Меркулова, О. Можайкіна, О. І. Озерський, О. Черновий, О. Яновська, А. Шаповалова. Серед європейських вчених які досліджували

дану тематику необхідно виділити Л. Грінхеолгу, Дарендорфа, Дж. Монка, Д. Питерса, М. Райта, Дж. Уинслейд, та інших. Разом із тим зазначені науковці у переважній більшості приділяють увагу правовим або психологічним аспектам примирення не намагаючись їх поєднати. А тому залишаються актуальними питання вивчення особливостей діяльності новітніх інститутів примирення які можуть поєднувати у себе юридичні і психологічні складові.

Постановка завдання: Метою дослідження є аналіз новітніх юрисдикційних норм примирення наявних в законодавстві як нашої країни так і зарубіжних країн. А також дослідження особливості примирення в таких інститутах альтернативного врегулювання як медіація та врегулювання конфліктів за участю захисника. На підставі проведеного аналізу будуть запропоновані висновки та пропозиції щодо можливого покращення та розповсюдження даних інститутів.

Результати дослідження:

Досліджуючи примирливі процеси наявні у юрисдикційних нормах провідних країн світу, необхідно вказати на потенційно значну роль захисників та медіаторів у досягненні безконфліктного стану сторін. Разом із тим ми не випадково акцентували увагу на потенційності значної ролі, адже нажаль реалії сьогодення змушують

нас констатувати факт відсутності, у нашому законодавстві, запровадженої регламентації у діяльності медіатора, а також переважно не сприйняття захисниками можливості впроваджувати у свою діяльність елементи медіації.

Отже почнемо із аналізу юрисдикційних норм примирення наявних у діяльності інституту адвокатури, під час якого будемо намагатися обґрунтувати необхідність вдосконалення його діяльності зважаючи на розвинення відновного правосуддя, медіації та новітніх інститутів які у поєднанні із прагненням захисників допомогти своєму клієнту досягти психолого-правового примирення можуть бути найкращим способом захисту.

Належну діяльність даного інституту з точки зору спроби примирення сторін, на нашу думку може забезпечити його сприйняття захисниками передусім на психологічному рівні. На цьому наголошував Д. Пітерс розглядаючи питання протидії медіації з боку юристів у сукупності та захисників зокрема. Однією із причин такої протидії на його думку слід вважати закладені культурні традиції, притаманні у сфері юриспруденції, а також отриманий досвід який формує у захисників багаж абстрактних знань та загальних норм. Тобто юристам досить важко відійти від вирішення спорів в рамках судових процесів, адже вони звикли бачити світ через призму законів і прав [1, с. 48]. Ми погоджуємось із даною думкою і вважаємо, що цілий ряд факторів у їх сукупності спонукають захисників до прагнення опинитися не у незнайомій їм ситуації в разі визнання необхідності проведення медіаторства, а надати правову допомогу саме у рамках звичного для них судового процесу. Разом із тим це призводить до вибірковості або вузькості сприйняття ситуації свого клієнта, під час вирішення якої увага акцентується лише на юридичних аспектах, оминаючи тим самими психологічну складову. Дані обставини у свою чергу позбавляють особу якій надається правова допомога, а зрештою і інші сторони конфлікту формування реальної інформації про справжні інтереси сторін, можливість вирішення питання особистих відносин. Знову наводячи думку Д. Пітерса можливо вказати, що зазначені тенденції дотримання традиційних підходів властиві людині взагалі, а людині, що обрав кар'єру професійного юриста особливо, так як ця сфера чітких правил і норм, які рідко змінюються [1, с. 48].

Незважаючи на викладені перепони у залученні захисників до медіації вважаємо, що у тих з них які вірно сприйматимуть тенденції про-

відних країн світу із запровадження відновного правосуддя і матимуть бажання поєднувати суто правові навички із необхідними у досягненні стану психолого-правового примирення психологічними елементами наявні усі можливості до успішного здійснення примирливих процедур між своїм клієнтом та іншою стороною. Тим більше наразі законодавець намагається впроваджувати в юрисдикційні процеси процедуру медіації, до якої адвокати матимуть усі шанси буди долученими.

З цього приводу ми приєднуємось до думок тих науковців які вважають, що поєднання комунікативних якостей, психологічних знань та їхніх навичок і досвіду в галузі права вигідним чином відрізняють цю професію від спеціалістів які мають вузькопрофільну спрямованість [2, с. 57]. Усі перелічені якості наявні у адвокатів які прагнуть самовдосконалення, аналізують сучасні вимоги суспільства.

Викладене вказує на необхідність змінити ставлення захисників до можливості застосування медіації, надання їм допомоги у розумінні і сприйнятті змісту примирливих процедур які не повинні розглядатися лише із точки зору права, тобто необхідності вдосконалення і запровадження норм які будуть спонукати до поєднання правових знань з психологічними, зокрема методами медіації.

Відтак пропонуємо удосконалити діючі норми «Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» від 01.06.2018 р. та «Програму проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» від 21.09.2020 р. шляхом внесення в них необхідних змін і доповнень щодо набуття навичок медіації. Крім того удосконалити Положення Про комітет з питань медіації від 21.04.2016 р., визначивши яким чином даний комітет повинен сприяти розвитку інституту медіації в адвокатському суспільстві і поширенню практики мирного вирішення спорів позасудовими методами.

Також пропонуємо до ч. 2 п. 1.5. «Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» додати п. 1.5.5. наступного змісту: отримання сертифікату проходження курсу медіаторів в Національній асоціації медіаторів України.

До ч. 9 «Програми проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття

адвокатською діяльністю» від 21.09.2020 р. де зазначені заходи в яких необхідно взяти участь стажисту в рамках підвищення кваліфікації додати п. 7.5 такого змісту: під час ознайомлення з нормативними основами діяльності відновного правосуддя стажист оволодіває навичками медіації, психології та фасилітації; викласти п. 9.2 у наступній редакції: стажисту необхідно пройти курс медіації у кількості годин не менше 40.

Крім того доцільно доповнити ч. 3 п. 3.2. реченням такого змісту: Комітет з'ясовує у адвокатів наявність необхідних навичок і згоди на залучення в якості медіаторів. Вносить до Єдиного реєстру адвокатів України відомості про можливість виконання адвокатом функції медіатора.

Дані пропозиції дозволять набувати майбутнім захисникам навички медіації та розвинути уяву щодо можливості примирення сторін не лише після проходження усього загального розгляду і отримання рішення суду. А вже діючим захисникам також наддадуть необхідне розуміння сутності досягнення психолого-правового примирення та позитивних моментів із застосування медіації. Крім того можливо припустити, що навіть ті захисники які не бажали набувати професійних навичок медіації або вважали це не потрібним із інших причин, побачивши позитивний результат такої діяльності та задоволеність клієнтів за її кінцевим наслідком, можуть змінити свою думку. Зокрема теж будуть прагнути до самовдосконалення і набуття володіння прийомів медіації з метою складання конкуренції тим адвокатам які вже успішно її застосовують.

Наступний інститут який передусім потребує не лише вдосконалення, а й повноцінного запровадження та норми якого ми розглянемо буде інститут медіації. Важливість даного інституту важко переоцінити з огляду на те, що фактично в усіх провідних країнах світу вже тривалий час успішно діють юрисдикційні норми пов'язані із медіацією. У нашому законодавстві, нажаль існують лише пілотні проекти медіації, а також декілька підготовлених і поданих на розгляд Верховної Ради України законопроектів про медіацію.

Останній законопроект «Про медіацію» № 3504 від 19.05.2020 року прийнятий за основу вважаємо за необхідне розглянути і висловити свої думки з приводу його вдосконалення [3].

Зокрема ми погоджуємося із висновком Головного науково-експертного управління від 10.06.2020 р. у якому вказано, що значна частина термінів, зміст яких визначається у ст. 1 розглядаемого законопроекту, не наповнена пов'язаним з цим проек-

том специфічним змістом. Зокрема, це стосується таких термінів, як: «сторони медіації», «учасники медіації», «правила проведення медіації» тощо, які до того ж виглядають як перерахування певних елементів без з'ясування їх сутності [4].

Разом із тим хочемо додати, що специфічний зміст вищеперелічених термінів повинен полягати у поєднанні психологічних та правових складових. Дане твердження ґрунтується на думці про тісний взаємозв'язок медіації і психології. При цьому ми хочемо підкреслити, що психологічні аспекти часом стають визначальними факторами при вирішенні спорів. Тому необхідно наголосити, що для успішного проведення медіації потрібно вивчати різні частини свідомості сторін спору, їхню здатність породжувати емоційні та мотиваційні сили, визначати мотивувальні причини поведінки, тобто володіти навичками психодинаміки.

Провідні зарубіжні вчені також наголошували на тому, що медіація на 95% складається із психотерапевтичних навичок і вмінь. Наприклад про те, що саме з психотерапевтів виходять найкращі медіатори ще в 2001 році зазначали Дж. Монк та Дж. Уїсленд. Вказані науковці дійшли висновку, що людям, які проводили слідство або представляли справу в суді, дуже важко перейти з цього формату в формат медіації – вони занадто звикли слухати і розвивати історію одного з учасників ситуації: «потерпілого» або «підозрюваного / кривдника» [5, с. 33]. Тому дуже важливо у Законопроекті «Про медіацію» закласти зрозумілі принципи здійснення психологічної складової які б майбутні медіатори готови були реалізувати.

На питанні психологічної готовності майбутніх медіаторів акцентували увагу і інші науковці які вказували, що на сучасному етапі становлення медіації, актуальним є більш глибоке вивчення проблематики формування психологічної готовності фахівців з медіації до професійної діяльності, розробка та впровадження в існуючі програми підготовки медіаторів спеціалізованої програми формування психологічної готовності майбутніх медіаторів до професійної діяльності [6, с. 4–5].

Враховуючи викладене пропонуємо психологічні елементи вважати невід'ємною частиною проведення медіації, у зв'язку із чим вдосконалити наступні пункти ч. 1 ст. 1 Законопроекту «Про медіацію» № 3504:

– п. 2 викласти наступним чином: медіатор – незалежна, нейтральна, неупереджена фізична особа, яка отримала психологічну підготовку і проводить медіацію шляхом відновлення здатності осіб розуміти один одного, бажання

домовлятися про прийнятні для них шляхи вирішення проблем та не має повноважень щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору);

– п. 4 сформулювати так: медіація – добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура які полягає у створенні психологічних умов які призводять до зниження емоційної напруги, прийняття конструктивних рішень і під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів досягнувши тим самим психолого-правового примирення;

– п. 5 пропонуємо у наступній редакції: організація, що забезпечує проведення медіації, – об'єднання медіаторів, суб'єкти господарювання, установи, організації, основним видом діяльності яких є надання послуг з проведення медіації та які затвердили правила проведення медіації, порядку добору, підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, розроблення методичних рекомендації здійснення медіаторства і ведення реєстру медіаторів.

Досліджуючи новітні юрисдикційні інституції діяльність, або запровадження яких буде сприяти розвиненню психолого-правових примирливих процедур вважаємо за необхідне зупинитися на тих примирливих інституціях які непритаманні нашим юрисдикційним процесам, але широко розповсюдженні в провідних країнах світу. Запропонувавши доповнити наші діючі юрисдикційні процеси певними елементами з них.

Одним з таких елементів, який можливо взяти до уваги та залучити до процесу примирення у нашому законодавстві, розповсюджений у Великій Британії. У даній країні на законодавчому рівні закріплена вимога про зобов'язання сторін дотримуватися досудового протоколу (pre-action protocol). Сутність даного протоколу полягає у необхідності наведення обґрунтованого висновку щодо досудової поведінки сторін. Зміст такого висновку передбачає оцінку дій сторін щодо бажання та можливості уникнути судового провадження. Суд у свою чергу отримуючи даний висновок може побачити, що звернення до суду спровокувала одна із сторін в наслідок своєю несумлінної поведінки, що надає суду право покласти на неї судові витрати. Вважаємо, що наразі можливо запозичити досвід Великої Британії і впровадити до діючих основних юрисдикційних процесів не пов'язаних із кримінальним переслідуванням (цивільного, адміністративного, господарського) право оцінювання суддями можливості вирішення спору і досягнення сторонами примирення без звернення до суду.

В певної мірі в нашому у законодавстві не пов'язаному із кримінальним переслідуванням вже запроваджені норми які зобов'язують сторони добросовісно користуватися процесуальними правами і вказують на недопустимість зловживання ними. Однак жодна із них не надає суду права оцінити поведінку сторін яка впливала на можливість досягнення ними психолого-правового примирення ще до звернення у суду та за наслідками такої оцінки мати можливість застосувати заходи впливу.

Відтак пропонуємо ввести в юрисдикційні процеси термін – Досудовий протокол про можливість примирення сторін без звернення до суду. Діючи юрисдикційні норми ст. 44 ЦПК України, ст. 43 ГПК України та ст. 45 КАС України пропонуємо доповнити ч. 5 такого змісту:

Судом оцінюється досудова поведінка сторін на можливість досягнення примирення без звернення до суду. Критеріями такої оцінки є: природа спору; конкретні обставини справи; прагнення сторін до вирішення спору шляхом примирення; чи не будуть витрати на здійснення примирливих процедур не виправдано високі; чи мав процес примирення обґрунтовані надії на успіх. В разі обґрунтованого висновку про несумлінні дії однієї із сторін, які і спровокували судовий процес суд може зобов'язати дану сторону сплатити судові витрати.

Впровадження даних норм на нашу думку надасть необхідний поштовх у розповсюдженні примирливих процедур у суспільстві, запровадить судову практику відповідальності за провокативну поведінку, яка унеможливила здійснення примирливих процедур однієї із сторін та ініціює набуття процесів свідомості у суддів щодо розуміння важливості досягнення стану примирення у сторін.

Щодо запровадження новітніх інституцій, які будуть впливати та допомагати сторонам примиритися, у кримінальній юрисдикції, вважаємо за необхідне звернути увагу на ті що успішно діють у США. Зокрема запроваджену можливість примиритися із потерпілим після набуття рішення суду законної сили, а також реінтеграційну церемонію.

Щодо необхідності запровадження новітніх підходів, що будуть полягати у можливості примирення сторін після набрання вироку суду законної сили, слід ще раз наголосити на вкрай важливій психологічній стороні питання, яка буде стосуватися емоційного відновлення потерпілого та засудженого. Крім того, після закінчення судового розгляду, із спливом часу, ті психологічні чинники які заважали сторонам примиритися (гнів,

дратівливість, зневага та інш.) можуть відійти на другий план. Сама ж можливість завершити ситуацію, що відбулася примиренням і набуттям безконфліктного стану буде нагодою до спокійного співіснування в майбутньому, отримання душевного спокою. Викладене надає нам можливість побачити суто психологічний аспект такого виду примирення, але вважаємо, що його необхідно поєднати із юридичним, заохочуючи тих засуджених які досягнуть із потерпілим стану психолого-правового примирення.

Враховуючи викладене пропонуємо ч. 3 ст. 81 КК України доповнити п. 4) який викласти таким чином: Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення, або засуджений та потерпілий досягли безконфліктного стану, заключили угоду про примирення яку отримали орган або установа виконання покарань.

Висновки. Викладені обставини надають нам право казати про існування у нашій країні юрисдикційних норм які сприяють досягненню психолого-правового примирення. Однак, дані норми потребують розвитку та вдосконалення з огляду на те, що деякі примирливі інститути нажалі лише розпочинають свій шлях впровадження у законодавство, а до їх розуміння суспільству необхідний час, який сформує на рівні підсвідомості сприйняття переваг від досягнення безконфліктного стану найбільш ліберальним способом. Тому запропоновані у статті зміни та доповнення до законодавства не є вичерпними, а дана тематика потребує у подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні : теорія та практика : монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2018. 276 с.
2. Хмарук О., Білозор О. Медіація в роботі юриста. *Юридична газета online*. 2020. 23 вересня.

URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mediatsiya/mediaciya-v-roboti-yurista.html>

3. Про медіацію : проект Закону України реєстр. № 3504 від 19 трав. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

4. Висновок Головного науково-експертного управління від 10 черв. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

5. Winslade J., Monk J. Narrative mediation. A new approach to conflict resolution. San Francisco : Jossey-Bass Publishers, 2001. 179 p.

6. Урусова О. Г. Формування психологічної готовності майбутніх медіаторів до роботи у сфері управління персоналом : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2018. 251 с.

REFERENCES:

1. Mazaraki N. A. Mediatsiia v Ukraini : teoriia ta praktyka : monohrafiia. Kyiv : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2018. 276 s.

2. Khmaruk O., Bilozor O. Mediatsiia v roboti yurysta. *Yurydychna hazeta online*. 2020. 23 veresnia. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mediatsiya/mediaciya-v-roboti-yurista.html>

3. Pro mediatsiiu : proekt Zakonu Ukrainy reiestr. № 3504 vid 19 trav. 2020 r. Verkhovna Rada Ukrainy : [sait]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

4. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia vid 10 cherv. 2020 r. Verkhovna Rada Ukrainy : [sait]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

5. Winslade J., Monk J. Narrative mediation. A new approach to conflict resolution. San Francisco : Jossey-Bass Publishers, 2001. 179 p.

6. Urusova O. H. Formuvannia psykhologichnoi hotovnosti maibutnikh mediatoriv do roboty u sferi upravlinnia personalom : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07. Khmelnytskyi, 2018. 251 s.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2023

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 336.61:342.951

Зайкіна Г. М.,
zaikinahanna@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0499-5343
к.е.н., докторант
Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ

ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. *Актуальність статті полягає в тому, що залізничний транспорт є одним з найважливіших видів транспорту для економіки України та її населення. Управління залізничним транспортом вимагає відповідального та ефективного підходу, який має враховувати законодавство та потреби суспільства. На сьогоднішній день, залізничний транспорт України потребує суттєвого оновлення та реформування, адже існуючі форми управління не завжди ефективні та не відповідають потребам суспільства. У зв'язку з цим, створення нових та вдосконалення існуючих форм забезпечення управління залізничним транспортом загального користування в Україні є актуальним завданням для науковців та законодавців. Зроблено висновок, що забезпечення управління залізничним транспортом загального користування в Україні це різноманітні методи, засоби, процедури та підходи, які використовуються та впроваджуються, зокрема, Кабінетом Міністрів України для забезпечення ефективного управління залізничним транспортом України з метою досягнення стратегічних цілей та завдань управління в галузі залізничного транспорту. Такими формами управління залізничним транспортом загального користування в Україні можуть бути: 1) правові форми забезпечення управління, такі як законодавче регулювання діяльності залізничного транспорту України, прийняття нормативно-правових актів щодо безпеки руху та технічного стану залізниць; 2) фінансові форми забезпечення управління, які включають в себе забезпечення фінансування залізничної галузі, фінансовий моніторинг та аудит, визначення тарифів на перевезення вантажів та пасажирів; 3) організаційні форми забезпечення управління, які включають в себе організаційну структуру залізниці, процедури управління персоналом, встановлення системи управління якістю; 4) технічні форми забезпечення управління, такі як застосування сучасних технологій управління залізницею, впровадження нових технічних рішень для підвищення ефективності та безпеки руху; 5) соціальні форми забезпечення управління, які включають в себе забезпечення соціальних гарантій працівникам залізниці, забезпечення безпеки праці та здоров'я працівників, розвиток соціальної інфраструктури на території залізничних станцій.*

Ключові слова: акціонерне товариство, адміністративні процедури, адміністрація, бюджет, залізничний транспорт, кредитування, методи адміністративної діяльності, стандарти, фінансовий контроль, фінансово-правові відносини, форми адміністративної діяльності.

Zaikina H. M.,
zaikinahanna@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-0499-5343
PhD in Economics, Postdoctoral Student,
Scientific Institute of Public Law, Kyiv

FORMS OF PROVIDING MANAGEMENT OF PUBLIC RAIL TRANSPORT IN UKRAINE

Abstract. *The relevance of the article lies in the fact that railway transport is one of the most important types of transport for the economy of Ukraine and its population. Management of railway transport requires a responsible and efficient approach, which must take into account legislation and the needs of society. Today, the railway transport of Ukraine needs significant renewal and reform, because the existing forms of management are not always effective and do not meet the needs of society. In this regard, the creation of new*

and improvement of existing forms of ensuring the management of public railway transport in Ukraine is an urgent task for scientists and legislators. It was concluded that ensuring the management of public railway transport in Ukraine is a variety of methods, means, procedures and approaches that are used and implemented, in particular, by the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure effective management of railway transport in Ukraine in order to achieve strategic goals and objectives of management in the field of railway transport. Such forms of management of public rail transport in Ukraine can be: 1) legal forms of management support, such as legislative regulation of the activity of rail transport in Ukraine, adoption of normative legal acts regarding traffic safety and the technical condition of railways; 2) financial forms of providing management, which include providing financing for the railway industry, financial monitoring and auditing, determining tariffs for the transportation of goods and passengers; 3) organizational forms of management support, which include the organizational structure of the railway, personnel management procedures, establishment of a quality management system; 4) technical forms of management support, such as the use of modern railway management technologies, the introduction of new technical solutions to improve traffic efficiency and safety; 5) social forms of management support, which include the provision of social guarantees to railway workers, the provision of occupational safety and health of workers, the development of social infrastructure on the territory of railway stations.

Key words: joint stock company, administrative procedures, administration, budget, railway transport, lending, methods of administrative activity, standards, financial control, financial and legal relations, forms of administrative activity.

JEL Classification: K 39

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-06>

Актуальність теми. Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом визначено чіткі завдання із імплементації в законодавство України актів європейського права щодо основних сфер економічної діяльності та суспільного життя України. Зважаючи на географічне та геополітичне розташування України, вітчизняна залізнична галузь історично відіграла, відіграє та буде відігравати у майбутньому визначальну роль щодо успішного функціонування національної промисловості та сільського господарства [3].

Досліджувана тема є актуальною, оскільки залізничний транспорт є одним з найважливіших видів транспорту для економіки України та її населення. Управління залізничним транспортом вимагає відповідального та ефективного підходу, який має враховувати законодавство та потреби суспільства. На сьогоднішній день, залізничний транспорт України потребує суттєвого оновлення та реформування, адже існуючі форми управління не завжди ефективні та не відповідають потребам суспільства. У зв'язку з цим, створення нових та вдосконалення існуючих форм забезпечення управління залізничним транспортом загального користування в Україні є актуальним завданням для науковців та законодавців.

Огляд останніх досліджень. Правові питання функціонування та адміністрування залізничного транспорту в Україні розкривали у своїх роботах такі вчені як І. Аксьонов, В. Бабич, Ю. Бараш, І. Булгакова, О. Дейнека, Е. Деркач, В. Дикань,

Н. Колеснікова, А. Міщенко, Л. Позднякова, Р. Прокоп'єв, І. Рудяга, Д. Тимоха, та інші.

Однак, в аспекті функціонування залізничного транспорту в Україні важливий симбіоз адміністративного та фінансового права, що ускладнює цю тематику та зумовлює необхідність наукових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичних засад фінансового та адміністративного права, норм чинного законодавства та практики діяльності органів виконавчої влади, розкрити форми забезпечення управління залізничним транспортом загального користування в Україні.

Виклад основних положень. В юридичній літературі термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній вияв певного змісту. Якщо функції управління розкривають основні напрямки цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, то форми управління – це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність. В свою чергу, форми державного управління – це зовнішній, організаційно-правовий вияв конкретних однорідних дій органів виконавчої влади й інших суб'єктів державного управління, що здійснюється ними у межах їх компетенції з метою виконання поставлених перед ними управлінських завдань і функцій. Це зовнішній прояв змісту управлінської діяльності. Їх практична цінність полягає у впливі

на ефективність виконавчої діяльності, залежності від правильного використання всього арсеналу форм управління. Усі управлінські форми, які приймаються у державному управлінні, підпорядковані цілям виконавчої діяльності. Вони обираються органами управління залежно від компетенції суб'єкта управління; призначення та функції управлінської діяльності; змісту і характеру вирішення питань, цілей та спрямованості управлінського впливу; особливостей конкретного об'єкта управління [1].

На думку О. Золотоноша, форми державного управління – це системні утворення та способи оформлення змісту державного управління, що відповідають інтересам і є більш ефективними для конкретної адміністративно-територіальної одиниці, які мають складові, що тісно взаємопов'язані та реалізуються з метою отримання певного результату [7]. В свою чергу, К. Бондаренко, зазначає, що форми державного управління це зовнішнє вираження змісту конкретних однорідних дій, які безперервно виконуються органами державного управління та їх представниками чи посадовими особами з метою реалізації функцій державного управління [6]. В. Колпаков лаконічно зазначає, що форми державного управління це зовнішнє вираження діяльності суб'єкта державного управління щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції [8].

В адміністративно-правовій літературі розглядаються різні форми управлінської діяльності. Так, зокрема, це видання нормативних актів, індивідуальних ненормативних актів, здійснення безпосередніх організаційних заходів, здійснення матеріально-технічних операцій [4, с. 34]. Деякі вчені в галузі адміністративного права використовують класифікацію, відповідно до якої форми державного управління поділяються на внутрішні та зовнішні. Під внутрішньою формою необхідно розуміти спосіб зв'язку елементів цілого і його структури. Зовнішньою формою є зовнішній вид об'єкта, що представляє та забезпечує його зв'язок з іншими явищами [5, с. 20]. Такої ж думки притримуються й інші вчені, які зазначають, що форми державного управління мають як внутрішнє, так і зовнішнє спрямування. Зміст зовнішньої діяльності органу державного управління полягає в безпосередньому впливі того чи іншого органу виконавчої влади на відповідний об'єкт, що перебуває в його підпорядкуванні. До внутрішньої специфіки необхідно віднести управлінські дії, що мають внутрішньо організаційний характер і забезпечують порядок роботи окремого виконавчого органу. Тобто під формами держав-

ного управління розуміють зовнішній вираз змісту конкретних однорідних дій, що безперервно виконуються органами державного управління та їх представниками чи посадовими особами з метою реалізації функцій державного управління [2].

Таким чином, під формами забезпечення управління слід розуміти різноманітні методи, засоби, процедури та підходи, які використовуються для забезпечення ефективного управління організацією, проектом, процесом або системою. Ці форми забезпечення можуть включати в себе такі елементи, як правові, фінансові, організаційні, технічні, соціальні та інші заходи, які забезпечують реалізацію стратегічних цілей та завдань управління. Такими формами забезпечення управління можуть бути різноманітні процедури та методики управління проектами, фінансовий моніторинг та аудит, законодавче регулювання діяльності організації, організаційні структури та процедури управління персоналом, використання технологій та інші інструменти управління.

При цьому, можна виділити такі ознаки форм управління: 1) Цілеспрямованість: форми забезпечення управління спрямовані на досягнення конкретних цілей та завдань, пов'язаних з управлінням певною сферою діяльності; 2) Системність: форми забезпечення управління враховують всі складові системи, з якими пов'язана діяльність, і спрямовані на забезпечення їхньої взаємодії та координації; 3) Ефективність: форми забезпечення управління повинні забезпечувати досягнення максимальної ефективності в управлінні певною сферою діяльності; 4) Прозорість: форми забезпечення управління повинні бути прозорими та доступними для всіх зацікавлених сторін, що дозволяє забезпечити контроль та відповідальність за діяльність управління; 5) Адаптивність: форми забезпечення управління повинні бути гнучкими та адаптивними до змін в зовнішньому середовищі та внутрішніх факторах, що впливають на управління; 6) Інноваційність: форми забезпечення управління повинні використовувати новітні технології та інноваційні методики, які дозволяють підвищити ефективність управління.

Відповідно до Закону України «Про залізничний транспорт» з метою забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього природного середовища Кабінет Міністрів України визначає умови і порядок організації діяльності залізничного транспорту загального користування, сприяє його пріоритетному розвитку,

надає підтримку в задоволенні потреб залізничного транспорту у рухомому складі, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах. Управління процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученнях здійснюється централізовано і належить до виключної компетенції АТ «Укрзалізниця» [9].

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України здійснює діяльність з управління залізничним транспортом України в тому числі за допомогою форм забезпечення управління.

Таким чином, забезпечення управління залізничним транспортом загального користування в Україні це різноманітні методи, засоби, процедури та підходи, які використовуються та впроваджуються, зокрема, Кабінетом Міністрів України для забезпечення ефективного управління залізничним транспортом України з метою досягнення стратегічних цілей та завдань управління в галузі залізничного транспорту.

Такими формами управління залізничним транспортом загального користування в Україні можуть бути: 1) Правові форми забезпечення управління, такі як законодавче регулювання діяльності залізничного транспорту України, прийняття нормативно-правових актів щодо безпеки руху та технічного стану залізниць. 2) Фінансові форми забезпечення управління, які включають в себе забезпечення фінансування залізничної галузі, фінансовий моніторинг та аудит, визначення тарифів на перевезення вантажів та пасажирів. 3) Організаційні форми забезпечення управління, які включають в себе організаційну структуру залізниці, процедури управління персоналом, встановлення системи управління якістю. 4) Технічні форми забезпечення управління, такі як застосування сучасних технологій управління залізницею, впровадження нових технічних рішень для підвищення ефективності та безпеки руху. 5) Соціальні форми забезпечення управління, які включають в себе забезпечення соціальних гарантій працівникам залізниці, забезпечення безпеки праці та здоров'я працівників, розвиток соціальної інфраструктури на території залізничних станцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Форми та методи державного управління. Державне управління та виконавча влада в Україні. URL: https://pidru4niki.com/84662/pravo/formi_metodi_derzhavnogo_upravlinnya
2. Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. ; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. К. : КНЕУ, 2003. 767 с.

3. Фесовець О. Р. Історико-правові аспекти формування державного управління залізничним транспортом у країнах Європи XIX століття. Ефективність державного управління. 2020. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/93/90>

4. Коваль Л. В. Адміністративне право: курс лекцій для студентів юрид. вузів і факультетів. Київ : Вентурі, 1998. 208 с.

5. Битяк Ю. П., Зуй Ю. В. Адміністративне право України. Загальна частина : науковий посібник. Харків, 1999. 224 с.

6. Бондаренко К. В. До питання про форми й методи державного управління. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 4(1). С. 111–118.

7. Колпаков В. К. Поняття форм публічного адміністрування. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2. С. 43–51.

8. Золотоноша О. В. Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері економіки на місцевому рівні. 12.00.07. Київ, 2016. 17 с.

9. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 40. Ст. 183.

REFERENCES:

1. Formy ta metody derzhavnoho upravlinnia. Derzhavne upravlinnia ta vykonavcha vlada v Ukraini. URL: https://pidru4niki.com/84662/pravo/formi_metodi_derzhavnogo_upravlinnya

2. Pravoznavstvo : pidruchnyk. V. F. Opryshko, F. P. Shulzhenko, S. I. Shymon ta in. ; za zah. red. V. F. Opryshka, F. P. Shulzhenka. K. : KNEU, 2003. 767 s.

3. Fesovets O. R. Istoryko-pravovi aspekty formuvania derzhavnoho upravlinnia zaliznychnym transportom u krainakh Yevropy XIX stolittia. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. 2020. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/93/90>

4. Koval L. V. Administratyvne pravo: kurs lektsii dlia studentiv yuryd. vuziv i fakultetiv. Kyiv : Venturi, 1998. 208 s.

5. Bytiak Yu.P., Zui Yu.V. Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : naukovyi posibnyk. Kharkiv. 1999. 224 s.

6. Bondarenko K. V. Do pytannia pro formy y metody derzhavnoho upravlinnia. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 2015. № 4(1). S. 111–118.

7. Kolpakov V. K. Poniattia form publicnoho administruvannia. Administratyvne pravo i protses. 2012. № 2. S. 43–51.

8. Zolotonosha O. V. Orhanizatsiino-pravovi zasady publicnoho administruvannia u sferi ekonomiky na mistsevomu rivni. 12.00.07. Kyiv, 2016. 17 s.

9. Pro zaliznychnyi transport: Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 № 273/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 40. St. 183.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023

УДК 342.8

Різник В. А.,

riznykvalentyna@ukr.net; ORCID ID: 0009-0004-0986-7118

*аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПРОТИДІЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Дослідження фокусується на дезінформації, інформаційному хаосі, соціальних медіа та їхньому місці в політичній рекламі. У статті розглядаються визначення, які складають основу української політики щодо дезінформації, аналізується національне законодавство, яке стосується визначень дезінформації. Акцент зроблено на регулювання дезінформації, що подається через цифрові платформи й наразі знаходиться на роздоріжжі. Також в статті показано, що соціальні медіа стали переважним джерелом інформації для багатьох громадян, які беруть участь у виборах.

Небезпека цього явища пояснюється вивченням нещодавніх політичних процесів в Україні та інших демократичних країнах світу. Також продемонстровано весь негативний вплив дезінформації на виборчий процес. У статті йдеться про те, що дезінформація досягла масштабів кризи. Також представлені різні концепції дезінформації як шкідливої інформації, неточної інформації. Основна мета статті полягає в тому, щоб визначити дезінформацію як сучасне явище, викликане використанням соціальних медіа, що має ключове значення для оцінки її поточного впливу і розуміння її поточної структури. Встановлено, що більш широкий погляд на місце дезінформації в політичній рекламі дає можливість захистити людей від негативного впливу, який можуть здійснити інші країни. У статті пропонується почати науковий діалог, який охопить усі дотичні сфери. Зроблено висновок, що дослідження на цю тему розвивалися нерівномірно. Розглянуто загальні теоретичні підходи до визначення інформаційної кампанії. Підсумовуючи слід зазначити, що влада залишається головною рушійною силою в процесі забезпечення інформаційної безпеки. Стаття чітко показує, що всі наукові дослідження визначають найбільшу динаміку активності, яка відбувається саме в інтернеті і глобальна мережа є основним полем битви.

Ключові слова: шкідлива інформація, хибна інформація, інформаційна безпека, виборчий процес, інформаційна кампанія.

Riznyk V. A.,

riznykvalentyna@ukr.net; ORCID ID: 0009-0004-0986-7118

*Graduate Student of the Department of Intellectual Property and Information Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

COUNTERACTION TO DISINFORMATION IN POLITICAL ADVERTISING: LEGAL ASPECT

Abstract. Research focus on misinformation, information disorder, social media and their place in political advertising. This article discusses the definitions that form the basis of Ukraine disinformation policy, and analyzes national legislation applicable to the definitions of disinformation. The accent is being made on regulation of disinformation delivered via digitally mediated platforms is at a crossroads. It is also shown that social media has become a predominant source of information for many citizens, who take part in election.

The danger of this phenomenon is explained by studying political processes in Ukraine and other democratic countries. There is also shown all negative impact, which disinformation makes during the election process. The article describes that disinformation has reached crisis proportions. It also presents various concepts of disinformation as harmful information, inaccurate information. The main goal of the paper is to define disinformation as a modern phenomenon catapulted by social media usage is key to assessing its current impact and understanding its current framing. It has been founded that a broader look into place of disinformation in political advertising gives the opportunity to protect people from negative impact, which can be done by other countries. In the article proposed to begin scientific dialogue, which will cover all spheres. It is concluded that

research on this topic has developed unevenly. Theoretical approaches to general understanding of information campaigns are given. Summing up the results, it can be concluded that the government is the main driving force in the process of information protection. This article has clearly shown that, all researches give us the dynamics of activities, which happens in Internet and global web is the main field of battle.

Key words: harmful information, false information, information security electoral process, information campaign.

JEL Classification: K 40

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-07>

Постановка проблеми: рух суспільства до вдосконалення та урізноманітнення інформаційних технологій породив ряд проблем, які наразі є невирішеними в правовій науці. Кількість джерел інформації невпинно зростає, кількість інформації, яку споживає людина збільшується. Основним та найбільш дороговартісним ресурсом сьогодні вже є не корисні копалини та природні ресурси, а час та інформація. Кількість часу, яку споживач інформації проводить в мережі інтернет або користуючись телебаченням в сучасному суспільстві зростає. Цей ріст також створюють штучно, тобто надавачі будь-якої інформації намагаються якнайдовше залишити споживача на власному ресурсі, користуючись його часом та впливаючи на його подальші дії. Якість інформації, яку надають споживачеві, часто викликає сумніви. З'являється таке поняття, як дезінформація. На боротьбу з цим явищем сьогодні працюють велика кількість правників у всьому світі. Наразі вже існують міжнародні нормативно-правові акти, які держави демократичного світу імплементують у власне законодавство. Важливо звернути увагу на дезінформацію в політичній сфері, адже вона несе за собою значно страшніші загрози, ніж дезінформація в інших сферах. Через спосіб подачі, використання інформації в політиці наслідки часом мають руйнівних характер, впливають на долі громадян, створюють підстави для деструктивних настроїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання дезінформації та протидії їй у своїх наукових роботах займалися В.О. Тімашов, Л. В. Ніколаєва, А. В. Левченко, І. Л. Бачило, О. В. Олішевський, Ів-Марі Дубле. Дослідження наукової літератури ілюструє основну проблематику – недостатність вивчення даної сфері. Правовому регулюванню інформації та протидії дезінформації присвячено недостатню кількість наукових праць, що говорить невелику увагу з боку наукового товариства до даної проблематики. У зв'язку з війною в Україні постала гостра необхідність дослідження теоретичних

та практичних аспектів протидії дезінформації, а також виокремлення дієвих рекомендацій та імплементацію їх в правових нормах.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, аналіз українського законодавства та практик інших країн в протидії дезінформації або шкідливій інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом вивченням поняття дезінформації займаються різні галузі – політологія, психологія, право. Єдиного всеохоплюючого підходу до визначення поняття наразі не існує. Більшість словників визначають її як вид інформації, а не процес поширення та створення. За своєю суттю дезінформація має певну важливу мету, яка і є каталізатором її створення, а саме введення в оману. Слід зазначити, що дезінформацією може також виступати й правдива інформація, якщо вона має певну мету, яку переслідує її креатор. Масив інформації, який нині курсує просторами інтернету, потребує регуляції, оскільки існуючі обмеження не відповідають сучасним запитам.

Наразі існує потреба також в розмежуванні помилкової інформації, дезінформації та пропаганди. Американська дослідниця Рене Діреста пов'язує помилкову інформацію з неналежною або недостовірною інформацією, яку подають журналісти без будь-якого злого умислу. А дезінформація – це навмисна спроба змусити людей повірити в ті речі, які є неточними. До дезінформації вона відносить сфабриковану, змішану з фактами та реальними подіями інформацію, яка суттєво відрізняється від будь-яких схожих на новини даних, а також це автоматизовані облікові записи, які використовують для функціонування мереж прихильників фейкових новин, зрежисовані відео чи цільова реклама [1].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ Про інформацію, інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [6]. В законі

також визначені підстави і випадки обмеження права на інформацію, а саме в ч. 2 ст. 6 право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [6].

В контексті політичної реклами слід зазначити, що вище викладені принципи є фундаментальними для побудови демократичного суспільства, однак не обмежують від негативного впливу на політика чи політичну силу в процесі рекламування. Створення шкідливої інформації займає набагато менше часу, тому обсяг інформації, яка створюється, постійно збільшується.

Ів-Марі Дубле зазначає, що соціальні мережі дають доступ до виборців для рекламування найбільше. В даному випадку використовуються спеціально розроблені алгоритми для сегментування виборців і таким чином відбувається вплив на загальний політичний дискурс. Часто такі пости в мережах є штучно створені. На підтримку цього факту варто відзначити дослідження Массачусетського технологічного інституту, в якому йдеться про те, що фальшиві новини та інформація поширюється просторами інтернету набагато швидше, ніж реальні [2].

Наразі в сучасній Україні політична реклама практично повністю перемістилась з телебачення та друкованих ЗМІ в мережу Інтернет.

У звіті «Інформаційний маніпуляція: виклик нашим демократіям» на думку французьких дослідників, експоненціальний розвиток цифрових платформ значно збільшив ризик маніпулювання інформацією кількома способами:

- надлишок інформації, явище, відоме як «інфонасиченість» або «ненадійність». У свою чергу, перевантаження інформацією сприяє дезінформації, оскільки це призводить до зниження концентрації, що послаблює нашу пильність і здатність виробляти контраргументи;

- кількість векторів, доступних для розповсюдження неправдивої інформації, потенційно стільки, скільки користувачів цих мереж, або, іншими словами, мільярди;

- підвищена точність, з якою населення сегментоване та цілеспрямоване (мікроорієнтація). Найбільш уразливими цілями є наймолодші групи (віком 17–25 років);

- низька вартість цієї дифузії (кілька кліків, кілька хвилин) та можливість, за допомогою якої можна створити, здавалося б, поважний веб-сайт (легкість, з якою можна зробити блог, веб-сторінку або веб-сайт, що буде виглядати професійно);

- горизонтальність соціальних медіа, що дозволяє кожному передавати вміст іншим, не проходячи через органи редакційного контролю;

- Інтернет не має кордонів і, отже, іноземні держави можуть легко проникнути у громади та поширювати фейкові новини;

- технічний прогрес у адаптації фото-, відео- та аудіовмісту все більше нагадує реальність, що, в свою чергу, ускладнює виявлення змін [9].

Теоретично в поняття дезінформація можна включити фейки, шкідливу інформацію і похідні форми. Інформація такого роду завдала неправної шкоди нашим національним інтересам, зокрема йдеться про дії інформаційну війну, яку веде Росія з часів Української незалежності. Таку тенденцію особливо яскраво ми спостерігали на президентських та парламентських виборах. Фінансування таких інформаційних кампаній, цілеспрямована пропаганда на території нашої держави довгий час не була забороненою.

Лисенко О.О. визначає ряд ознак шкідливої інформації, а саме: розповсюдження (надання) помилкової (неповної, спотвореної) інформації або ж правдивої, але невігідної інформації, що приховується або інтерпретується об'єктом; загроза спричинення шкоди життю, здоров'ю, іншим інтересам; легкість для сприйняття; приховування шкідливого спрямування; інформаційно-психологічна дія (з метою стимулювання певного типу поведінки) тощо [4].

Ніколаєва Л.В. Та Тімашов В.О. схиляються до наступного визначення дезінформації – це цілеспрямована, умисна діяльність з метою надати завідомо хибну інформацію про певні події чи речі. Або, за визначенням Рене Діреста, це навмисна спроба змусити людей повірити в ті речі, які є неточними. До дезінформації належить сфабрикована, змішана з фактами та реальними подіями інформація, яка суттєво відрізняється від будь-яких схожих на новини даних, а також це автоматизовані облікові записи, які використовують для функціонування мереж прихильників фейкових новин, зрежисовані відео чи цільова реклама [3].

В Указі Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» через поняття

інформаційної безпеки частково розкривається поняття шкідливої інформації. Інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [5]. Тут чітко зазначаються загрози інформаційній безпеці через створення дезінформаційних кампаній з боку Росії як держави-агресора.

Щодо дезінформації в політичній рекламі, яка сьогодні існує й поза виборчим процесом також спостерігаються значні маніпуляції. Про це свідчать дослідження Оксфордського університету «Проект обчислювальної пропаганди» (The Computational Propaganda Research Project COMPROP) [8]. В 2019 році був опублікований звіт, в якому зазначено наступні основні пункти.

1. За 2019 р. доведено організацію маніпуляційних кампаній у соціальних мережах, які відбулись у 70 країнах, порівняно з 48 країнами у 2018 р. та 28 країнами у 2017 р. У кожній країні існує принаймні одна політична партія чи урядова установа, яка використовує соціальні медіа для формування громадської думки в середині країни.

2. Соціальні засоби масової інформації стали кооптованими багатьма авторитарними режимами. Зокрема, у 26 країнах обчислювальна пропаганда використовується як інструмент управління інформацією в трьох різних аспектах: придушення основних прав людини, дискредитація політичних опонентів та приглушення окремих думок.

3. Кілька державних акторів використовують обчислювальну пропаганду для операцій з іноземним впливом. У Facebook та Twitter сім країн використовували ці платформи для впливу на глобальну аудиторію (Китай, Індія, Іран, Пакистан, Росія, Саудівська Аравія та Венесуела).

4. Незважаючи на велику кількість платформ соціальних мереж, Facebook найчастіше вико-

ристовується для маніпулювання аудиторією. У 56 країнах, група науковців, знайшли докази офіційно організованих обчислювальних агітаційних кампаній у Facebook [10].

Щодо України, то у нас функціонує орган державної влади, який займається питанням інформаційної безпеки, а саме Міністерство інформаційної політики. Повного контролю над інформацією міністерство не має, однак є повноваження, які є суміжними:

5) здійснює нормативно-правове регулювання у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів;

6) бере участь у формуванні державної інформаційної політики;

11) розробляє плани заходів щодо сприяння незалежності засобів масової інформації, захисту прав журналістів та споживачів інформаційної продукції;

12) організовує проведення досліджень впливу результатів діяльності засобів масової інформації на суспільну свідомість;

16) розробляє та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України програмні документи у сфері захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу;

17) сприяє дотриманню в Україні свободи слова;

23-2) сприяє популяризації та формуванню позитивного іміджу України у світових інформаційних ресурсах та національних інформаційних ресурсах іноземних держав з метою захисту її політичних, економічних та соціально-культурних інтересів, зміцнення національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України;

23-4) забезпечує організацію та проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, публічних заходів з метою інформування населення про реформи, що проводяться Кабінетом Міністрів України та іншими державними органами, а також спрямованих на підтримку національно-патріотичного виховання, популяризацію здорового способу життя, фізичної культури і спорту, розвитку особистості, підвищення рівня правової культури населення, зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та взаємодії з громадськістю тощо [7].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В сучасному суспільстві інформація стала основним об'єктом

дослідження правової науки, оскільки сьогодні вона охоплює всі сфери життя. Дезінформація як збірне поняття наразі потребує додаткового вивчення. Загрози, які вона створює, наразі властиві не лише Україні, а й іншим країнам демократичного світу. В політичній рекламі шкідлива інформація може призвести до деструктивних наслідків для суспільного ладу та загрожує національній безпеці. Існуючу законодавчу базу в майбутньому слід розширювати та звертати увагу на практичний аспект застосування норм права у цій сфері. Застарілість норм наразі не дозволяє в повній мірі забезпечити громадян від дезінформації, проте сьогодні науковці та правники на правильному шляху й продовжують вивчати та досліджувати основні процеси, які пов'язані із використанням та поширенням інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ів-Марі Дубле. Багатовимірний підхід до дезінформації // A multi-dimensional approach to disinformation, Звіт Незалежної експертної групи високого рівня з питань фейкових новин та дезінформації в інтернеті, Європейська комісія, 12 березня 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/disinformation-and-electoral-campaigns-ukrainian-version-/16809fa92>

2. Ів-Марі Дубле. Дезінформація та виборчі кампанії. Рада Європи. 2020. Страсбург, Франція. Ст. 36. URL: <https://rm.coe.int/disinformation-and-electoral-campaigns-ukrainian-version-/16809fa920>

3. Тімашов В. О., д. ю. н., доцент, професор Державний торговельно-економічний університет/ Ніколаєва Л. В., к. ю. н., професор, Державний торговельно-економічний університет / Михайличенко В. Г., студент III курсу факультету міжнародної торгівлі і права Державний торговельно-економічний університет «ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СУСПІЛЬСТВА ВІД ДЕЗІНФОРМАЦІЇ» УДК 342 951 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/65>. Режим доступу : http://lsej.org.ua/6_2022/65.pdf

4. Лисенко О. О. Правовий захист суспільства від шкідливої інформації. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків. 2011. Ст. 20. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2431/aref_Lysenko%20OO_2011.pdf?sequence=2&isAllowed=y

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». Указ Президента України від 28 грудня 2021 року. No 685/2021. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

6. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року. No 2657-XII. Офіційний портал Верховної

Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

7. Положення про Міністерство інформаційної політики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. No 2. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-p#Text>

8. Дослідження Оксфордського університету «Проект обчислювальної пропаганди» (The Computational Propaganda Research Project COMPROP). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2799687-naukovci-oksfordu-zasuvali-ak-rf-vikoristovue-molod-dla-kiberpropagandi.html>

9. Jeangène Vilmer, J.-B., Escorcía, A., Guillaume M. and Herrera J., 2018. Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, August 2018. URL: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/information_manipulation_rvb_cle838736.pdf

10. The Global Disinformation Order 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation University of Oxford. The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. Available at : <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>

REFERENCES:

1. Iv-Mari Duble. Bahatovymirnyy pidkhid do dezinformatsii // A multi-dimensional approach to disinformation, Zvit Nezalezhoiyoj ekspertnoij hrupy vysokoho rivnia z pytan fejkovykh novyn ta dezinformatsiiy v interneti, Yevropeyska komisiia, 12 bereznia 2018 roku. 2018 roky. Available at. <https://rm.coe.int/disinformation-and-electoral-campaigns-ukrainian-version-/16809fa92>

2. Iv-Mari Duble. Dezinformatsiia ta vyborchi kampanii. Rada Yevropy. 2020. Strasburh, Frantsiia. St. 36. Available at. <https://rm.coe.int/disinformation-and-electoral-campaigns-ukrainian-version-/16809fa920>

3. Timashov V.O., d. yu. n., dotsent, profesor Derzhavnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet/ Nikolaieva L.V., k. yu. n., profesor, Derzhavnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet/ Mykhailychenko V.H., student III kursu fakultetu mizhnarodnoi torhivli i prava Derzhavnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet "PRAVOVYI ZAKHYST SUSPILSTVA VID DEZINFORMATSIY" UDK 342 951 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/65>. Available at. http://lsej.org.ua/6_2022/65.pdf

3. Lysenko O. O. Pravovyi zakhyst suspilstva vid shkidlyvoi informatsii. Avtoreferat na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kharkiv. 2011. St. 20. Available at. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/>

2431/aref_Lysenko%20OO_2011.pdf?sequence=2&isAllowed=y

4. Pro rishennia Rady natsionalnoï bezpeky i oborony Ukraïny vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu informatsiïnoï bezpeky». Ukaz Prezydenta Ukraïny vid 28 hrudnia 2021 roku. No 685/2021. Ofitsiïnyï portal Verhovnoi Rady Ukrainy. Available at. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

5. Pro informatsiu : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku. No 2657-XII. Ofitsiïnyï portal Verhovnoi Rady Ukrainy. Available at. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

6. Polozhennia pro Ministerstvo informatsiïnoï polityky Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 sichnia 2015 r. No 2. Ofitsiïnyï portal Verkhovnoï Rady Ukrainy. Available at. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-п#Text>

7. Doslidzhennia Oksfordskoho universytetu «Proekt obchysliuvalnoi propahandy» (The Computational Propaganda Research Project

COMPROP) Available at. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2799687-naukovci-oxfordu-zasuvaliak-rf-vikoristovue-molod-dla-kiberpropagandi.html>

8. Jeangène Vilmer, J.-B., Escorcía, A., Guillaume M. and Herrera J., 2018. Information Manipulation: A Challenge for Our Democracies, report by the Policy Planning Staff (CAPS) of the Ministry for Europe and Foreign Affairs and the Institute for Strategic Research (IRSEM) of the Ministry for the Armed Forces, Paris, August 2018. Available at: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/information_manipulation_rvb_cle838736.pdf

9. The Global Disinformation Order 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation University of Oxford. The Computational Propaganda Project at the Oxford Internet Institute University of Oxford. Available at : <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>

Стаття надійшла до редакції 21.03.2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.1

Кушніренко Р. О.,

ORCID ID: 0000-0003-3190-5964,

старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки,

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків

ОКРЕМІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті досліджено окремі заходи запобігання умисним посяганням на життя людини шляхом аналізу статистичної інформації, яка відображає стан цього виду злочинності, його динаміку, географію. Встановлено збільшення питомої ваги окремих видів умисних вбивств, які вчинюються при обтяжуючих обставинах, загальний масив злочинних посягань на життя формується переважним чином за рахунок «звичайних» вбивств (побутових, ситуативних тощо). Якщо у 90-ті роки потенційними вбивцями були особи, які відбували покарання за відповідні злочини, члени організованих груп, особи які перебували на обліку, а жертвами – підприємці, заможні громадяни, особи які мали владу чи сферу впливу, то в наш час, потенційний вбивця це і буд-який член (батько, мати, хтось з дітей) кожної десятої, зазвичай, неблагонадійної родини. Жертва – ті самі члени родини, сусіди, знайомі тощо. Зрозуміло, що в такій ситуації працівники правоохоронних органів просто не здатні ефективно здійснювати профілактичну діяльність, вживати заходів до запобігання умисним вбивствам та замахам на них, адже профілактуючих осіб (в тому числі і жертв з провокуючою поведінкою) занадто багато. Попри зменшення загальної кількості умисних вбивств протягом останніх десятиліть, зміни у структурі умисних вбивств та зменшення загальної кількості вбивств, які вчинюються за окремими обтяжуючими обставинами, ця сфера потребує наразі першочергової уваги з боку правоохоронних органів, держави, розробки дієвих заходів запобігання цим небезпечним посяганням, створення та впровадження ефективних заходів захисту життя і здоров'я громадян. Визначено, що віктимологічна профілактика, повинна займати одне з провідних місць у системі запобіжних заходів, які спрямовані проти умисних вбивств та замахів на них. Обґрунтування такої точки зору нами було зроблено у попередніх главах, де відзначалось, що жертві злочину належить особливе місце, а у злочинах проти життя та здоров'я людини, особа жертви відіграє, іноді, навіть більш значну роль, ніж сам злочинець. В решті решт, в таких випадках, справа злочинця полягає лише у тому, що б будучи спровокованим (розлюченим, ревнивим тощо) вчинити певну послідовність дій, яка і призведе до настання смерті жертви (або замаху). В цей же час, жертва злочину, поряд із злочинцем, повинна була і опинитись у певному місці, в певний час, створити чи «обіграти» конкретну ситуацію злочину та викликати «бажання» у злочинця здійснити щодо себе посягання.

Ключові слова: життя людини, злочинність, кримінальні смерті, убивство, запобігання.

Kushnirenko R. O.,

ORCID ID: 0000-0003-3190-5964,

Assistant Professor at the Department of Special Physical Training,

Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv

SEPARATE MEASURES TO PREVENT INTENTIONAL ENCRUENCE ON HUMAN LIFE

Abstract. The article examines the trends of criminal deaths in Ukraine by analyzing statistical information that reflects the state of this type of crime, its dynamics, and geography. An increase in the specific weight of certain types of intentional murders, which are committed under aggravating circumstances, has been established, the overall array of criminal assaults on life is predominantly formed at the expense of "ordinary"

murders (domestic, situational, etc.). If in the 90s the potential murderers were persons serving sentences for relevant crimes, members of the organized groups, persons who were on the register, and the victims were entrepreneurs, wealthy citizens, persons who had power or a sphere of influence, then nowadays, a potential murderer is any member (father, mother, one of the children) of every tenth, usually uncharitable, family. The victim is the same family members, neighbors, acquaintances, etc. It is clear that in such a situation, law enforcement officers are simply not able to effectively carry out preventive activities, take measures to prevent intentional murders and attempts on them, because there are too many people to prevent them (including victims with provocative behavior). Despite the decrease in the total number of intentional homicides over the past decades, changes in the structure of intentional homicides, and a decrease in the total number of homicides committed under certain aggravating circumstances, this area currently requires priority attention from law enforcement agencies, the state, the development of effective measures to prevent these dangerous encroachments, the creation of and implementation of effective measures to protect life and health of citizens. It was determined that victimological prevention should occupy one of the leading places in the system of preventive measures directed against intentional murders and attempts on them. We justified this point of view in the previous chapters, where it was noted that the victim of a crime has a special place, and in crimes against human life and health, the person of the victim plays, sometimes, an even more significant role than the criminal himself. After all, in such cases, the criminal's job is only to be provoked (angry, jealous, etc.) to commit a certain sequence of actions, which will lead to the death of the victim (or an attempt). At the same time, the victim of the crime, along with the criminal, had to be in a certain place, at a certain time, create or "beat" a specific situation of the crime and cause the criminal to "desire" to commit an offense against him.

Key words: human life, crime, criminal deaths, murder, prevention.

JEL Classification: K 14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-08>

Актуальність теми. Конституція України, проголосивши у ст. 3 життя людини найвищою соціальною цінністю, втілила одне найважливіше природне невід'ємне право кожної особи – право на життя. Норми Основного Закону держави як норми прямо дії вимагають від кожного члена суспільства утримуватися від будь-якого незаконного насильства, а від органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб (у межах своєї компетенції та у визначених законами України межах) вживати заходи щодо недопущення у першу чергу умисних посягань на життя людини. Такі кримінальні правопорушення у чинному КК України відносяться до особливо тяжких злочинів, за вчинення яких можливе призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Звичайно, мова йде про ст. 115 КК України, якою забезпечується кримінально-правова охорона життя будь-якої людини.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році та перейшла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала найбільшим криміногенним фактором щодо зростання умисних посягань на життя людини. За кількістю кримінальних смертей у 2022 році року з коефіцієнтом більше 30 на 100 тис. населення Україна знову (вперше це відбулося це 2014 році) приєдналася до країн Латинської Америки і Карибського басейну[1].

Згідно із статистичними даними Офісу генерального прокурора України, протягом 2006–2012 років в Україні реєструвалося приблизно 3 тис. умисних вбивств, що становило коефіцієнт 6–7 кримінальних смертей на 100 тис. населення. У 2013 році зареєстровано 5792 умисних вбивств, у 2014 – 11018, у 2015 – 8045, у 2016 – 6621, у 2017 – 5056, у 2018 – 5578, у 2019 – 5468, у 2020 – 3817, у 2021 – 3212, у 2022 – 21460. У 2014 році рівень кримінальних смертей на 100 тис. населення становив майже 28, у 2021 – приблизно 9.

Очевидно, що такі коливання умисних вбивств, особливості відповідної запобіжної діяльності в умовах воєнного стану, лише актуалізують проведення дослідження кримінологічної характеристики та запобігання умисних посяганням на життя людини.

Стан дослідження. Варто відмітити, що проблема кримінологічного забезпечення права на життя людини відображена у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких можна виокремити праці О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, А.В. Боровика, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.А. Гритенко, В.К. Гришука, О.М. Гуміна, О.М. Джужи, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, К.В. Катеринчук, І.О. Кисельова, І.В. Козича, І.М. Копотуна, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, П.С. Матишевського, І.Б. Медицького,

М.І. Мельника, С.А. Мозоля, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, Н.В. Уварової, М.І. Хавронюка, Є.В. Фесенка, А.Є. Фоменка, П.Л. Фріса, В.В. Шаблістого, С.С. Яценка та ін.

Серед дисертаційних досліджень, підготовлених за часів незалежної України, слід вказати на кандидатські дисертації В.В. Матвійчука «Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку» (м. Київ, 1998), М.Ю. Валуйської «Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах» (м. Харків, 2002), Б.М. Головкіна «Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (м. Харків, 2002), Д.Й. Никифорчука «Вбивства на замовлення: попередження та розкриття» (м. Київ, 2009), О.І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (м. Київ, 2010).

Безумовно, праці цих та інших вчених створили підґрунтя для проведення цього дослідження, проте всі вони були виконані зовсім при інших соціально-економічних, політичних, військових обставинах. З 2014 року і дотепер в кримінологічній науці відсутні комплексні монографічні дослідження проблеми запобігання умисних посяганням на життя людини, особливо в таких умовах діяльності правоохоронних органів, коли більшість сил і засобів зосереджується на протидії державі-агресору.

Метою статі є дослідження окремих заходів запобігання умисним посяганням на життя людини.

Основний текст. Без створення загальнодержавних умов, без оздоровлення усіх сфер життєдіяльності, заходи спеціально-кримінологічного характеру будуть мати слабкий ефект, не зможуть ефективно запобігти злочинності та конкретним видам злочинів. Через це, на нашу думку, заходи спеціально-кримінологічного характеру необхідно розглядати лише у сукупності з заходами загально соціальними.

Серед заходів спеціально-кримінологічного характеру, пропонуємо розглядати такі, що спрямовуються на усунення конкретних причин та умов, які безпосередньо пов'язані з детермінацією умисних вбивств та замахів на них. Необхідно зазначити, що такі заходи повинні певним чином співпадати з тими, що у науковій літературі розглядаються в якості «загальних» для більшості насильницьких злочинів, однак останні повинні бути і більш конкретизованими у порівнянні до загальних, адже вони мають більш вузьку спря-

мованість, повинні враховувати окремі особливості причинного комплексу насильницьких злочинів, які спрямовані саме проти життя особи.

1. Виявлення осіб, які мають підвищену схильність до агресії, насилля та заподіяння шкоди оточуючим. Важливе місце в системі заходів спеціально-кримінологічного характеру необхідно відвести виявленню, постановленню на облік та вжиттю окремих запобіжних заходів у відношенні до осіб, які мають підвищену схильність щодо агресії та насильства. Схильність до насильницького вирішення проблем, а також загальна агресія щодо оточуючих закладається в людині не в один день, а поступово.

Невжиття заходів по відношенню до зазначеної категорії осіб запобіжних заходів на підсвідомому рівні формують відчуття безкарності та допустимості застосування насильства, укріплюють у свідомості людини стереотип «допустимості агресії». Запобігання зазначеним негативним явищам необхідно починати ще з раннього віку людини, з того моменту, коли у людини ще не сформувались та не устоялись конкретні «алгоритми» поведінки. Особливої уваги потребують випадки та інформація стосовно осіб, які: а) чинять насильство стосовно членів своєї чи іншої соціальних груп (школярі, особи які навчаються у ВНЗ та інших закладах); б) кривдять та знущаються над тваринами; в) декілька разів були помічені чи притяглися до відповідальності за нетяжкі насильницькі злочини проти здоров'я особи.

Характерним прикладом наведеного вище є резонансний випадок який мав місце у м. Дніпропетровську у 2007 році. Протягом достатньо нетривалого часу було вчинено 21 умисне вбивство, більшість з них – з особливою жорстокістю та маніакальністю. При розслідуванні було встановлено, а у подальшому і доведено вину трьох підлітків, які вчинювали ці злочини. Оминаючи увагою більшість моментів справи, вважаємо за необхідне лише сконцентрувати увагу на тому, що проведене розслідування (допити та опитування педагогічних працівників, сусідів, друзів, знайомих тощо) показало, що винні особи ще з раннього дитинства виказували жорстокість та нехтування до життя як такого. Зокрема, підлітки систематично, жорстко поводитись із тваринами, вбивали та катували їх, фотографували вбитих котів та собак, вішали їх на дерева та на цих фотографіях виказували почуття задоволення [1].

Вважаємо, що в даному випадку справедливо можна вести мову про незадовільну профілактичну роботу як з боку педагогічних працівників, так і з боку правоохоронних органів. Виявлення, постановка на облік та проведення

профілактичних заходів щодо такої категорії осіб є не лише ефективним, алей необхідним заходом, який може значною мірою вплинути на запобігання умисним вбивствам та окремим злочинам проти здоров'я особи, убезпечити суспільство від потенційно-небезпечних його членів.

2. Постанова на облік осіб, які були раніше засуджені, безвідносно до наявності факту судимості, за: а) двічі чи більше крадіжки; б) тяжкі тілесні ушкодження; в) умисні вбивства. Названу вище категорію осіб, як це вже пропонувалося необхідно поставити на облік. Майже 80% засуджених за названі злочини з великою імовірністю, з часом, вчиняють умисні вбивства або замах.

Особливість запобіжної діяльності, на нашу думку, полягає в тому, що з точки зору загальносоціального запобігання, названі положення необхідно внести у законодавство поряд із іншими запропонованими, в той час, як з позицій спеціально-кримінологічного запобігання, саме з цією категорією осіб необхідно проводити «активну роботу».

Не зважаючи на наявність чи відсутність навіть у майбутньому правових норм, які б удосконалювали законодавство про адміністративний нагляд, особи, які засуджені, безвідносно до наявності факту судимості, за: двічі чи більше крадіжки; тяжкі тілесні ушкодження; умисні вбивства, по останньому звільненню від відбування покарання, повинні бути поставлені на облік за місцем проживання, і до таких осіб правоохоронними органами повинні застосовуватись заходи індивідуальної профілактики.

3. Активна робота з особами, які чинять насилля в сімейно-побутовій сфері. Насилля в сімейно-побутовій сфері залишається і по-сьогодні одним з «стовпів» на якому базується значна, а може й навіть основна частина посягань на життя. Саме насилля у сімейно-побутовій сфері поступово формує насильницького злочинця, який згодом, з «кількісного насилля» переходить у «якісне» – вбивство. Відсутність взагалі, чи неналежна увага правоохоронних органів, громадських організацій та пересічних громадян до конкретних випадків сімейно-побутового насилля робить його латентним та ще більш небезпечним.

У науковій літературі, присвяченій проблематиці сімейного насильства цілком слушно акцентується увага на тому, що сфера шлюбно-сімейних відносин є частиною особистого життя особи та являє собою певну таємницю для суспільства і, як наслідок, велика латентність злочинів насильницького та сексуального характеру, що вчиняються чоловіками щодо дружин, а від-

так, не має адекватної та вчасної реакції на таке суспільне явище [2, с. 187].

Злочинець-насильник усвідомлює свою безкарність, бачить безпорадність та незахищеність жертви, дозволяє собі і подальше, ще більш сильне та жорстоке поводження. Відповідно, до осіб, які чинять насилля в сімейно-побутовій сфері необхідно застосовувати низку профілактичних заходів.

4. Активна оперативна робота з негласними співробітниками щодо інформації про неблагополучні родини, насильників та дебоширів. З огляду на важливість проведення запобіжних заходів, які спрямовані на виявлення та постановку на облік осіб, які чинять насилля в сім'ї, а також тих, які зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, а крім того, і тих осіб, які створюють проблеми для оточуючих (сусідів, знайомих тощо), вкрай необхідним напрямком діяльності правоохоронних органів є активна робота із негласними інформаторами. Діяльність визначеного кола осіб доцільно спрямувати на виявлення та оперативний нагляд за особами, які підпадають під названі вище характеристики.

Така позиція, обґрунтовується нами на підставі наявності даних, які отримані в ході вивчення кримінальних справ минулих років та вироків по справам за обвинуваченням в умисному вбивстві або замаху. Достовірно відомо, що майже 50% винних в умисному вбивстві осіб явно негативно характеризуються за місцем проживання, однак відомості про це у переважній більшості випадків невідомі дільничним інспекторам, адже останні в силу специфіки своєї діяльності (що має гласний, не законспірований характер) не в змозі не лише ефективно протидіяти деградації та криміналізації таких осіб, але й дуже часто просто не в силах їх хоча б виявляти та ставити на облік. Натомість, посилення оперативних позицій та спрямування їх у належне русло зможе мати позитивний запобіжний ефект, адже законспірований характер їх діяльності дозволяє більш ефективно та швидко виявляти потенційних насильників та злочинців, брати їх на облік та оперативно контролювати їх поведінку.

Слід також зазначити, що активна оперативна робота надає можливості виявити й інші категорії осіб з загальної «групи ризику». За нашими даними, які вже були наведені в дослідженні, не менш як 14% потенційних вбивць систематично зловживає спиртними напоями, 9% мають явні розумові аномалії неприхованого характеру, у 5% простежується емоційно-вольова нестійкість, а 3% ведуть відкритий та демонстративний аморальний спосіб життя. Всі ці особи і пови-

нні, на нашу думку, бути на оперативному обліку, а інформація про них – у оперативного працівника.

Наявність правильно напрацьованих оперативних позицій у поєднанні з системною профілактичною роботою дільничних інспекторів міліції (виявлення дебоширів, побутових та сімейних насильників, кривдників, осіб що постійно погрожують «розправою» тощо) можуть «перекрити» та відвернути до 75% усіх умисних посягань на життя, які вчинюються в наш час.

5. Посилення охорони громадського порядку, оптимізація дислокації сил ОВС та інших правоохоронних органів. Біля 30% усіх умисних вбивств вчинюється останніми роками на вулицях, а 7% безпосередньо у громадських місцях, неподалік магазинів, барів, кафе тощо. Це значно менше, аніж, наприклад, у квартирах чи домоволодіннях, однак достатньо для того, що б вести мову про необхідність посилення охорони громадського порядку та оптимізації несення служби правоохоронними органами і, зокрема, органами внутрішніх справ.

Запобіжні заходи, на нашу думку, в цьому напрямку повинні бути спрямовані перш за все на:

а) недопущення концентрації криміногенного елементу в громадських, людних місцях, особливо після 18–20 години;

б) оперативний систематичний огляд парків, скверів, бесідок та інших місць можливого «дозвілля» та припинення вживання у таких місцях алкогольних напоїв;

в) огляд підозрілих та нетверезих осіб, їх документів, особливо на предмет наявності у них холодної чи вогнепальної зброї, інших предметів, які використовуються для завдання шкоди здоров'ю людини (палки, скло, цвяхи, кастети, саморобні ножі, викрутки тощо);

г) оперативний контроль за найбільш криміногенними місцями збуту алкогольних напоїв, магазинів, павільйонів тощо;

д) стовідсоткове та невідворотне реагування на повідомлення громадян про дебош, сварки та бійки, з виїздом на місце пригоди та проведенням індивідуальних профілактичних заходів;

е) активне залучення громадян до охорони громадського порядку, сприяння останнім у здійсненні профілактичних заходів, проведення їх навчання та підготовки.

Названі вище заходи, на нашу думку зможуть мати позитивний стримуючий ефект, зможуть знизити загальну кількість посягань, припиняти протиправні чи злочинні дії ще до настання негативних наслідків – смерті жертви, а у більшості випадків – і до самого посягання. Наприклад, вже

сп'яніла, агресивно налаштована особа «черговий» раз прийшла придбати спиртне в магазин, потім планувала його розпити спільно із друзями, в ході чого, могла виникнути сварка та бійка, наслідком якої було б вбивство. Замість цього, таку особу затримали працівники органів внутрішніх справ в громадському місці та доправили до РВ, де склали протокол, і, тим самим, запобігли умисному вбивству або замаху, хоча б цього разу.

6. Віктимологічна профілактика. Віктимологічна профілактика, на нашу думку, повинна займати одне з провідних місць у системі запобіжних заходів, які спрямовані проти умисних вбивств та замахів на них. Обґрунтування такої точки зору нами було зроблено у попередніх главах, де відзначалось, що жертві злочину належить особливе місце, а у злочинах проти життя та здоров'я людини, особа жертви відіграє, іноді, навіть більш значну роль, ніж сам злочинець. В решті решт, в таких випадках, справа злочинця полягає лише у тому, що б будучи спровокованим (розлюченим, ревнивим тощо) вчинити певну послідовність дій, яка і призведе до настання смерті жертви (або замаху). В цей же час, жертва злочину, поряд із злочинцем, повинна була і опинитись у певному місці, в певний час, створити чи «обіграти» конкретну ситуацію злочину та викликати «бажання» у злочинця здійснити щодо себе посягання.

Висновки. Звісно, це зовсім не означає, що у переважній більшості умисних вбивств чи замахів більша частина вини повинна покладатись на жертву, однак випадки явної провокації злочинця, на жаль, дуже поширені на практиці. Визначене дозволяє допустити той факт, що віктимологічна профілактика не лише є необхідною, саме у злочинах проти життя, але і той факт, що остання може мати не аби яку ефективність. З огляду на це, на нашу думку, існує необхідність розглянути її окремо.

Війна, насильство будь-якої спрямованості може мати наслідком повернення загального рівня умисних вбивств до сумнозвісних 90-х років, коли переважна частина населення не буде відчувати себе захищеною, а своє право на життя – гарантованим та захищеним. Зрозуміло, що у такому випадку, на стабілізацію ситуації піде не один рік, і Україну будуть чекати нові «хвилі» насильства навіть після того, як ситуація в соціальній та економічній сферах почне покращуватись.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаблюстий В. В. Кримінальні смерті як гіперболізована загроза безпеці людини в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. 2022. Вип. 60. С. 81–88.

2. Костенко О. М., Ілікчієва К. І. «Сімейний агресор» як спеціальний суб'єкт насильства щодо жінок. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. Вип. 1. С. 185–193.

REFERENCES:

1. Shablysty V. V. Kryminalni smerti yak hiperbolizovana zahroza bezpetsi liudyny v Ukraini. Aktualni

problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy : zb. nauk. statei. 2022. Vyp. 60. S. 81–88.

2. Kostenko O. M., Plikchiieva K. I. «Simeinyi ahresor» yak spetsialnyi sub'iekt nasylstva shchodo zhinok. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2011. Vyp. 1. S. 185–193.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2023

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

Жилін А. Е.,

artemzhylin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4267-2260

здобувач,

Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ

НАУКОВІ ДИСПУТИ СТОСОВНО ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ЩОДО ЗБИРАННЯ ПОЧАТКОВИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ОБСТАВИНИ ПОДІЇ ТА ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ

Анотація. Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Зазначено, що на часі в криміналістиці існує така наукова категорія як «тактичні операції». З іншого боку, в загальній теорії методики розслідування кримінальних правопорушень вказаний інструмент майже не зустрічається. В свою чергу, ми вважаємо його найбільш оптимальним для кримінальних проваджень щодо випадків вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Адже шахраї в досліджуваній категорії кримінальних проваджень мають високий інтелектуальний розвиток та комп'ютерну грамотність. Тому будь-яке зволікання в процесі реалізації вказаних дій може призвести до знищення важливої доказової інформації (віртуальної, матеріальної чи ідеальної). В той час, як реалізація відповідних тактичних операцій максимально убезпечить працівників правоохоронних органів від зазначених негативних наслідків. Визначено, що тактична операція – це сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, що вирішують конкретне тактичне завдання, яке має безпосереднє значення для ефективного здійснення певного кримінального провадження. Сформульовано завдання, які необхідно вирішити в ході реалізації тактичних операцій стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема: 1) умови, які передували вчиненню шахрайських дій; 2) конкретна електронно-обчислювальна техніка, за допомогою якої реалізувалися шахрайські дії; 3) кількість фактів протиправної діяльності; 4) час вчинення шахрайства, а також тривалість вказаних дій; 5) кількість потерпілих, які постраждали внаслідок дій шахраїв; 6) способи шахрайських дій (фішинг, кардинг, сніферинг); 7) учасники вчинення шахрайства, їх кількість та роль кожного; 8) особи, які можуть надати криміналістично-значиму інформацію про обставини вчинення шахрайства та осіб, які до цього причетні; 9) збір інших даних стосовно події та джерел криміналістично значимої інформації.

Ключові слова: шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, розслідування, завдання, тактична операція, слідча (розшукова) дія.

Zhylin A. E.,

artemzhylin@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4267-2260

Postgraduate Student,

Scientific Institute of Public Law, Kyiv

SCIENTIFIC DISPUTES REGARDING TACTICAL OPERATIONS REGARDING THE COLLECTION OF INITIAL INFORMATION ABOUT THE CIRCUMSTANCES OF THE EVENT AND THE DETECTION OF SIGNS OF FRAUD IN THE FIELD OF THE USE OF BANKING ELECTRONIC PAYMENTS

Abstract. *The scientific article is devoted to some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. It is noted that currently in forensics there is such a scientific category as «tactical operations». On the other hand, in the general theory of the methodology of the investigation of criminal offenses, this tool is almost never found. In turn, we consider it the most optimal for criminal proceedings in cases of fraud in the field of using bank electronic payments. After all, fraudsters in the investigated category of criminal proceedings have high intellectual development and computer literacy. Therefore, any delay in the implementation of the specified actions can lead to the destruction of important evidentiary information (virtual, material or ideal). At the same time, the implementation of appropriate tactical operations will maximally protect law enforcement officers from the specified negative consequences. It was determined that a tactical operation is a set of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural measures that solve a specific tactical task, which is of direct importance for the effective implementation of a certain criminal proceeding. The tasks that must be solved during the implementation of tactical operations regarding the collection of initial information about the circumstances of the event and the detection of signs of fraud in the field of using bank electronic payments are formulated, in particular: 1) conditions that preceded the commission of fraudulent actions; 2) specific electronic computing equipment, with the help of which fraudulent actions were implemented; 3) number of facts of illegal activity; 4) the time of committing the fraud, as well as the duration of the specified actions; 5) the number of victims who suffered as a result of the actions of fraudsters; 6) methods of fraudulent actions (phishing, carding, sniffing); 7) participants in committing fraud, their number and the role of each; 8) persons who can provide forensically significant information about the circumstances of the fraud and the persons involved in it; 9) collection of other data related to the event and sources of forensically significant information.*

Key words: fraud, scope of use of bank electronic payments, investigation, task, tactical operation, investigative (search) action.

JEL Classification: K 14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-09>

Постановка проблеми. На часі в криміналістиці існує така наукова категорія як «тактичні операції». З іншого боку, в загальній теорії методики розслідування кримінальних правопорушень вказаний інструмент майже не зустрічається. В свою чергу, ми вважаємо його найбільш оптимальним для кримінальних проваджень щодо випадків вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Оскільки визначені діяння після внесення відомостей в ЄРДР одразу потребують швидкого проведення відповідних НСРД та інших процесуальних заходів. Адже шахраї в досліджуваній категорії кримінальних проваджень мають високий інтелектуальний розвиток та комп'ютерну грамотність. Тому будь-яке зволікання в процесі реалізації вказаних дій може призвести до знищення важливої

доказової інформації (віртуальної, матеріальної чи ідеальної). В той час, як реалізація відповідних тактичних операцій максимально убезпечить працівників правоохоронних органів від зазначених негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовний внесок загалом у розвиток наукових категорій криміналістичної тактики внесли такі науковці, як Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той час, наше дослідження конкретизувало тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей

про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є дослідження тактичних операцій стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, стосовно значення тактичних операцій в структурі методики розслідування вважаємо за доречне привести думку Р. Л. Степанюка, який зазначав, що дана категорія повинна розглядатись як комплекс слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації. Автор вказував, що типові тактичні операції являють собою визначені на підставі узагальнення слідчої практики алгоритми дій слідчого, спрямовані на вирішення проміжних завдань, що виникають на певних етапах розслідування у типових слідчих ситуаціях. Науковець зробив висновок, що для формування окремих методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, найбільше значення має диференціація типових тактичних операцій стосовно рівнів методик (універсальні, загальні й окремі тактичні операції) і проміжних завдань розслідування, у зв'язку з чим можуть бути диференційовані загальні тактичні операції, які конкретизуються в методиках розслідування нижчого рівня [1, с. 31]. Тобто Р. Л. Степанюк вказав на те, що вирішення завдань розслідування потребує побудови та реалізації відповідних тактичних операцій, з чим ми погоджуємося.

Стосовно самого визначення даної криміналістичної категорії, то, наприклад, окрема група науковців (П. Д. Біленчук, В. І. Перкін) зазначають, що «...тактична операція – це комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на досягнення конкретної мети в ході розслідування злочинів» [2, с. 16].

Зі свого боку, М. В. Салтевський вважає, що «...це засіб діяльності слідчого, що використовується для вирішення тактичних завдань, які виникають при розкритті, розслідуванні і попередженні злочинів» [3, с. 79]. Тобто вказані науковці по-різному розглядали вказане поняття. Перша група визначала його як комплекс певних процесуальних дій, а М. В. Салтевський визначав тактичну операцію як засіб вирішення тактичних завдань.

Зі свого боку, С. М. Шевчук наголошував на тому, що «...після прийняття рішення про проведення певної тактичної операції відбувається побудова моделі цієї операції і створення програми її реалізації. До програми має бути включено системний перелік методичних рекомендацій та конкретних дій щодо вибору засобів розв'язання сформульованих тактичних завдань, визначення послідовності їх застосування, з урахуванням часу, місця і початку операції. Поряд із цим до загальної моделі програми тактичної операції можуть входити моделі дій кожного з її учасників або моделі здійснення тієї чи іншої слідчої дії, що входить до складу тактичної операції» [4]. Як бачимо, автор наголошує на варіативності можливих напрямів реалізації тактичних операцій в залежності від її учасників чи особливостей проведення комплексу відповідних слідчих (розшукових) дій.

Найбільш оптимальним, на нашу думку, є визначення надане С. Ф. Здоровко. Автор сформулював його наступним чином: «...тактична операція – це система однойменних або різнойменних, процесуальних або непроцесуальних дій і заходів (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які спрямовані на вирішення проміжного завдання розслідування, об'єднані єдиним планом і єдиним задумом, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю та виконуються правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого» [5, с. 22].

Зі свого боку, К. О. Чередник, провівши аналіз наявних наукових думок, дійшла висновку, що «...більшість науковців та практиків, говорячи про тактичну операцію, покладають у її зміст певні структурні елементи, що здебільшого є схожими. До таких слід віднести: провадження комплексу однойменних або різнойменних процесуальних або непроцесуальних дій (СРД, НСРД, заходів забезпечення кримінального провадження, ревізійних дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів тощо); об'єднаність єдиним планом і єдиним задумом; єдине керівництво слідчого над проведенням; виконання окремих проміжних завдань, підлеглих загальним цілям розслідування; вирішення задач у певній слідчій ситуації» [6, с. 328]. Вказані ознаки найбільш точно відображають сутність тактичних операцій і в справах про вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

З огляду на приведені визначення, спробуємо сформулювати власне бачення вказаного поняття. Так, тактична операція – це сукупність

слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, що вирішують конкретне тактичне завдання, яке має безпосереднє значення для ефективного здійснення певного кримінального провадження.

Стосовно класифікації тактичних операцій, ми вважаємо найбільш точною, яку приводить С. Ф. Здоровко, зокрема: «...1) залежно від виду злочину; 2) залежно від проміжних завдань розслідування злочинів; 3) залежно від характеру елементів структури тактичної операції: однорідні або різнорідні (дві і більше однотипних слідчих дій; комплекс різнопланових слідчих дій; комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; комплекс слідчих дій і заходів організаційного порядку; система оперативно-розшукових заходів; комплекс оперативно-розшукових і організаційних заходів); 4) залежно від рівня складності тактичної операції (прості і складні); 5) залежно від часового періоду дії тактичної операції (одномоментні і такі, що мають певну протяжність у часі); 6) залежно від етапу розслідування злочину (тактичні операції, проведені на початковому, наступному або заключному етапі розслідування); 7) залежно від характеру спрямованості операції (пізнавальні тактичні операції, пошукові і розшукові, такі, що виконують організаційні функції); 8) залежно від осіб, що здійснюють взаємодію при проведенні тактичної операції (тактичні операції, проведені слідчим; тактичні операції, проведені СОГ (або слідчою бригадою); оперативно-тактичні операції, проведені під керівництвом слідчого, та ін.)» [7, с. 7].

З огляду на приведену позицію також спробуємо визначити завдання, які необхідно вирішити в ході реалізації тактичних операцій стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Серед них були виокремлені наступні: 1) умови, які передували вчиненню шахрайських дій; 2) конкретна електронно-обчислювальна техніка, за допомогою якої реалізувалися шахрайські дії; 3) кількість фактів протиправної діяльності; 4) час вчинення шахрайства, а також тривалість вказаних дій; 5) кількість потерпілих, які постраждали внаслідок дій шахраїв; 6) способи шахрайських дій (фішинг, кардинг, сніферинг); 7) учасники вчинення шахрайства, їх кількість та роль кожного; 8) особи, які можуть надати криміналістично-значиму інформацію про обставини вчинення шахрайства та осіб, які до цього при-

четні; 9) збір інших даних стосовно події та джерел криміналістично значимої інформації.

Для вирішення вказаних завдань як раз і використовуються відповідні тактичні операції. Зокрема, В. М. Шевчук сформував достатньо великий їх перелік: «...1) «Встановлення характеру події злочину»; 2) «Встановлення місця і часу вчинення злочину»; 3) «Встановлення способу вчинення злочину»; 4) «Встановлення предмету злочинного посягання»; 5) «Встановлення мотивів вчинення злочину»; 6) «Встановлення особи злочинця»; 7) «Встановлення особи потерпілого (жертви)»; 8) «Встановлення провокуючої поведінки жертви»; 9) «Перевірка зв'язків потерпілого»; 10) «Встановлення співучасників злочину»; 11) «Затримання злочинця на місці злочину»; 12) «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства»; 13) «Перевірка алібі підозрюваного»; 14) «Встановлення свідків»; 15) «Перевірка обмови»; 16) «Перевірка самообмови»; 17) «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб»; 18) «Вивчення особи підозрюваного»; 19) «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного»; 20) «Захист доказів»; 21) «Захист потерпілих»; 22) «Захист свідків» тощо. До того ж, вчений акцентує увагу, що типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань, розглядатись як невід'ємні складові видових чи підвидових криміналістичних методик розслідування злочинів» [8, с. 138]. Серед вказаних тактичних операцій деякі можуть вирішувати визначені завдання.

Зі свого боку, С. С. Чернявський визначив наступний підхід стосовно класифікації тактичних операцій в кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері фінансових ресурсів: «...за спрямуванням тактичних завдань розслідування (типові й реальні); за метою (пошукові та пізнавальні); за характером структурних елементів (однорідні та різнорідні); залежно від складності (прості та складні); залежно від часового періоду дії (одномоментні й довготривалі); залежно від етапу розслідування (початкові, наступного й завершального етапів); за суб'єктом проведення (слідчі, оперативні, комплексні)» [9, с. 19].

В свою чергу, К. О. Чередник вказує на те, що вирішення вказаних завдань у комплексі слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та інших заходів складає тактичну операцією.

Авторка акцентує увагу на тому, що у випадках потреби виконати проміжне завдання у конкретній ситуації, досягнення якого можливе тільки у комплексі заходів, можна спланувати наступні тактичні операції: «Пошук документів», «Вилучення документів», «Огляд документів», «Дослідження документів», «Аналіз та використання інформації, отриманої з документів», «Збереження документів» тощо [6, с. 328].

З метою вирішення поставлених завдань у справах щодо шахрайств з фінансовими ресурсами О. В. Курман серед тактичних операцій виокремив наступні: «Документ», «Співучасники», «Позичальник», «Кредитор», «Розшук злочинця, що переховується», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків». З приводу окремих з них автор вказував, наприклад, щодо тактичної операції «Документ», що це універсальна тактична операція, яка посідає важливе місце в ієрархії тактичних операцій початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Науковець наголошував, що першочерговість і невідкладність проведення саме такої тактичної операції обумовлена тим, що з моменту початку розслідування існує велика вірогідність знищення або приховування документів, які використовувалися при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами. А стосовно тактичної операції «Співучасники» О. В. Курман вказував на те, що вона проводиться в слідчій ситуації, коли є інформація про те, що кілька осіб (які представляють різні підприємства і вступили у злочинну змову) незаконно одержали фінансові ресурси або використали їх не за цільовим призначенням. Серед заходів необхідних для ефективного забезпечення її реалізації дослідник визначив наступні: виїмку (обшук) у посадових осіб за місцем роботи і проживання, огляд документів, допит керівника підприємства, допит головного бухгалтера, допит засновників, очну ставку, зустрічну перевірку, призначення ревізії фінансово-господарської діяльності. А в тактичній операції «Розшук злочинця, що переховується» автором було виокремлено наступні дії: оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення місця перебування злочинця, допит, обшук [10, с. 12–13]. Як бачимо, тактичні операції визначаються також з вирішення конкретних завдань розслідування.

При написанні власного монографічного О. Л. Мусієнко вказувала на те, що під час розслідування шахрайства повинні реалізовуватись наступні тактичні операції: «Затримання шахрая на місці злочину», «Встановлення кола жертв

шахрайського посягання», «Встановлення способів вчинення шахрайства», «Встановлення особи шахрая», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків» [11, с. 139].

А вже К. О. Чередник до тактичних операцій, спрямованих на встановлення ознак організованості, включає наступні заходи: «...допити свідків, потерпілих, співучасників; пред'явлення для впізнання предметів, документів, осіб; проведення НСРД, спрямованих на спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (спостереження за членами групи, які знаходяться на волі та прослуховування їхніх розмов); виконання спеціального завдання щодо участі в ЗУ особи, яка на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування (впровадження в групу); контроль за вчиненням злочину; тимчасовий доступ до речей та документів та провадження одночасних обшуків; огляд вилучених предметів та документів; призначення судових експертиз (почеркознавчої, технічної експертизи документів, комп'ютерної техніки та програмних продуктів, економічної, судово-психологічної тощо); проведення ОРЗ, спрямованих на отримання інформації про співучасників та осіб, які могли сприяти вчиненню злочину; ОРЗ, спрямовані на встановлення місцезнаходження осіб, які переховуються від слідства та суду; проведення СРД, ОРЗ, спрямованих на розшук активів та накладення на них арешту тощо» [12, с. 141].

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що реалізація відповідних тактичних операцій максимально забезпечить працівників правоохоронних органів від зазначених негативних наслідків. Визначено, що тактична операція – це сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, що вирішують конкретне тактичне завдання, яке має безпосереднє значення для ефективного здійснення певного кримінального провадження. Сформульовано завдання, які необхідно вирішити в ході реалізації тактичних операцій стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема: 1) умови, які передували вчиненню шахрайських дій; 2) конкретна електронно-обчислювальна техніка, за допомогою якої реалізувалися шахрайські дії; 3) кількість фактів протиправної діяльності; 4) час вчинення шахрайства, а також тривалість вказаних дій;

5) кількість потерпілих, які постраждали внаслідок дій шахраїв; 6) способи шахрайських дій (фішинг, кардинг, сніферинг); 7) учасники вчинення шахрайства, їх кількість та роль кожного; 8) особи, які можуть надати криміналістично-значиму інформацію про обставини вчинення шахрайства та осіб, які до цього причетні; 9) збір інших даних стосовно події та джерел криміналістично значимої інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : автореф. дис. на здоб. наук. ст. доктор юрид. наук зі спец. 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 40 с.

2. Біленчук П. Д., Перкін В. І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ, 1996. 32 с.

3. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник: У 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 248 с.

4. Шевчук В. М. Технологія тактичної операції як різновид криміналістичних технологій. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 4(75). С. 235–242.

5. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 210 с.

6. Чередник К. О. Тактичні операції, спрямовані на вилучення та дослідження документальних джерел інформації про ознаки шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Том 2. С. 327–330.

7. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 18 с.

8. Шевчук В. М. Структура тактичних операцій: проблеми та пропозиції. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 318–328.

9. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010. 36 с.

10. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 16 с.

11. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. 168 с.

12. Чередник К. О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями : дисер. на здоб. наук. ст. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2019. 270 с.

REFERENCES:

1. Stepaniuk R. L. Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhethnii sferi Ukrainy : avtoref. dys. na zdob. nauk. st. doktor yuryd. nauk zi spets. 12.00.09. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv, 2012. 40 s.

2. Bilenchuk P. D., Perkin V. I. Taktychni pryomy, taktychni kombinatsii ta taktychni operatsii v rozsliduvanni zlochyniv : navch. posibnyk. Kyiv, 1996. 32 s.

3. Saltevskiy M. V. Kryminalistyka. Pidruchnyk: U 2 ch. Kharkiv : Konsum, 2001. Ch. 2. 248 s.

4. Shevchuk V. M. Tekhnolohiia taktychnoi operatsii yak riznovyd kryminalistychnykh tekhnolohii. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2013. № 4(75). S. 235–242.

5. Zdorovko S. F. Taktychni operatsii pry rozsliduvanni vbyvstv, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orhanizatsiiamy : dys... kand. yuryd. nauk. 12.00.09. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 210 s.

6. Cherednyk K. O. Taktychni operatsii, spriamovani na vyluchennia ta doslidzhennia dokumentalnykh dzherel informatsii pro oznaky shakhraistva na rynku nerukhomosti, vchynenoho zlochynnymy uhrupovanniamy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2018. № 1. Tom 2. S. 327–330.

7. Zdorovko S. F. Taktychni operatsii pry rozsliduvanni vbyvstv, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orhanizatsiiamy : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk. 12.00.09. Natsionalna yurydychna akademiia im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 18 s.

8. Shevchuk V. M. Struktura taktychnykh operatsii: problemy ta propozyitsii. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2012. № 4. S. 318–328.

9. Cherniavskiy S. S. Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraistva : avtoref. dys. ... doktora yur. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2010. 36 s.

10. Kurman O. V. Metodyka rozsliduvannia shakhraistva z finansovymy resursamy : avtoref. dys. ... k-ta yur. nauk : 12.00.09. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 16 s.

11. Musiienko O. L. Teoretychni zasady rozsliduvannia shakhraistva v suchasnykh umovakh : monohrafiia / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv : Pravo, 2009. 168 s.

12. Cherednyk K. O. Rozsliduvannia shakhraistva na rynku nerukhomosti, vchynenoho zlochynnymy uhrupovanniamy : dyser. na zdob. nauk. st. kand.

yur. nauk za spets. 12.00.09 – kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist. Vidkrytyi mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina». Kyiv, 2019. 270 s.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2023

УДК 343.1

Стародубов С. В.,

starodubov@opua.edu.ua; ORCID ID: 0000-0003-2328-1063

к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального процесу,

детективної та оперативно-розшукової діяльності,

Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

Д'ячкова М. О.,

maria.tokriak@opua.edu.ua; ORCID ID: 0009-0003-2262-1051

к.ю.н.,

завідувач відділом аспірантури і докторантури,

Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

Сидорчук В. В.,

vladislamb@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8457-1633

доктор філософії,

асистент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності,

Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

ЩОДО СУДОВОЇ ПРАКТИКИ НЕДОПУСТИМОСТІ ОТРИМАНИХ ДОКАЗІВ ВНАСЛІДОК ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Анотація. У статті було розглянуто наявні в судовій практиці позиції Верховного Суду, щодо особливостей проведення такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент, не дотримання яких призводить до визнання доказів отриманих внаслідок його проведення недопустимими: під час проведення слідчого експерименту наявна можливість, а не обов'язок залучення підозрюваного і його захисника. Окрім формальних вимог до проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, є і змістовні. Так, незважаючи на необов'язковість участі підозрюваного у проведенні слідчого експерименту, якщо його проведення пов'язане із наявністю певних зовнішніх умов, обставин (погода, період доби, кількість освітлення) вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо впливали на можливість підозрюваного аналізувати, приймати рішення і діяти – то він має обов'язково приймати участь у проведенні слідчого експерименту; не кожне порушення кримінальних процесуальних норм є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими; кримінальний процесуальний закон встановлює чітку кримінальну процесуальну форму, в тому числі, і стосовно проведення слідчих (розшукових) дій, недотримання якої тягне за собою визнання доказів, отриманих внаслідок її проведення недопустимими; відтворення механізму вчинення кримінального правопорушення, яке не пов'язано із зовнішньою/оточуючою обстановкою та умовами – може проводитись у зручному для розслідування місці; ознакою яка відрізняє слідчий експеримент від допиту є здійснення учасниками слідчого експерименту певних дій, якими є відтворення дії, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань, спрямованих на перевірку й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; суди в своїй діяльності з оцінки доказів, мають досліджувати і вирішувати скарги, які надходять від сторони кримінального провадження, і які ставлять під сумнів відповідність проведених слідчих (розшукових) дій діючому законодавству, в тому числі, і в контексті дотримання конституційних прав, свобод та інтересів.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія, допустимість, слідчий експеримент, судова практика, рішення судів.

Starodubov S. V.,

starodubov@onua.edu.ua; ORCID ID: 0000-0003-2328-1063

*PhD in Law, Associate Professor of Criminal Procedure,
Detective and Operational-Search Activity Department,
National University "Odesa Law Academy", Odesa*

Diachkova M. O.,

mariia.mokriak@onua.edu.ua; ORCID ID: 0009-0003-2262-1051

*PhD in Law, Head of the postgraduate and doctoral studies department
National University "Odesa Law Academy", Odesa*

Sydorchuk V. V.,

vladislav6@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8457-1633

*PhD in Law, Assistant of Criminal Procedure,
Detective and Operational-Search Activity Department,
National University "Odesa Law Academy", Odesa*

REGARDING JUDICIAL PRACTICE ON THE INADMISSION OF EVIDENCE OBTAINED AS A RESULT OF THE CONDUCT OF AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT

Abstract. *The article considered the positions of the Supreme Court, available in judicial practice, regarding the peculiarities of conducting such an investigative (search) action as an investigative experiment, failure to comply with which leads to the recognition of evidence obtained as a result of its conduct as inadmissible: during the conduct of an investigative experiment, there is an opportunity, but not an obligation connection between the involvement of the suspect and his defense attorney. In addition to the formal requirements for conducting an appropriate investigative (search) action, there are also substantive ones. Yes, despite the optional participation of the suspect in the investigative experiment, if its conduct is connected with the presence of certain external conditions, circumstances (weather, time of day, amount of lighting) of committing a criminal offense, which directly influenced the suspect's ability to analyze, make decisions and act – then he must necessarily take part in conducting an investigative experiment; not every violation of criminal procedural norms is a reason for recognizing the received evidence as inadmissible; the criminal procedural law establishes a clear criminal procedural form, including regarding the conduct of investigative (search) actions, failure to comply with which entails the recognition of evidence obtained as a result of its conduct as inadmissible; reproduction of the mechanism of committing a criminal offense, which is not related to the external/surrounding situation and conditions – can be carried out in a place convenient for the investigation; a feature that distinguishes an investigative experiment from an interrogation is the implementation of certain actions by the participants of the investigative experiment, which are the reproduction of actions, the situation, the circumstances of a certain event, the conduct of necessary experiments or tests aimed at checking and clarifying information that is important for establishing the circumstances of a criminal offense; courts, in their activity of evaluating evidence, should investigate and resolve complaints received from parties to criminal proceedings, and which call into question the compliance of the investigative (search) actions with the current legislation, including in the context of compliance with constitutional rights, freedoms and interests.*

Key words: criminal proceedings, investigative (search) action, admissibility, investigative experiment, court practice, court decisions.

JEL Classification: K 30

DOI <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-13-10>

Постановка проблеми. Одним із засобів для перевірки отриманої інформації слідчим, дізнавачем, прокурором під час проведення досудового розслідування є проведення такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент, який дозволяє очно продемонструвати зміст отриманих показань. Однак, над отриманими внаслідок проведеного слідчого експерименту доказами тяжіє загроза не відповідності ознаці допустимості доказів, що тягне за собою неможливість на них посперитись і використовувати взагалі в процесі доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані із допустимістю доказів, отриманих внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій у своїх роботах досліджували такі вчені як: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.В. Вапнярчук, О.С. Коробко, В.О. Малярова, Д.Б. Сергєєва, О.О. Торбас, та інші.

Постановка завдання. У нашій статті ми будемо досліджувати позиції Верховного Суду, щодо особливостей проведення слідчого експерименту і допустимості доказів, отриманих внаслідок можливих порушень діючого законодавства.

Виклад основного матеріалу. З початку, зазначимо про поняття, особливості, та ознаки такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент. Слідчий експеримент проводиться «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК. Крім того, у протоколі докладно викладаються умови і результати слідчого експерименту» [1].

Однак, незважаючи на нормативне регулювання відповідної слідчої (розшукової) дії у діючому КПК, на практиці бувають випадки опущення практичними працівниками порушень, що тягнуть за собою визнання отриманого доказу недопустимим, ми дослідили судові справи з найтипівшими процесуальними порушеннями:

– «вказаний слідчий експеримент було проведено за відсутності захисника, проте з огляду на вимоги ст. 240 КПК, участь вказаної особи у цій слідчій дії не є обов'язковою.

Згідно з протоколом слідчого експерименту, метою цієї слідчої дії було встановлення понятими конкретної видимості перешкоди з місця водія та загальної видимості в даних дорожніх умовах. При цьому з нього убачається, що ОСОБА_8 зауважень, заперечень до протоколу чи показань під час проведення слідчої дії щодо обставин події, які б стали підставою для його підозри чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, не надавав.

Відтак, висновок апеляційного суду про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону під час проведення вказаної слідчої дії та про порушення права ОСОБА_8 на захист, на думку колегиї суддів, є передчасним.

Крім того, як убачається з протоколу слідчого експерименту від 29 грудня 2017 року, вказану слідчу дію було проведено за участі двох понять та інших осіб. Метою його проведення було встановлення загальної видимості перешкоди з місця водія автомобіля в даній дорожній обстановці та конкретної видимості перешкоди при відсутності світла фар зустрічного транспортного засобу. З протоколу убачається, що понятим та статисти було роз'яснено їх права і обов'язки, протокол було підписано всіма учасниками слідчої дії та жодних зауважень до нього не надійшло.

Вказаний слідчий експеримент було проведено без участі ОСОБА_8 та його захисника, разом із цим враховуючи вимоги ст. 240 КПК, участь вказаних осіб у цій слідчій дії не є обов'язковою. До того ж, враховуючи мету та порядок проведення вказаної слідчої дії, відсутність зазначених осіб, в цілому не може впливати на допустимість отриманих результатів як доказів [2].

Отже з огляду на вищезазначене, Суд ще раз наголосив на можливості, а не обов'язку залучення підозрюваного і його захисника під час проведення слідчого експерименту. Разом з тим, варто розуміти, що окрім формальних вимог до проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, є і змістовні. Так, незважаючи на необов'язковість участі підозрюваного у проведенні слідчого експерименту, якщо його проведення пов'язане із наявністю певних зовнішніх умов, обставин (погода, період доби, кількість освітлення) вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо впливали на можливість підозрюваного аналізувати, приймати рішення і діяти – то він має обов'язково приймати участь у проведенні слідчого експерименту.

– також важливим є положення в якому Верховний Суд вказує на те, що не кожне порушення кримінальних процесуальних норм є підставою

для визнання отриманих доказів недопустимими: «Суд звертає увагу на те, що доказ може бути визнано недопустимим не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише у випадку недодержання фундаментальних прав і свобод особи, гарантованих державою» [3].

– «також апеляційним судом обґрунтовано визнано недопустимим доказом протокол слідчого експерименту за участі ОСОБА_5. Як зазначено в ухвалі і це підтверджується матеріалами кримінального провадження, слідча дія, яку було названо «слідчим експериментом» зводилася до того, що ОСОБА_5 перед зачиненими дверима квартири, де було скоєно злочин, надав показання слідчому про обставини вчинення ним та ОСОБА_4 злочину. Тому апеляційний суд обґрунтовано зазначив, що ця слідча дія була проведена без дотримання вимог ст. 240 КПК, у протоколі відсутні будь-які фактичні дані, що були б встановлені під час її проведення. Крім того, слід зазначити, що, оскільки в ході цієї слідчої дії не відбувалося відтворення дій, обстановки, обставин певної події, а фактично здійснено повторний допит підозрюваного слідчим, то відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатись на них» [4].

Отже, проблема проведення одних слідчих (розшукових) дій під виглядом інших стосується не тільки обшуку і огляду, але і допиту з слідчим експериментом. При цьому останній характеризується відтворенням дій, обстановки, обставин певної події. Ми маємо розуміти, що кримінальний процесуальний закон встановлює чітку кримінальну процесуальну форму, в тому числі, і стосовно проведення слідчих (розшукових) дій, недотримання якої тягне за собою визнання доказів, отриманих внаслідок її проведення недопустимими.

– «доводи засудженого про те, що дані протоколу проведення слідчого експерименту за участю потерпілої ОСОБА_7 суд повинен був визнати недопустимим доказом, оскільки слідчий експеримент проводився в кабінеті слідчого, а не на місці події, перевірялися судом апеляційної інстанції та обґрунтовано визнані безпідставними.

Як убачає колегія суддів з матеріалів кримінального провадження, слідчий експеримент проведено відповідно до вимог ст. 240 КПК, у присутності понятих та статиста. Під час проведення слідчого експерименту потерпіла за допомогою статиста показала, як саме ОСОБА_9 заподіяв їй тілесні ушкодження. Виходячи з її показань

механізм заподіяння тілесних ушкоджень не був пов'язаний з оточуючою обстановкою, а тому його проведення в кабінеті слідчого, а не за місцем події злочину не ставить під сумнів допустимість отриманих доказів. Свої показання, надані під час цієї слідчої дії, потерпіла ОСОБА_7 підтвердила і в судовому засіданні» [5].

З огляду на що, необхідно зауважити, що відтворення механізму вчинення кримінального правопорушення, яке не пов'язано із зовнішньою/оточуючою обстановкою та умовами – може проводитись у зручному для розслідування місці.

– «проведення слідчого експерименту з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, на відміну від допиту, крім отримання відомостей, передбачає також здійснення учасниками слідчого експерименту певних дій, спрямованих на досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії, якими є відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Отримання відомостей під час проведення слідчого експерименту є складовою належної правової процедури цієї процесуальної дії, що разом з іншими її сутнісними компонентами дозволяє досягнути її мети і вирішити поставлені завдання» [6].

Враховуючи позицію Суду, необхідно зазначити, що незважаючи на отримання відомостей від учасників слідчого експерименту, ознакою яка відрізняє його від допиту є здійснення учасниками слідчого експерименту певних дій, якими є відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань, спрямованих на перевірку й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

– «в ході досудового розслідування ОСОБА_5 заявляв слідчому про застосування до нього недозволених методів слідства, а саме катування, фізичного та психологічного тиску з боку працівників поліції, внаслідок чого під час проведення слідчого експерименту він оговорив себе та розповів неправдиві дані про обставини вчинення злочину, які напередодні йому повідомили та примусили дати працівники поліції, однак ця заява засудженого залишилася без будь якого реагування з боку слідчого та прокурора.

Повідомляв про це ОСОБА_5 і під час судового розгляду в суді першої інстанції, вказував про ці обставини захисник у своїй апеляційній скарзі.

Проте ці заяви сторони захисту судами першої та апеляційної інстанцій перевірені не були, вказані суди не з'ясували у засудженого, хто саме з працівників поліції, коли, за яких обставин та у який саме спосіб чинив на нього тиск, а також хто саме та за яких обставин повідомив йому про обставини та деталі вчинення злочину, та не доручали відповідному органу прокуратури провести перевірку цих відомостей у порядку, визначеному розділом III КПК, за наслідками якої повинно бути прийнято кінцеве процесуальне рішення.

З огляду на зазначене висновки апеляційного суду в ухвалі про допустимість як доказу протоколу слідчого експерименту від 31 липня 2016 року за участю засудженого ОСОБА_5 у справі не є належним чином обґрунтованими» [7].

Отже, суди в своїй діяльності з оцінки доказів, мають досліджувати і вирішувати скарги, які надходять від сторони кримінального провадження, і які ставлять під сумнів відповідність проведених слідчих (розшукових) дій діючому законодавству, в тому числі, і в контексті дотримання конституційних прав, свобод та інтересів.

– «нормативна модель слідчого експерименту передбачає безпосередню участь потерпілого у проведенні дій, спрямованих на досягнення легітимної мети цієї слідчої дії, а саме у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події, проведенні необхідних дослідів чи випробувань. Отримання від потерпілого відомостей під час проведення слідчого експерименту (з дотриманням встановленого законом порядку) є складовою належної правової процедури цієї процесуальної дії, що разом з іншими її сутнісними компонентами дозволяє досягнути її мети і вирішити поставлені завдання.

Як слідує з дослідженого судами та покладеного в основу обвинувального вироку відеозапису проведення слідчого експерименту від 27 березня 2020 року за участю потерпілого ОСОБА_9 останній на місці події розказав та показав, зокрема де саме він йшов та по якій дорозі до кіоску, показав магазин «АТБ» та кіоск де брав пиво. На місцевості показав як він йшов до свого товариша та як йшов до свого під'їзду. Розповідаючи подальші події, потерпілий під час слідчого експерименту показав місце де він впавав від несподіваного поштовху ззаду, а також показав у яку сторону після нападу побігли особи» [8].

Суд чітко зазначає про необхідність безпосередньої участі потерпілого у проведенні слідчого експерименту, адже отримання від потерпілого відомостей під час проведення слідчого експе-

рименту (з дотриманням встановленого законом порядку) є складовою належної правової процедури цієї процесуальної дії.

– «визнаючи вказаний доказ недопустимим, апеляційний суд послався на те, що: [«в ході проведення даної слідчої дії та оформленні її процесуальним документом було порушено право на захист ОСОБА_7, оскільки встановлення об'єктивної відстані видимості пішохода на проїжджій частині при проведенні даного експерименту відбулося на основі невірних даних без відтворення дійсної дорожньої обстановки та без врахування всіх обставин, при яких трапилося ДТП, а саме: не було враховано, що ОСОБА_7 не вказував взагалі про темп руху пішохода ОСОБА_8, оскільки у темряві він взагалі не бачив даного пішохода на проїжджій частині; не було враховано, що при відтворенні обставин за участі статиста, який був одягнений у темний одяг, пішохід не був помітним для водія автомобіля «Субару-Форестер» на відстані 58,1 м (про що підтвердила свідок ОСОБА_13), проте у протоколі проведення слідчого експерименту вказані протилежні дані; не враховано, що на даній ділянці дороги у момент вчинення ДТП не було жодного освітлення, і ОСОБА_7 до моменту наїзду на пішохода ОСОБА_8 не бачив і не міг бачити останнього (про що вказали допитані у справі свідки ОСОБА_11, ОСОБА_10, ОСОБА_17). Також про це вказував ОСОБА_7 у зауваженнях до протоколу, однак вони не були враховані при проведенні слідчого експерименту. Згідно висновку експерта №1824/48 від 31 серпня 2017 року встановлено, що можлива швидкість руху автомобіля «Субару-Форестер» становить в межах від 50км/год до 80 км/год, а більш точно швидкість руху автомобіля встановити неможливо через відсутність слідів гальмування» [10].

Враховуючи позицію Верховного Суду, необхідно вказати, що у випадку проведення слідчого експерименту, якщо його проведення пов'язане із наявністю певних зовнішніх умов, обставин (погода, період доби, кількість освітлення) вчинення кримінального правопорушення, які впливали на можливість підозрюваного аналізувати, приймати рішення і діяти – то вказана слідча (розшукова) дія має провадитись максимально наближено до обстановки, обставин і умов, що існували під час здійснення кримінального провадження. Тільки за зазначеної умови за наслідком проведення слідчого експерименту можна робити висновки, які можна буде використовувати у доказуванні.

Важливим є під час проведення слідчої (розшукової) дії посадовими особами звертати увагу і враховувати зауваження до протоколу, які залишають її учасники в ході проведення слідчої (розшукової) дії.

– «цю слідчу дію було проведено у приміщенні лікарні у відділенні судово-медичної експертизи з метою уточнення механізму заподіяння тілесних ушкоджень, що мало місце 26 листопада 2016 року. З протоколу слідчого експерименту видно, що ОСОБА_8 спочатку розповіла про події, які відбулися 26 листопада 2016 року в приміщенні магазину «ІНФОРМАЦІЯ_2», а потім на ОСОБА_10, залученій для проведення експерименту як потерпіла, показала, як засуджена схопила її за шию і два чи три рази ударила головою об скляну шафу. До протоколу цієї слідчої дії долучено фототаблицю (т. 1, а.к.п. 43 47).

Колегія суддів вважає, що в цьому кримінальному провадженні проведення слідчого експерименту не на місці події суперечить меті такої слідчої дії, визначеній у ч. 1 ст. 240 КПК. Адже обстановка, в якій проводився слідчий експеримент, не відповідає тій, в якій відбувалися події, що зафіксовані на згаданому відеозаписі камери спостереження. Тому що в цьому випадку саме навколишня обстановка – наявність торговельного обладнання та відстань між ним впливала на висновок про доведеність винуватості ОСОБА_7 у вчиненні кримінального правопорушення, яке їй інкримінується» [11].

Отже, у випадку наявності певних зовнішніх умов, обстановки, обставин вчинення кримінального правопорушення, які впливали на механізм вчинення кримінального правопорушення, то під час проведення слідчого експерименту вони мають бути обов'язково відтворені (за можливості) на місці вчинення кримінального правопорушення.

Висновки. Підсумовуючи необхідно зазначити, що на сьогоднішній день судова практика стосовно особливостей проведення слідчого експерименту, з тим щоб докази отримані внаслідок його проведення не були визнані недопустимими має наступні положення:

– під час проведення слідчого експерименту наявна можливість, а не обов'язок залучення підозрюваного і його захисника. Окрім формальних вимог до проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, є і змістовні. Так, незважаючи на необов'язковість участі підозрюваного у проведенні слідчого експерименту, якщо його проведення пов'язане із наявністю певних зовнішніх

умов, обставин (погода, період доби, кількість освітлення) вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо впливали на можливість підозрюваного аналізувати, приймати рішення і діяти – то він має обов'язково приймати участь у проведенні слідчого експерименту.

– не кожне порушення кримінальних процесуальних норм є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими.

– кримінальний процесуальний закон встановлює чітку кримінальну процесуальну форму, в тому числі, і стосовно проведення слідчих (розшукових) дій, недотримання якої тягне за собою визнання доказів, отриманих внаслідок її проведення недопустимими.

– відтворення механізму вчинення кримінального правопорушення, яке не пов'язано із зовнішньою/оточуючою обстановкою та умовами – може проводитись у зручному для розслідування місці.

– ознакою яка відрізняє слідчий експеримент від допиту є здійснення учасниками слідчого експерименту певних дій, якими є відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань, спрямованих на перевірку й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

– суди в своїй діяльності з оцінки доказів, мають досліджувати і вирішувати скарги, які надходять від сторони кримінального провадження, і які ставлять під сумнів відповідність проведених слідчих (розшукових) дій діючому законодавству, в тому числі, і в контексті дотримання конституційних прав, свобод та інтересів.

– у проведенні слідчого експерименту існує необхідність безпосередньої участі потерпілого, адже отримання від потерпілого відомостей під час проведення слідчого експерименту (з дотриманням встановленого законом порядку) є складовою належної правової процедури.

– участь захисника під час проведення слідчого експерименту є необов'язковим, і його відсутність не тягне визнання недопустимості отриманих доказів внаслідок проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

– у випадку проведення слідчого експерименту, якщо його проведення пов'язане із наявністю певних зовнішніх умов, обставин (погода, період доби, кількість освітлення) вчинення кримінального правопорушення, які впливали на можливість підозрюваного аналізувати, приймати рішення і діяти – то вказана слідча (розшукова)

дія має провадитись максимально наближено до обстановки, обставин і умов, що існували під час здійснення кримінального провадження. Тільки за зазначеної умови за наслідком проведення слідчого експерименту можна робити висновки, які можна буде використовувати у доказуванні.

– у випадку наявності певних зовнішніх умов, обстановки, обставин вчинення кримінального правопорушення, які впливали на механізм вчинення кримінального правопорушення, то під час проведення слідчого експерименту вони мають бути обов'язково відтворені (за можливості) на місці вчинення кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text>
2. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 листопада 2021 року, судова справа № 409/765/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101179952>
3. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03 листопада 2022 року, судова справа № 235/9171/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251687>
4. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 грудня 2018 року, у судовій справі № 755/32908/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78715768>
5. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 березня 2021 року, судова справа № 405/2291/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96150363>
6. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 04 серпня 2022 року, судова справа № 396/386/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637678>
7. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 грудня 2019 року, судова справа № 366/3067/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86903763>
8. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 липня 2022 року, судова справа № 459/1224/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86903763>
9. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 квітня 2023 року, судова справа № 753/130/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110486528>
10. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 листопада

пада 2021 року, судова справа № 278/2368/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473317>

11. Постанова Першої судової Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09 листопада 2021, судова справа № 200/2814/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211518>

REFERENCES:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012r. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text>
2. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 16 lystopada 2021 roku, sudova sprava № 409/765/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101179952>
3. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 03 lystopada 2022 roku, sudova sprava № 235/9171/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251687>
4. Okrema dumka suddi Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 12 hrudnia 2018 roku, u sudovii spravi № 755/32908/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78715768>
5. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 30 bereznia 2021 roku, sudova sprava № 405/2291/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96150363>
6. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho sudu vid 04 serpnia 2022 roku, sudova sprava № 396/386/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637678>
7. Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 10 hrudnia 2019 roku, sudova sprava № 366/3067/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86903763>
8. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 17 lypnia 2022 roku, sudova sprava № 459/1224/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86903763>
9. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 25 kvitnia 2023 roku, sudova sprava № 753/130/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110486528>
10. Postanova Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 25 lystopada 2021 roku, sudova sprava № 278/2368/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473317>
11. Postanova Pershoi sudovoi Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 09 lystopada 2021, sudova sprava № 200/2814/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211518>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2023

НОТАТКИ

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 13

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва

Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 6,67. Ум. друк. арк. 7,67. Зам. № 0623/407

Підписано до друку 03.07.2023 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.